

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HUSZONEGYEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1911

ELŐSZÓ

ELŐSZÓ

Magy. is. III.
1602/XXI.

TARTALOM.

	Lap
Gyulai Pál és irodalmi kritikánk jövője. <i>Dr. Nagy József</i>	1
Novellairodalmunk Jósikáig. <i>Dr. Szinnyei Ferencz.</i>	15, 143
Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet. <i>Pais Dezső</i>	32, 170, 312
Régi magyar verseskönyvek ismertetése. I. A Csereyné-codex. <i>Décsi Lajos</i> ...	58
Arany János Toldijának keletkezéséhez. <i>Dr. Harmos Sándor</i>	129
Orczy és Thomas. <i>Szigetvári Iván</i>	187
Tinódi Jáson király széphistóriája. <i>Décsi Lajos</i>	257
Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferencz irodalmi vitája. <i>Dr. Viszota Gyula</i> ...	385
A hűtlen özvegy történetének egy ismeretlen alakja. <i>Weber Arthur</i>	423

ADATTÁR.

Báró Jósika Miklós 1838 és 1847 közt folytatott levelezéséből. <i>Weber Arthur</i>	65
Adatok Gyöngyösi István életéhez. <i>Gyöngyösi László</i>	90, 212, 341, 470
Magyar írók levelezése Károlyi Antal gróffal. <i>Császár Elemér</i>	109
Károlyi András, Péter és Gáspár életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	114
Adatok Kazinczy Ferencz levelezéséhez. <i>Dr. Ecsedi István</i>	119
Hol vannak Petröczy Kata versei? <i>Lakos Géza</i>	120
Adatok Barcsay Ábrahám levelezéséhez. <i>Baros Gyula</i>	193
Sziráky Balázs. <i>Kemény Lajos</i>	232
B. Kemény Zsigmond Szilágyi Sándorhoz	239
Írói szerződések. <i>Szinnyei Ferencz</i>	242
Budai Ézsaiás, Bajza József és Tompa Mihály egy-egy ismeretlen levele. <i>Dr. Ruhmann Jenő</i>	248
Kisfaludy Sándor regéinek utánzatai. <i>Dr. Szinnyei Ferencz</i>	249
B. Kemény Zsigmond a bécsi egyetemen. <i>Pais Rezső</i>	328
Toldy Ferencz »Uti napló«-ja. <i>Gyulai Aladár</i>	329
Vályi András hat levele Kazinczy Ferenczhez. <i>Harsányi István</i>	336
Cassai András, <i>Bothár Dániel</i>	357
Cassai András életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	365
Alvinczy Péter életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	366
Sukán János életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	369
Kazinczy Ferencz levelei Majthényi Lászlóhoz. <i>Pongrácz Elemér</i>	445

	Lap
Pálóczi Horváth Ádám két kiadatlan levele Szentgyörgyi István sárospataki tanárhoz. <i>Harsányi István</i>	453
Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról. <i>Dr. Lukinich Imre</i>	480
Pap Benedek és Huszár Gál életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	485

ISMERTETÉSEK. BIRÁLATOK.

Rédey Tivadar. Péterfy Jenő. A.	121
Gyárfás Tihamér. Comoedia Erdély siralmas állapotjáról. Az első magyar jezsuitadráma 1668-ból. <i>Szigetvári Iván</i>	123
Arany János Magyar irodalomtörténete. Közzéteszi és bevezetéssel ellátta Pap Károly. Budapest, 1911. Sz. Á.	251
Válasz a »Comoedia etc.« bírálata. <i>Gyárfás Tihamér</i>	252
Gálszécsi István Énekeskönyvének első íve. (Krakkó. Vietoris. 1536.)	373
A legújabb (olasz) Petőfi-fordítás. <i>Dr. Kovács Géza</i>	376
Barabás Ábel. Goethe. Budapest, 1911. <i>Sas Andor</i>	495
Benedetto Croce: La critica litteraria. Questioni teoriche. 2 ^a edizione rivista ed aumentata. Roma, 1896. M. N.	496
Adalék »Az ember tragédiája« német irodalmához. <i>Leffler Béla</i>	498
Földi János költeményei. Sz. Á.	499

VEGYESEK.

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	126, 255, 382, 500
---	--------------------

I. TARTALOMMUTATÓ.

A) A szerzők betűrendes sora szerint.

Lap	Lap
A. — Rédey Tivadar. Péterfy Jenő. (Könyvismertetés.) 121	<i>Hellebront Árpád.</i> Irodalomtörté- neti repertorium. Első közl. 126.
<i>Baros Gyula.</i> Adatok Barcsay Áb- rahám levelezéséhez. 193	Második közl. 255. Harmadik közl. 382. Negyedik közl. 502
<i>Bothár Dániel.</i> Cassai András .. 357	<i>Kemény Lajos.</i> Károlyi András, Péter és Gáspár életéhez. 114
<i>Császár Elemér.</i> Magyar írók le- velezése Károlyi Antal gróffal. 109	<i>Kemény Lajos.</i> Sziráky Balázs ... 232
<i>Décsi Lajos.</i> Régi magyar verses- könyvek ismertetése I. A Cse- reyné-codex. 58	<i>Kemény Lajos.</i> Cassai András életéhez. 365
<i>Décsi Lajos.</i> Tinódi Jáson király széphistóriája. 257	<i>Kemény Lajos.</i> Alvinczy Péter életéhez. 366
<i>Dr. Ecsedi István.</i> Adatok Ka- zinczy Ferencz levelezéséhez. 119	<i>Kemény Lajos.</i> Sukán János éle- téhez. 369
Gálszécsi István Énekeskönyvének első íve (Krakkó, Vietoris, 1536.) 373	<i>Kemény Lajos.</i> Pap Benedek és Huszár Gál életéhez. 485
<i>Gyárfás Tihamér.</i> Válasz a »Co- moedia Erdély siralmas álla- potjáról« stb. bírálatára. 252	B. <i>Kemény Zsigmond</i> Szilágyi Sándorhoz. 239
<i>Gyöngyösi László.</i> Adatok Gyön- gyösi István életéhez. Első közl. 90. Második közl. 212. Harmadik közl. 341. Negyedik közl. 470	<i>Dr. Kovács Géza.</i> A legújabb (olasz) Petőfi-fordítás. 376
<i>Gyulai Aladár.</i> Toldi Ferencz »Uti napló«-ja. 329	<i>Lakos Géza.</i> Hol vannak Petrőczy Kata versei? 120
<i>Dr. Harmos Sándor.</i> Arany János Toldijának keletkezéséhez. 129	<i>Leffler Béla.</i> Adalék »Az ember tragédiája« német irodalmához. 498
<i>Harsányi István.</i> Vályi András hat levele Kazinczy Ferenczhez 336	<i>Dr. Lukinich Imre.</i> Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról. 460
<i>Harsányi István.</i> Pálóczi Horváth Ádám két kiadatlan levele Szent- györgyi István sárospataki ta- nárhoz. 453	<i>M. N. Benedetto Croce:</i> La critica litteraria. Questioni teoriche 2ª edizione riveduta ed aumen- tata. Roma. 1896. (Könyvis- mertetés.) 496
	<i>Dr. Nagy József.</i> Gyulai Pál és irodalmi kritikánk jövője. 1
	<i>Pais Dezső.</i> Bárány Kemény Zsig- mond és az irodalmi élet. Első

	Lap		Lap
közl. 32. Második közl. 170.		<i>Dr. Szinnyei Ferencz.</i> Novellairo-	
Harmadik és befejező közl. ...	312	dalmunk Jósikáig. Első közl.	
<i>Pais Dezső.</i> B. Kemény Zsigmond		15. Második és befejező közl.	143
a bécsi egyetemen. ...	328	<i>Dr. Szinnyei Ferencz.</i> Kisfaludy	
<i>Pongrácz Elemér.</i> Kazinczy Fe-		Sándor regéinek utánzatai ...	249
rencz levelei Majthényi László-		<i>Sz. A. Arany János</i> Magyar iro-	
hoz. ...	445	dalomtörténete. Közzéteszi és	
<i>Dr. Ruhmann Jenő.</i> Budai Ézsaiás		bevezetéssel ellátta Pap Károly	
Bajza József és Tompa Mihály		Budapest, 1911. ...	251
egy-egy ismeretlen levele ...	243	<i>Dr. Viszola Gyula.</i> Kisfaludy	
<i>Sas Andor.</i> Barabás Ábel. Goethe		Sándor és Kazinczy Ferencz	
Budapest, 1911. (Könyvismerte-		irodalmi vitája. ...	385
tés.) ...	495	<i>Weber Arthur.</i> A hűtlen özvegy	
<i>Szigetvári Iván.</i> Orczy és Thomas	197	történetének egy ismeretlen	
<i>Szigetvári Iván.</i> Gyárfás Tihamér.		alakja. ...	423
Comœdia Erdély siralmas ál-		<i>Weber Arthur.</i> Báró Jósika Miklós	
lapotjáról. Az első magyar		1838 és 1847 közt folyta-	
jezsuitadráma 1668-ból. ...	123	tott levelezéséből. ...	65

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Újkor.

<i>Bothár Dániel.</i> Cassai András. ...	357
<i>Dézsai Lajos.</i> Régi magyar verses-	
könyvek ismertetése. I. A Cse-	
reyné-codex. ...	58
<i>Dézsai Lajos.</i> Tinódi Sebestyén	
Jáson király széphistóriája. ...	257
Gálszécsi István Énekeskönyvé-	
nek első íve (Krakkó. Vietoris	
1536.) ...	373
<i>Gyárfás Tihamér.</i> Válasz a »Co-	
moedia Erdély siralmas állapo-	
táról« stb. bírálatára. ...	252
<i>Gyöngyösi László.</i> Adatok Gyön-	
gyösi István életéhez. Első közl.	
90. Második közl. 212. Harma-	
dik közl. 341. Negyedik közl.	470
<i>Kemény Lajos.</i> Károlyi András,	
Péter és Gáspár életéhez. ...	114
<i>Kemény Lajos.</i> Sziráky Balázs. ...	232
<i>Kemény Lajos.</i> Cassai András éle-	
téhez. ...	365
<i>Kemény Lajos.</i> Alvinczy Péter	
életéhez. ...	366

<i>Kemény Lajos.</i> Sukán János éle-	
téhez. ...	369
<i>Kemény Lajos.</i> Pap Benedek és	
Huszár Gál életéhez. ...	485
<i>Lakos Géza.</i> Hol vannak Petrőczy	
Kata versei? ...	120
<i>Dr. Lukinich Imre.</i> Gróf Bethlen	
Miklós bécsi fogságáról. ...	460
<i>Szigetvári Iván.</i> Gyárfás Tiha-	
mér. Comœdia Erdély siralmas	
állapotáról. Az első magyar	
jezsuitad. áma 1668-ból. ...	123

II. Legújabb kor.

<i>A. Rédey Tivadar.</i> Péterfy Jenő.	
(Könyvismertetés.) ...	121
<i>Baros Gyula.</i> Adatok Barcsay	
Ábrahám levelezéséhez. ...	193
<i>Császár Elemér.</i> Magyar írók le-	
velezése Károlyi Antal gróffal.	109
<i>Dr. Ecsedi István.</i> Adatok Ka-	
zinczy Ferencz levelezéséhez.	119
<i>Gyulai Aladár.</i> Toldy Ferencz	
»Úti napló«-ja. ...	329

	Lap
<i>Dr. Harmos Sándor.</i> Arany János Toldijának keletkezéséhez.	129
<i>Harsányi István.</i> Vályi András hat levele Kazinczy Ferenczhez.	336
<i>Harsányi István.</i> Pálóczi Horváth Ádám két kiadatlan levele Szentgyörgyi István sárospataki tanárhoz.	453
<i>B. Kemény Zsigmond</i> Szilágyi Sándorhoz.	239
<i>Dr. Kovács Géza.</i> A legújabb (olasz) Petőfi-fordítás.	376
<i>Leffler Béla.</i> Adalék »Az ember tragédiája« német irodalmához.	498
<i>Dr. Nagy József.</i> Gyulai Pál és irodalmi kritikánk jövője.	1
<i>Pais Dezső.</i> Bárá Kemény Zsigmond és az irodalmi élet. Első közl. 32. Második közl. 170. Harmadik és befejező közl. ...	312
<i>Pais Dezső.</i> B. Kemény Zsigmond a bécsi egyetemen.	328
<i>Pongrácz Elemér.</i> Kazinczy Ferencz levelei Majthényi Lászlóhoz.	445
<i>Dr. Ruhmann Jenő.</i> Budai Ezsaiás, Bajza József és Tompa Mihály egy-egy ismeretlen levele.	248
<i>Szigetvári Iván.</i> Orczy és Thomas.	187
<i>Dr. Szinnyei Ferencz.</i> Novellairó-	

dalmunk Jósikáig. Első közl. 15. Második és befejező közl.	143
<i>Dr. Szinnyei Ferencz.</i> Kisfaludy Sándor regéinek utánpótlói.	249
<i>Sz. Á. Arany János</i> Magyar irodalomtörténete. Közzéteszi és bevezetéssel ellátta Pap Károly. Budapest, 1911.	251
<i>Dr. Vizsola Gyula.</i> Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferencz irodalmi vitája.	385
<i>Weber Arthur.</i> A hűtlen özvegy történetének egy ismeretlen alakja.	423
<i>Weber Arthur.</i> Bárá Jósika Miklós 1838 és 1847 közt folytatott levelezéséből.	65

III. Vegyesek.

<i>Hellebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium. Első közl. 126. Második közl. 255. Harmadik közl. 382. Negyedik közl.	502
<i>M. N. Benedetto Croce:</i> La critica litteraria. Questioni teo-riche. 2ª edizione riveduta ed aumentata. Roma, 1896. (Könyvismertetés.)	496
<i>Sas Andor.</i> Barabás Ábel. Goethe. Budapest, 1911. (Könyvismertetés.)	495

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Acsády Tinódiról	268, 299	Aurifaber Damianus	116
Ágai Adolf szójátéka Révairól ...	252	»Aurora«	16, 21, 22
Agárdy János	94, 98, 99, 100	Aurora-kör	2, 33, 158
Aglája	18		
Akadémia, M. Tudományos	322	Bacsányi János	201, 385, 421
Alexander Bernát 499; — Gyulai- ról	1, 2, 14	Badics Ferencz Gyöngyösy-kiadása 476	
Almanach-irodalom	17	Bajza József 2, 18, 67, 324, 330; — hatása 33, 36; — levele Szabó Károlyhoz 248, 249; — novellái	152, 162
Alvinczi Péter	366—369	Bakit Péter	263
Alvinczy Péterné, Mutnoky Anna 359		Bakó Ferencz	353
Anderman György	353	Bakos Borbála	352, 353
András Gáspár	352	Balás Máté	118
Andráshy Béla Tinódiról	300	Balassa Bálint 252, 361—365; — éneke »(Csak) Sok búbanat ...«	64
Andrássyak	223, 470—478	Balassy Menyhárt	59, 125, 262
Andrássy Gyula gróf 476: — Ká- roly 476, 477; — Manó 181; — Miklós 470, 471; — Péter 346, 347		Balázs deák	58
Angyal Dávid Péterfyről	121	Balázs Karolina	39
Ányos Pál	110, 124, 193	Balla Károly: A hét szavú visegrádi ekhó 249; — Csövár 250; — Hősregék	250
Apuleius: Metamorphoses ...	437, 440	Ballagi Aladár Orczyról	187
Aranka György	201	Balogh József aradi ügyvéd »A két szerelmes pásztor« cz. románja 156; — Mihály 353; — Sámuel műve: »A románokról« (regé- nyekről) 19; — Zoltán	242
Arany János 2, 172, 180, 183, 186, 187, 318—321, 324, 325, 499; — »Katalin«-ja 158; — »Magyar irodalomtörténet«-e 251—252; — »Toldi«-jának keletkezéséhez 129—142; — »Toldi szerelme«	155	Balzac hatása Keményre	316
Árki Mihály	214, 215	Bánffy Miklósné br.	75
Arnim	17	Bánk tragikuma	3
Árokháti Lőrincz	266	Barabás Ábel Goethe-életrajza 494—495	
Asbóth Janó	407	Baranyi Anna 220; — Borbála 220; — Erzsébet 220; — Fe-	
Aszalay József »Klélia«	17, 160		
Athenaeum-kör	33, 36, 39		

Lap	Lap
rencz 220; — Gáspár 220, 223; — Ilona 90, 96, 213, 220, 341, 479, 481; — János 220; — Menyhért 213—215, 481—2; — Miklós 220; — Tamás ... 478	Bethlen Gábor 470; — Farkas 259, 261; — János gróf 9; — Jánosné 75; — József gróf 469, 470; — Miklós fogsága 460—470
Barcsay Ábrahám levelezése Rad- vánszky Jánossal 193—211; — Jánosné ... 75	Bezerédj István ... 325
Bárczay György ... 92	Bezerédy Gyula szobra Tinódiról 300
Bariny István ... 352, 353	Bégányi Borbála ... 109
Barkóczy Ferencz primás 452, 475; — László ... 353	Bod Péter Tinódiról ... 299
Barna Mihály ... 348, 352, 485	Bodnár Gergely 368; — Márton 353
Báróti Sándor 15, 110, 398; — levelei Károlyi Antal grófhöz 111, 114	Bodola Gyula ... 299
Baros Gyula 211; — Tamás ... 214	Bodor Lajos ... 39
Bártfay László novellája 158; — Lászlóné ... 330	Bogisich Mihály ... 291
Bartha József dr. ... 297	Bohus Dániel ... 207
Bartók István ... 352	Bornemisza János 369; — László 92; — Pál 212; — Péter Énekes- könyve ... 61, 62, 271, 296, 375
Baso Mihály ... 477	Boros Péter ... 477
Bata János ... 214	Böhm Dezső ... 187
Bátori András 259; — István 470; — Zsófia ... 223	Bölöni Farkas Sándor ... 38, 39
Batsó György ... 353	Bothár Dániel ... 366
Bausner György ... 463	Bowring ... 330, 333, 334, 335
Bayle Pierreről Sainte-Beuve ... 13	Brassai Sámuel ... 37
Békés Gáspár ... 470	Brentano ... 17
Bekényi Zsófia ... 216	Buczy Emil ... 417
Bekeo Tamás ... 117, 118	Budai Ézsaiás 119; — levele Nagy István ref. lelkészhez 248; — Ferencz ... 266
Benczur József ... 199	Budapesti Szemle ... 317, 318
Benedek Elek Tinódiról ... 300	Budetini monda ... 158
Benkó András ... 353	Bulyovszkyné ... 178
Bentsák János ... 352	Bus Vitéz (Matkovics Pál) ... 316
Beöthy László ... 242, 243, 244	Blübel Hans »Diocletians Leben« 439
Beranger és Gyulai ... 8	Býro Ambrus ... 489
Beregszászi Pál ... 403	Byron »Child Harold«-ja ... 42
Bernát Gáspár ... 244—247	Caesar György sárospataki tanár 115
Bernáth György ... 485	Caprara Enea ... 475
Berthoty Ferencz ... 352	Carlyle Tamás és Gyulai ... 6
Berzseny Demeter ... 348, 352	Cassai András 357—361, 365— 366; — Györgyné Konczsik Anna ... 359
Berzsenyi Dániel 386, 392, 398, 402, 403, 405	Chaky Borbáláról Balassa éneke ... 64
Bessenyei György 199, 388; — Sándor ... 194, 199, 201	Chany András ... 233
	Cherepy István ... 119
	Clauren 17; — »Mimili«-je ... 159
	Comenius Ámos János ... 341

Lap	Lap
Comoedia Erdély siralmas állapot- járól ... 128—125, 252—254	Danielik János ... 170, 186, 323, 325
Conversations-Lexikoni pör ... 36	Dayka Gábor ... 391, 401, 417, 452
Crilloni herczeggel találkozása Toldy Ferencznek ... 334	Dávid Márton ... 352
Critical Lapok hatása ... 33	Deák Ferencz 317, 321—325; — Pál András ... 353
Croce Benedetto irodalmi kritikái elvei ... 496—498	Debreczen égése ... 59, 60
Cromer Lénárd kassai jegyző 115, 237, 485	Debreczeni Gramatika ... 389
Csáki Sándor gróf ... 448	Debreczeni ref. collegium nagy- könyvtára ... 119
Csaplár Benedek ... 111	Decsy István codexe ... 298
Csapó János ... 323	Degré Alajos 52, 53, 178, 184, 185, 247, 248, 316
Császár Ferencz 56; — Kemendvár 250; — István ... 352	Demeter János ... 215
Csató Pál ... 18, 162, 165	Dessewffy József 402; — Tamás 402
Csegéri I. Szegedi A.	Deway Péter deák ... 485
Csegézi András I. Szegedi.	Dézsi Lajos ... 64, 311
Csehy kapitány ... 453	Diák Katalin 97, 99, 100, 101, 102
Csengery András I. Szegedi András.	Dietze Sándor Madách-fordítása ... 498
Csengeri Antal 51, 54, 170, 172, 173, 174, 182, 183, 184, 186, 314, 317—321, 324, 325; — hatása Keményre ... 174	Diószeghy Lajos ... 482
Cserey Jánosné ... 58	Divéky Adorján ... 373
Csereyné-codex ... 58—64, 257, 298	Dobó István ... 261, 265
Csicsery Mihály ... 220	Dobóczy János ... 348, 351, 352
Csiky János Tinódiról ... 300	Dobos Margit ... 117
Csille Lőrincz ... 358	Dobsa Lajos ... 178, 316
Csokonai Vitéz Mihály ... 34, 43, 119	Doci András ... 367
Csoma-codex ... 62	Domokos Lőrincz ... 448
Csunyó János ... 353	Döbrentei Gábor 37, 38, 42, 154, 333, 387, 390, 421
Csűrös Ferencz ... 107	Draskovich János gróf ... 448
Cykler András ... 488	Dréta Antal zirczi perjel ... 390
Czakó Zsigmond ... 51, 52	Drugeth György gróf ... 99
Czárán Sámuel, Seprősi ... 156	Dugonics 90, 155; — regényei 15; »Cserei« 15, 423; — »Etelka« 15; — »Az arany perczek« ... 15
Czeczei (Cecei) Lénárt ... 259	Dugovics Titus ... 153
Czékus Máté 352; — Mátyás ... 353	Dujardin báró ... 469
Czobor H.: »A szerelmesek kútja« 250; — Mihály »Charikleá«-ja 476	Dusch: »Erkölcsei levelek« ... 111
Czuczor Gergely ... 155	Ecsedi István dr. ... 119
Daça-kumára-carita ... 436, 444	Egervári László ... 270
Dallos Miklós ... 366	Egressy Gábor ... 171, 313, 315, 324
Damokos Miklós ... 118	Egry Péter ... 228
Dániel György ... 352	Egyed Antal: »Megváltó« ... 250
	Eichendorff ... 17
	»Eipeldauer Briefe« ... 15
	»Ellés gyásza« ... 250

	Lap		Lap
Emrig András	352	Festetics György gróf 404, 405;	
Endrédi József	119	— László 405; — Leo gróf 56, 178	
Endreffy novelláiról	147	Finta magyar testőrezredes	202
Engel Eduard 495; — F. Keresztély	391	Fogarassy János 147; — víg	
Enyedi György széphistoriája Tan-		novellái	150
créd leányáról, Guismundáról ...	62	Fokay István	220
Eötvös József báró 51, 52, 67, 75,		Forgách Ferencz	262
85, 182, 183, 318, 320, 324		Forray István	479
Ephesusi özvegy	423—444	Fouqué, de la Motte	17, 159
Érdektelenség (indifference), iro-		Földi János	454—499
dalmi —	13	Frankenburg Adolf 18; — elbe-zé-	
Érdélyi János 129, 130, 250, 314,		lései	151
315; — Vörösmarty bírálatának		Fráter György	262, 265
hatása Aranyra	129—142	Friebeisz	172
Érdi János	324	Frohberg, Regina	159
»Eredeti magyar románok«	16	Fuló Miklósné, Korlát Kata	359
Erődi Béla	376		
Erős Gábor	119	Gaal György: »A tudós palótz«	
Erzsébet, Szent —	360	15; — József 18, 148, 157,	
Esterházy Pál 347, 348, 349, 474		159, 162, 163; — Mózes regé-	
Eszterházy Antal herczeg testőr-		nyes korrajza Tinódiról	300
kapitány 206; — Pál Antal her-		Gagy Dénes	90, 91, 92
czeg angol nagykövet	333	Gálszécsi István Énekeskönyve	
Eusebius Verinus	199	373—376	
Ezeregy éjszaka	429, 433	Gánóczy István	353
		Garay János 18, 44, 54, 146,	
Fábián Ferencz rozsnyói plébános		147, 156; — Máté	485
93; — Gábor »Mimili«-fordí-		Gedeon Ádám 372; — János ...	372
tása	159	Gesta Romanorum	263
Fabó Bertalan	291	Girothi Péter	64
Farkas Gergely 491; — Márton	352	Goethe 7, 8, 9; — »Die Wahl-	
Fáy Andrásához írt levelei Jósiká-		verwandschaften« 25; — »Wil-	
nak 85—88; — novellái 15,		helm Meister«	25
19—25, 151, 166, 167, 169; —		Goethe-életrajz Barabás Ábeltől	
István	226, 227, 228	494—495	
Fazekas Mihály »Ludas Matyi«-ja	141	Gombos László	220
Fekete Imre	271	Gonosz András	353
Fejér György	406	Görgei Judith	216, 343, 472, 473
Fekesházy Zsófia	221, 225, 227	Griesbach műve az ephesusi mat-	
Felber Mária	97, 232	ronáról	435
Felsőmagyarországi Minerva	17	Grynaeus Alajos: Az emlékhalmi	250
Fenyéri (Zádor György)	26	Guido de Columna »Historia	
Ferdinánd (I.) magyar király 261, 291		Troiana«-ja	270
Ferenczi Lajos 390; — Zoltán ...	129	Gyárfás Tihamér	123—125, 254
Fessler »Die Geschichte der Un-		Gyöngyösi-családok 217, 218; —	
garn«	30	Gábor végrendelete 482—485;	

	Lap	Lap
— István életéhez adatok 90—		Hoffmann Amadeus 17
109, 212—231; 341—357;		Homokay Pál: Az elkárhozottak 250
470—485; — Horváth János		Homoki András 96
zálogos-levele 97; — László		Homonnay Bálint 479; — György 479
109 231, 357, 485		Hoványi Elek Tinódiról 299
Gyöngyössy János, Pettényi: A fia-		Horváth Ádám, Pálóczi 405, 414,
tal Árpád 249		421; — levelei Szentgyörgyi
»Gyönyörködtető tárt a szépnem-		István sárospataki tanárhoz 453,
nek« 16		460; — András, Székharosi 271;
Győri Vilmos 316		— Cyrill 251; — Endre Páz-
Gyulai Aladár 336: — Pál 36, 55,		mándi 155, 385, 395, 401, 404,
56, 120, 122, 172, 180, 181,		416; — György 103, 220; —
182, 184, 185, 186, 312—6,		Ilona éneke 62, 63; — István
324, 325, 327, 497; — irodalmi		389; — »Magyar dákák kalen-
kritikája 1—14; — novellái ...	4	dáriuma« 16; — Katalin 357—8;
Gyulay Ferencz 353		Mihály 108, 266
Haid Leonárd 486		Hrabovszky György 358
Hajdu István törtsvári castellanus	59	Hubay György 221; — Kata ... 227
Halbstaff Sebestyén 485		Hugó Károly 44
Haller László gróf 453		Hulik György 354
Ham Márton 352		Hunfalvy Pál 185
Haner György Jeremiás Tinódiról	299	Hunyadi Ferencz Trójai históriája 271
Harmos Sándor 142		Huszár Gál 485—493
Harsányi István 460		Husztai Péter 271
Hattyúffy Dezső 193		Hűtlen özvegy A — történetének
Hatvany Lajos 8		egy ismeretlen alakja ... 423—444
Havassy Mihály 212, 213, 216		Igaz Sámuel »Hébéc«-je 17
»Hébéc« cz. zsebkönyv 17		Illés deák 234
Heckenasthoz írt levelei Jósiká-		Ilosvai Péter Toldi Miklósa 139
nak 88—89		Irinyi József 173
Hegedüs Lajos 316		Irói szerződések 242—248
Heinrich Gusztáv 156; — Magyar		Iskoladráma 123—125, 252—254
elemek a német költészetben ...	152	
Helmeczi Mihály 87, 403, 404		Jakab Elek 38, 40; — István 249,
Heltai: Cancionale 295		250; — József 5, 12
Helyesírás 445—446—458—460		Jakus (Kis) Lőrincz 232; — levele
Hendel Ödön 376		Szócs Ferenczhez 233—237
Hentzel János 353		Jankovich Miklós 263
Herczeg István 372		Jámbor Pál 8
»Hét bölcs mester« 423, 435, 439		János király 59, 265, — fiáról
442, 443		való szép krónika 265
Hidegh Mihály 160		Jason-monda 266—290; — ókori
Himvarró Mihályné 492		feldolgozásai 269; — újabb fel-
Hinka Mária, Toldy Ferenczné ...	330	dolgozásai 270
Hoffgreff György könyvnyomtató		Jastel Jakab 352
260, 271		Jelenik András 352, 354

Lap	Lap
»Jelenkor« ... 18	Kelmenfy regényíró ... 52
Jeszzenszky Mihály ... 477	Kemecsey László ... 477
Jezsuitadráma ... 123—125, 252—254	Kemény Istvánné br. 75; — Lajos
Jochman István ... 353	239, 298, 366 369, 372; —
Johannes de Alta Silva ... 444	Miklósné báróné 75; — Zsig-
Johannes Vilhelmus jezsuita ... 125	mond 134; — levele Szilágyi
Jókai Mór 25, 48, 52, 53, 56, 178,	Sándorhoz 239—241; — regé-
186, 313, 315, 324	nyei 5; — Széchenyi-tanulmá-
Jósa Mihály ... 216	nyának hatása Gyulaira 8; —
Josef ibn Zabára ... 439, 440, 444	és az irodalmi élet 32—57,
Jósika Jánosné br. 75; — Miklós	170—186, 312—327; — a bécsi
br. levelei 65—89; — Abafi 16,	egyetemen ... 328—329
156; — előtti novellairódalom	Kempf János: Széphegyi Liza
15—31; — hatása Keményre	250; — A kesergő Teréz ... 250
36, 44, 45, 46, 47, 48, 49 52,	Keökmeczei Jánosné ... 371
Judit asszony históriája ... 262	Keorósy Gergely 225; — György,
Juranics László ... 386, 421	Zombori 221; — Ilona 221,
	227, 228; 229, 230, 231
Kajcsa Miklós ... 348	Kerekes Menyhért 477; — Erzsé-
Káldy Gyula ... 291	bet ... 472, 477
Kállay Pál ... 477	Keresztési István ... 448
Kalmár Ambrus ... 486, 488	Keöwesdy Albert ... 371
Kalós István ... 214	Keszthelyi Helikon 405, 407, 408, 413
Kapuy Károly: Sisak ... 250	Keviczky János ... 369
Karacs Ferencz 161; — Teréz 18, 161	Khadum Ali basa ... 266
Karaffa generális ... 461	»Kirk vezire« ... 436, 443, 444
Kárffy Ödön ... 299	Kis János 386, 387, 423, 452; —
Kármán: Fanni hagyományai ... 15	Flórája ... 16
Károlyi András 114—115; — Gás-	Kisfaludy Károly 10, 18, 40, 75,
pár 116—117; — Péter ... 116	84, 143, 144, 145, 146, 147,
Károlyi Antal grófhhoz magyar	148, 150, 151, 156, 157, 158,
írók levelei 109—114; —	159, 166, 167, 323, 419; —
György gróf ... 158	novellái 21, 26—31; — Sándor
Kassai (Cassai) András 357—361;	regéi 153, 154, 159; — regéi-
— János ... 369	nek utánzatai 249—250; — és
Katona István 266; — Tinódiról 299	Kazinczy Ferencz irodalmi vitája
Kazinczy Ferencz 2, 3, 15, 110,	385—422
200, 201, 338, 445—460; —	Kisfaludy-Társaság ... 321, 322
irodalmi vitája Kisfaludy Sán-	Kiss József (1826) ... 155
dorral 385—422; — ki-	Kiss Károly 18; — novellái 157;
adatlan levelei 119; — levelei	165; — »A szép juhászné« cz.
Majthényi Lászlóhoz 445—453;	elbeszélése 151; — társadalmi
— hozzá írt levelei Vályi András-	novellái ... 161
nak 338—341; — Gábor 54,	Kleist ... 17
156, 170, 171, 173, 175, 178, 181	Klősz Jakab könyvnyomtató 357, 359
Keczer Ferencz ... 236	Knausz Nándor ... 296

	Lap		Lap
Kochan Máté	352	Latzo György	352
Kohan Mihály	353	Lederer Béla Péterfyról	121
Koháry István	346	Leffler Béla	499
Kollár Ádám udv. könyvtári igaz- gató 201; — Balázs	352	Leslie Sándor	473, 475
Kollát István	352	Lessing	7, 8
Kolperger Mihály	354	Lethenyei István	357, 358
Komjáti János	220	Lévai Névtelen	271
Korizmicz László	317	Lévay József 171; — László: A sághegyi váromladék	250
Kornis Zsigmond	463	Lewes György Goethe élete	8
Kostyál Márton	352	Liszt Ferencz a cigányokról	291
Koszorú	17	Losonczi István 264, 266; — Ist- vonné, Pekry Anna 265; — László	324
Kotta György	371, 485	Lőrincz Márton	352
Kottás Mihály	220	Lugossy-codex	61, 298
Kotzebue 17; — »Die Rache«	144	Lukinich Imre dr.	470
Kovács Géza dr. 381; — István 37, 38; — Jakab 118; — Já- nos 215; — Lajos 37, 40; — Pál 18, 22, 40, 178, 250; — novellái 144—148, 150, 151, 165, 166		Lükő György 353; — János 353; — Márton	353
Kovacsóczy Mihály	155	Lyntai István	213, 214, 215
Kozár Péter	352	Lyráról Gyulai	10
Kölcsey Ferenczről Kemény Zs. b.	34	Lystius Miklós (I)	199
Költészet morális céljáról Gyulai	7		
Kőrösi Csoma Sándor	334	Majláth János gróf 18, 36, 68, 171; — novellái 17, 150, 157, 158	
Köszögy Mátyás	366	Majthényi Flóra 172; — László- hoz írt levelei Kazinczynak 445—453	
Köszörös Dániel	352		
Kövér Lajos ¹⁾	178	Malatides Dániel: Édesi Gergely 249	
Krausz Sámuel	435, 439	Malom Lujz	37, 38, 39, 42, 47
Kristóf György	300	Máriássy Gábor 348, 352, 353; — Imre 352, 353; — István 348; — Miklós 348; — Pál 92, 355; — Sándor	348
Kritika elvei	496—498	Marmontel	187
Kritikánk jövője	1—14	Materna András	372
Kriza János	37, 42	Mátray (Róthkrepf) Gábor 18, 296, 298	
Krizbai Dezső Miklós	38	Marsigli Lajos gróf	461
Kurik István	352	Madách »Ember tragédiája« német irodalomhoz adalék	498—499
Kuthy Lajos	18, 156	Magnin, Charles	13
		Mágócsy Borbála	214
Láczai Szabó József	395	Márkus Jakab	353
Laczkovics István	478	Mató Mátyás	479
Lafontaine August	17, 19, 143	Mecskei István	265
Lakatgyártó István	371		
Láng Pál	348, 351		
»Lant«	18		
Lantos Sebestyén (nem Tinódi)	258		
Lantosok, Magyar	259		

	Lap		Lap
Mednyánszky Alajos báró 36, 156, 158; — »Historisches Taschen- buch«-ja 152		Nopcsa Lászlóné 75	
Méhes (Méhesy) Sámuel 74, 75		Novellairódalmunk Jósikaig 15— 31, 143—169	
Méhes-féle Erdélyi Híradó 37		Nyári Ferencz 263, 264; — Pál 258	
Mentovich Ferencz 324		Nyelvújítási harc 385, 390, 391, 402, 416	
Mérey Mihály alnádor 232, 236; — Móricz 148		Nyikos Mihály 480	
Meskó Jakab 478		Nyireő József 348, 350, 351, 353, 354	
Mészáros »Kartigám«-ja 15		Nyiry István 453	
Mészáros Károly »A csehek vára« 156		Nyitrai (Nytrai) Máté 238	
Mészöly Gedeon Tinódiról 257, 258, 261, 268, 299			
Mező Debreczen 49, 60		Obernyik Károly 178, 185	
Mihály deák codexe 298		Ocsvai Ferencz 37	
Miltitz, Karl 159		Orczy Lőrincz báró 187—192, 201; — és Thomas 187—192; — generális 452	
Mindenes Gyűltemény 460		Ormós László: Szigethvár 250	
Mocsáry Lajos 171		Orosz Adám, Csicseri—, Vice Ispány 213	
Modori Dávid 92; — György 354; — Mihály 352		Oroszláni István 92	
Moldovai Mihály 259		Ossianismus 147	
Molnár Albert, Szenczi 257		Oszterhueber Móricz 155	
Molnár Mária 218		Ördög Mátyás (Teufel Erasmus) 266	
Mondolat ... 391, 394, 396, 397, 400			
Mosday István 225			
»Mulatságos Könyvtár« 16		Pacsoth Zsigmond 232—238; — levele a kassai tanácshoz 232—233	
Munkátsi János humoros apró- ságai 18, 19, 151		Pais Dezső 57, 186, 327, 329	
Muzáron 17		Pák Albert ... 51, 56, 172, 179, 324	
Mügge, Theodor 70		Pakróczy János: Töredékek 250	
Müller Gyula könyvkiadó ... 242—248		Pálczakötő 198	
		Pálffy Albert 48, 173; — Sámuel »Erbiá«-ja 15; — »Zomillá«-ja 156	
Nádasdy Ferencz 357; — Tamás 256, 261		Pancatañtra 436, 439, 444	
Nagy András 214; — Antal »Máré vára« 156; — Ferencz 37; — Ignác 15, 148, 149, 156; — Imre 485; — István 235, 248; — Iván 91, 216; József 14, 407; — Pál 353; — Sándor 58		Pap Antal 486, 490, 491, 492, 493; — Benedek 485—493; — Endre 173; — Ferencz ... 489, 490; — Gábor, Ináncsi 160; »Szöszvár«-a 249; — József 119; — Károly 251, 252; — Mátyás 352; — Tamás 229	
Nagybánya 59		Pápay Sámuel 385, 389, 390, 412, 414, 415, 417, 421	
Német költészetben magyar ele- mek 152		Pardoe, Miss 77	
Németh József: Kőszeg 250		»Parthenon« 18	
»Nefelets« (1832) 18		Paszko Mihály 352	

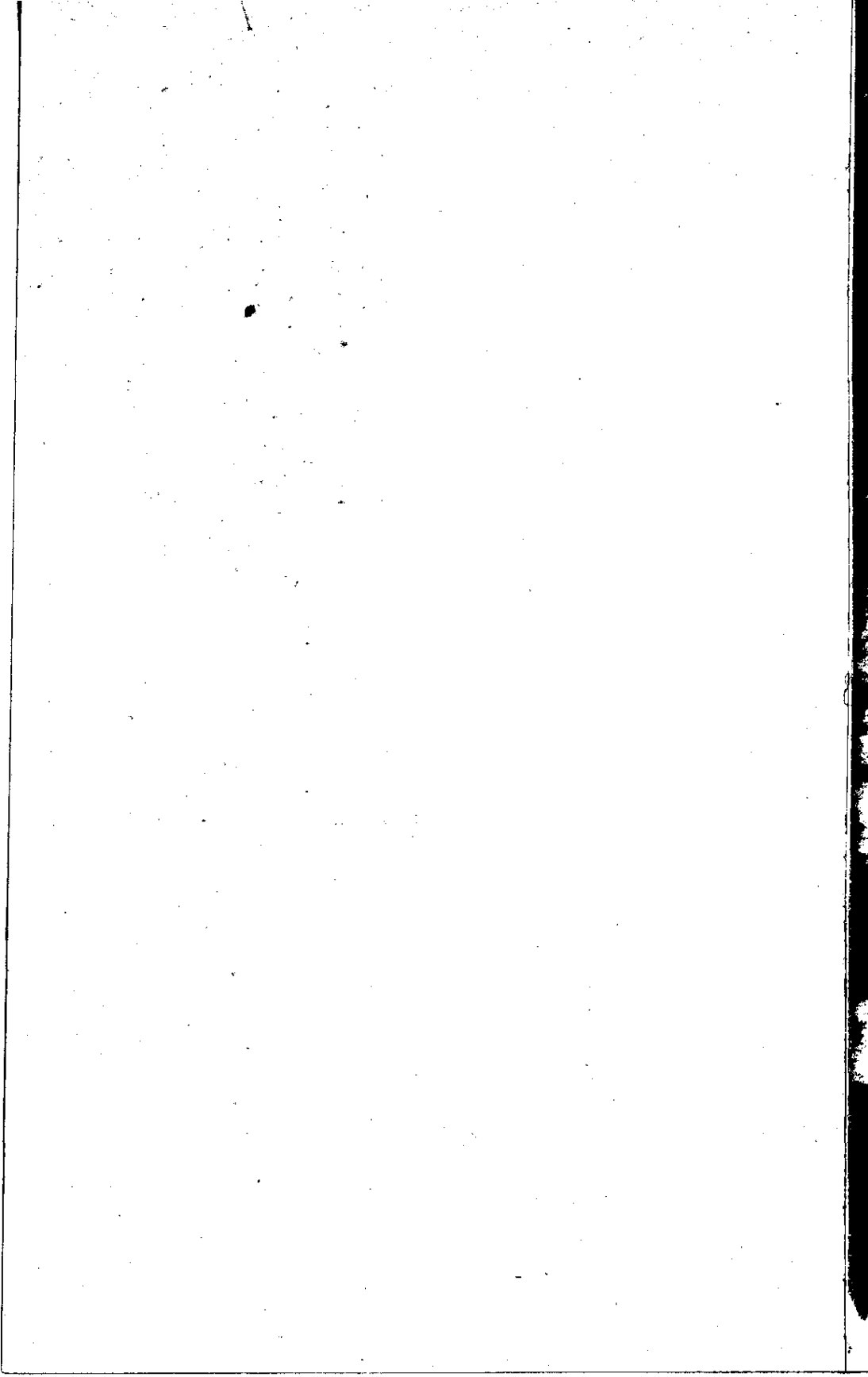
	Lap		Lap
Pászthory Sándor	448, 452	Prini Gábor 264; — Péter 264, I. <i>Perényi</i> is.	
Pathok Mátyás deák	370	Prileszky Eszter	201, 202
Pató Pál-féle alakok	26, 27	Prónay Gábor 296; — László 194, 202	
Patthy Péterfyről	121	Pulszky Ferencz	51
Pável András	353	Pyramus és Thysbe históriája ...	476
Paziazi Mihály	18, 148		
Pécsy Gáspár	352	Radák-Rhédey grófnő	120
Perecsény Sándor	216	Ráday Pál	199
Perényi Ferencz 261; — Gábor 487; — Péter 376. L. <i>Prini</i> is.		Ráday-féle szinpályázat (1845) ...	45
Pernezyth levele Tinódi haláláról 261, 299		Radvánszky János levelezése Bar- csay Ábrahámmal	193—211
Pesti György Haláléneke 58; — Bornemisza Énekeskönyvének és a Csereyné-kodexnek szövege 61—62		Ragályi József	337
Péter Dávid	353	Rákóczi György 221; — Zsigmond 221	
Péterfy Jenő 121—123; — Csen- geriről 174; — Jókai-essayje 3		Rákosi Jenő	326
Petheő Ferencz, Gersei	228, 230	Ráskai Anna	97, 108
Pethes Dávid	119	Récsi Emil	179
Petkó Mihály	352	»Recensiokról«	406—414
Petőfi 5, 51, 52, 54, 129, 137, 183; — A helység kalapácsa 147; — olasz fordítása	376	Rédey Jánosné gr. 75; — Tiva- dar	121—123
Petrichevich Horváth Lázár 47, 67; — »Az ephesusi özvegy« cz. műve	424—444	Regélő	18
Petronius 423, 439, 440, 441, 442, 443		Regényelmélet	171
Petrovay Miklós Verseskönyve ...	298	Régi Magyar Költők Tára	61
Petróczy Kata versei	120	Reichgruber József Károly	485
Pétzeli József levelei Károlyi Antal grófhhoz	111—113	Remenik Miklós	348, 351
Pintér Jenő Tinódiról	300	Rémer pozsonyi festő	450
Pichler, Caroline	152	Rész Vencel	353
Planche Gusztáv	8, 313	Révai Miklós 252, 389, 452; — Zsófia grófnő	357
Pietrich Mátyás	352	Reviczky Szevér	172
Pogány János, Nagyklopódiai — 461		Rézmetező deákok	119
Póli Debora	218	Riedl Frigyes Gyulairól 11; — Péterfyről	121
Pompéry János	181, 186, 323	Ristori-ügyben Gyulai polemiái ...	313
Poncianus históriája	423, 439	Ritz János	353
Pongrácz Elemér	453	Robinsonádok	15
Popovich Antal	485	Román (regény) elmélet	19
Porta Matthaeus de salernói püspök	270	Romanticismus (A német —) ha- tása irodalmunkra	16
Posgay András 220; — György 261; — László	220	Rosznay Áron	485
		Róthkrepf (Mátray) Gábor	18
		Rottal János	471
		Roussel Péter szendrői kapitány 233	
		Ruhmann Jenő	249
		Rumy József 451; — Károly 333, 394	
		Ruszek József 385, 396, 401, 405, 407, 412, 416.	

Lap	Lap
Sághy Ferencz ... 386, 395, 401	Szentimrei 344, 481; — György, Gönczi 238; — Jakab 488; — János 353; — Károly 59, 60, 271, 296, 297, 298; — Károly tokaji főjegyző 248; — Kata 228, 229, 230; — László 485; — Máténé 492; — Miklós ... 487
Sainte Beuveről Gyulai 8, 13 —	Szádeczky Lajos ... 299
Port-Royal ... 13	Szalárdi János Siralmas kronikája ... 176
Salamon-monda ... 428, 429, 430, 431	Szalay Antal: A mohácsi sírhalom 250; — Benjamin (Kisfaludy K. álneve) 26, 27; — László 51, 152, 162, 266.
Salamon Ferencz 173, 174, 183, 186, 314, 317, 325, 326	Szalonthay György ... 94, 98
Sanctis, Francesco — de ... 497, 498	Szántay István ... 353
Sárközi János ... 117, 118	Szarvas Gábor ... 422
Sárosi János ... 461	Szász Károly, idősb 33, 34, 51, 171, 322; — Károly ... 173
Sas Andor ... 494, 495	Szatmár (Szakmár) ... 59
Schesaeus Keresztély ... 266, 296	Szathmáry József ... 453
Schlegelnél Toldy látogatása 332, 333	Szatmári János ... 461
Schmidt Julián ... 8, 313	Széchenyi »Hitel«-e 25; — fellépte 420; — hatása az irodalom fellendülésére ... 33
Scott Walter 42; — hatása Kisfaludy Károlyra ... 31	Széchy István 481; — Károly 187; — Mária ... 153, 223, 471
Sebik Jakab ... 353	Szécseny Mihály ... 352
Sebők József, Szentmiklósi —: Klára vagy a hív némaság áldozatja ... 250	Szegedi (Csegéri, Csegezi, Csengeri) András 61; — Gergely 267, 375
Semsey Pál ... 473	Székely Nemzeti Múzeum ... 58, 59
Seprődi János ... 291	Székely Sándor, Aranyosrákosi ... 250
Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum ... 58—64, 257	Szekér Joakim »Magyar Robinson«-ja ... 15
Serbots István ... 353	Szelephényi érsek ... 471
Serédy Gáspár ... 232	Szemere Pál 75, 330; »Aurora«-ja 149
Shakespeare magyar fordításának ügye ... 322	»Szemlélő« ... 18
Simko Mihály ... 353	Szemrek György ... 352
Simon Mihály ... 463	Szendy György ... 352
Simrock ... 330	Szentgyörgyi István sárospataki tanár 453—460; József 389, 392
Sipos József ... 403	Szentimrey Gáspár 344; — Gáspárné ... 213
Sirola Ferencz Petőfi-fordítása 376—381	Szent István Társulat ... 323
Sombori László ... 201	Szentiványi Mihály 37, 39, 40, 41, 42
Somogyi Gedeon 391, 392, 393, 394, 397, 401; — Pál ... 298	Szentkereszt András ... 463
Spissich arcképe ... 453	
Stancsics Mihály »Rényképek« ... 162	
Steinville commendáns ... 469	
Strassoldo Károly ... 475	
Sukán János ... 369—372	
Sylvester János ... 141	
Szabó András 352, 487; — Benedek 238; — Dávid, Barcafalvi 388; Szigvárt fordítása 388, 404; — Dávid, Baróti 386, 412, 414, 458; — (Zabó) Gáspár,	

Lap	Lap
Szentmiklóssy Alajos 155, 250 —	»Társalkodo« 18
Sámuel 480; — Szabó Gáspár 481	Tatai Györgyné, Monaki Zsófia ... 359
Szép György 353	Telekessy István 98
Szépliteraturai Ajándék 17	Telekies irodalmi hatása 36
Szigeti Gyula Mózes 38	Teleki József gr. végrendelete 322;
Szigetvári Iván 125, 192	— »Első Lajos nápolyi had-
Szigligeti 178; — színműve Tinó-	viselése» cz. tanulmánya 30;
diról 300	— László gróf 52
Szikszai (Zikzai) András 235; —	»Téli és nyári könyvtár« 16
György praedikátor 221, 226,	Teufel Erasmus (Ördög Mátyás) 266
228, 229, 230	Thaisz András 27
Szilády Áron 58, 59, 61, 134, 257,	Thaly Kálmán 91, 120
258, 265, 266, 268, 271, 297,	Thar Gábor 116
298, 299	Thewrewk Emil, Ponori 421
Szilágyi Ferencz 38, 154, 179; —	Thierry Ágoston 174
István 130, 135, 142; — Sándor	Tholnay István 371
154; — hozzá írt levelei Ke-	Thomas, Antoine — Léonard (1732—
ményZsigmond bárónak 239—241	1785) 187—192
— Sándor folyóiratai 54, 55,	Thoraconymos (Cabath) pataki rek-
174. — Virgil 56	tor 116
Szinnyei Ferencz dr. 31, 169, 248,	Thököly Imre 342, 473, 481; —
250; — József id. kéziratgyűj-	Zsófia 353
teménye 242	Thury Gáspár 481
Szirák Balázs 232—239	Thwry Boldizsár 492
Szívó Anasztáz 66	Tieck 17
Szoboszlai Sámuel 119	Tinódi család 257, Tinódi Sebes-
Szokoly Viktor 316	tyén élete 257—261; politikai
Szontágh Judit 354	nézetei 261—2: művei 262—6;
Sztáray Máté 270	Jáson király széphistoriája 62,
	266—295, 300—311, Tinódi-
	bibliographia 295 300
Taine 121—122	Todtentanz 62
Takács Éva 161; — Judit, Dukai	Toldy Ferencz 39, 59, 173, 175,
407; — Lőrincz 352	178, 185, 192, 251, 252, 270;
Takáts József 385, 393, 395, 401,	Toldy Ferenczhez írt levelei Jósi-
412, 415, 417 — Sándor dr. 109,	kának 65—83; Toldy levele
259, 393	Josikához 83—85; — Toldy
Tallas Tamás 117, 118	Ferencz Tinódiról 299; —
Tánczos Pál 368	»Utinaplója«-ja 329—336; —
Tankréd és Guismunda 62	László dr. 329
Taplóczai Péter 224	Tolvay Jakab 353
Tar (Thaarare) Benedek 266, 267, 268	Tomkó Pál 352
Tarczali Zsigmond 463	Tomory Anasztáz 172, 319, 323, 324
Tárchy Jánosné, Gyöngyösy Éva 482	Tompa Mihály 55, 172, 318, 320,
Tárkány Istvánné Kun Anna ... 359	321; — levele a csizi gondnok-
Tarr Jánosné 116	nak 249

Tornallyi Ferencz 478; — György	851, 352
Tóth Endre pasquillusa 171; — Ferencz 487; — György 354; — Kálmán 172, 314; — János, Kisori 453, — Lőrincz 18, 156, 174, 324; — Marton 352, 353	92
Tőke Ferencz 263; — István	92
Török Bálint, Enyingi 258, 262, 264; Ferencz 264, 348; — István 352; — János 179, 259, 261, 265, 313, 314, 315. — Miklós 348; — Lajos gróf	339
Trója-monda feldolgozásai	269—270
Trucz Mihály	372
»Tudományos Gyűjtemény« 17, 22,	26, 27
Turóczi krónikája	265
Ugróczy István	479
Ujj Péter: Kun történetek	250
Urania, Esztergomi	17, 18
Ürményi József	175, 181
Vadnay Károly	23, 172, 316
Vahot Imre	45
Vajda Péter 18, 162, 163, 166; — novellái	17, 150
Vályi András levelei Kazinczy Ferenczhez	336—341
Váradi Antal Tinódiról 300; — József	119
Vargha Gyula operaszövege	157
Vas Gereben	181
Vass József Tinódiról	300
Vécsey István	220
Verber Péter	352
Verbőczy Imre 258; — István	258
Vermess Imre Tinódiról	300

Verne, Jules	Lap 498
Verseghy Ferencz 386, 389, 390, 414; — »Kolomposi Szarvas Gergely«-e 16; »Külneki Gilmétá«-ja 16; — »Kaczajfalvi László«-ja 16; — »Vak Bélá«-ja 16; — Szentesinéje	423
Verseskönyvek, Régi magyar	58—64
Vértesi Arnold	316
Virág Benedek	414
Viszota Gyula dr.	422
Vitkovics Mihály	390
Voltaire »L'Henriade« 111; — »Zadig«-ja	423
Vörösmarty Mihály 10, 12, 18, 34, 35, 55, 67, 170, 172, 183; — novellái 150; — költeményeinek bírálata Erdélyi Jánostól	129—132
Weber Arhur 89; — Veit: »Sagen Vorzeit«	153
Wesselényi Ferencz 223; — Miklós b. 448; — hatása Széchenyire 9; — Garayról	44
Wolf Ábrahám	486
Zabreczky János 92, 352; — László	352
Zách Klára	153, 154
Zary Demeter	232
Zedlitz, Joseph Christian Br. von	152
Zeores Lukácsné	491
Zichy Edmund (Ödön) gr. 426; — Klára	478
Zilinszky Aladár	181, 187
Zoltai Lőrincz	264
Zrínyi Ilona 223; — Miklós gróf	254
Zsámboki János	261
Zschokke	17
Zsilinszky Mihály Tinódiról	299
Zwenkau, Baro de	482

GYULAI PÁL ÉS IRODALMI KRITIKÁNK JÖVŐJE.

»Irodalmunknak a maga idejében Gyulai Pál volt egyik legnagyobb áldása.«

Alexander Bernát.

Gyulai Pál már életében elérte azt a szerencsét (vagy talán inkább szerencsétlenséget?), hogy klasszikussá lett. Műve az irodalmi élet nemes tartalmába ment át, ítéleteit a forrásra való hivatkozás nélkül idézte minden kézikönyv, s megállapodásait nem kezdték ki a rombolás barátai. Mint annak a nemzedéknek, a melyhez ő tartozott, csaknem valamennyi számottevő írója, rendkívül sokféle irányú munkásságot fejtett ki. Nem sokat, de sokfélét írt. A lyrikus és epikus költő, a novellairó Gyulai szintén nem tartozott a közepesek közé, hanem az elsők sorába kell számítanunk, mégis legnagyobb diadalait mint kritikus aratta: írói életrajzaival, bírálataival és emlékbeszédeivel. Különös, de a szellem történetében nem szokatlan eset az övé, hogy a ki költőnek készült, híres kritikussá, fűzfapoéták rémévé és a határozottan gyöngye szónok és előadó a legkiválóbb emlékbeszédek megalkotójává lőn.

Első tekintetre valami nagy bevégzettség ömlik el egész munkásságán, s a monumentalitás színét lopja rá legkisebb írására is. A kimondott szó változhatatlanságának, a meggondoltan egy helyben maradásnak csodálatos példája az a Gyulai Pál, a ki egy dologról kimondott véleményét soha meg nem változtatta, sőt — ha alkalom adódott rá — szinte ugyanazokkal a szavakkal mondogta el több ízben, különböző időben. A mélyről jött meggyőződés, az igazság változhatatlanságába vetett hit konokságával maradt meg értékelései mellett, s kész volt értük késhegyig menő harcot folytatni a legjobb barátjával. Ez a szokatlan befejezettség meglep a változáshoz szokott szemet, s visszadöbbsenti a mai elmét, mely a fejlődés divatos czégére alá húzódva köpenyegforgatására jó mentőeszközt talál az egyetemes törvény formájában.

Azért Gyulairól szólni e mai egyensúlyozatlan irodalmi életünk közepette kötelesség, mert ködös jövőnk vizein szállva, talán benne, egy erősebb korszak egyensúlyozott lelkű gyermekében sikerül olyan útmutatót találunk, a ki a fenyegető örvények között ki tudja jelölni az egészséges haladás útját.

Ámde minél többet foglalkozom vele, minél jobban igyekszem belemerülni munkája szellemébe, annál öntudatosabban érzem, hogy Gyulai Pálról csak egy könyvben lehet elmondani mindazt, a mit róla tudni kell. Ez a pár sor nem kíván tehát szellemének még csak vázlatos rajzává se lenni, de rá akarok velük mutatni arra a tagadhatatlan, mert napról-napra világosabb tényre, hogy Gyulai Pál, a kritikus, irodalmunk történetében Arany János korának »representative man«-je, a kiből ennek a kornak irodalmi eszméi testet öltöttek. S talán így világosabbá lesznek Alexander Bernátnak e cikk élére tűzött, futtában elejtett szavai, mert Gyulai a legfényesebb példája annak a sokszor tagadásba vett igazságnak, hogy lehet idő, mikor egy jó kritikus az irodalom »egyik legnagyobb áldása«.

* * *

Az irodalmi kritika egészben sem hosszú életű, hiszen születését a renaissance mozgalmas napjaiba helyezhetjük, nálunk meg a viszonyoknak megfelelően alig dicsekedhetik százéves multtal. Kritika csak ott fejlődhetik, a hol már van irodalom és olvasóközönség, még pedig olyan olvasóközönség, a melyik maga nem író. Ilyen öntudatos magyar irodalmi élet megteremtését a Bessenyei és barátai köréből kiindult áramlat vette célba, de művükre a koronát csak az Auróra-kör tehette föl. Az irodalmi élet öntudatossága és a kritika kölcsönös összefüggésére nem jellemző adat-e az, hogy a kritikus Gyulai Pál a Bessenyeiékét megelőző irodalmi jelenségek iránt nem mutatott különösebb érdeklődést. Bessenyeitől Kisfaludy Károlyig a mag csírázását kísérte élénk figyelemmel, innen kezdve pedig a megerősödött plánta kóros részeinek eltávolítására kedvvel használta a metszőkést.

A mi első kritikusunk, a ki megérdemli ezt a nevet Kazinczy Ferencz volt. Ámde ő még alig emelkedett túl a tisztán philologiai kritikán, s célja pallérozott ízlésű írók nevelése volt. A jóval szélesebb látókörű Kölcsey a külső burkon belül a szellem kellő műveltségéért szállt síkra, de idegen eszméken növekedett gondolkozását nem tudta eléggé magyarrá tenni, s törekvése ezért találkozott mindenfelé ellenszenvvel. Többet akart, mint a mire a magyar irodalom akkor képes volt, lelkében több hely jutott a nemes álmodozásnak, mint a józan valóságnak: tehát jó szándékának hajótörést kellett szenvednie. Az irodalmi élet megteremtésére minden előzőjénél többet tett Bajza József, az Auróra-kör kritikusa, a kinek érdeme nem annyira esztetikai eszméiben rejlik, mint abban a bátor tettében, hogy az irodalmat függetlenítette az egyéni melléktételektől. Ő tette nálunk világossá, hogy a szellem önmagában is olyan érték, a mi előtt a külvilág értékei eltörpülnek.

A pezsgő irodalmi élet meghozta a szükséges kritikust és ez volt Gyulai Pál. Vele lett nálunk a kritika hatalommá, mint a

franciáknál Sainte-Beuve-vel. Ehhez a nagy lépéshez az a kor kellett, a mikor a nemzet egész élete úgyszólván csak az irodalomban nyert megnyilatkozást, mikor az írók műveiben igazán a nemzet szíve dobogott, a nemzet az irodalomban élt. Ilyen volt az abszolutizmus, az elnyomás szomorú kora, a melyben az összeroppanással járó testi erőfeszítés után a szellem lángolása jelezte az életet.

A Kazinczy és Kölcsey teremtő műve után, a viszonyok illetlen változása és lyráknak Petőfiben való magasra emelkedettsége miatt Gyulaira a megtartó, sőt a megmentő nagy munkája várt. Ennek derekas elvégzése tette Gyulait nagy emberré. Hogyan tette mindezt? — így hangzik a kérdés, a mire irodalmunk egészséges fejlődése érdekében is felelnünk kell.

Gyulai Pál egy komoly fajnak, az erdélyi nemességnek gyermeke. A magyarsághoz és a hazai rögöz való szilárd ragaszkodás öröksége ennek, s kicsiny hazája történetének ezer viszonytársága több komolyságot fejlesztett ki benne, mint magyarországi testvéreiben általában szokott lenni. Aztán meg több szilárdságot is, a nehezen változás ezen nemes erényét, a minek sokszor köszönhették magyarságuk megmaradását. Ez a szilárdság legtöbbször bizonyos nehézkességben nyilvánul a XIX. század szereplő erdélyi embereinél, a mi Gyulaiból sem hiányzott. A philosophiai képzelet égi szárnyalása, a lélek mystikus hajlamai, mint a Dante vizének mélységei, az egészséges középútról való letévedései nem tudták felpattantani elméje zárait, s mindvégig értelmetlenek maradtak előtte. Annál szebben kifejlődött benne a józanság, a magyar embernek különös jellemvonása. A józan észnek nem volt nagyobb híve, mint az a Gyulai Pál, a ki ellensége vala a szertelenségeknek az életben és a valószerűtlennek a költészetben. Szerette Görgéit, mert valami magához hasonló zordon egyenességet és becsületes fontolgató észet tapasztalt nála, de Kossuth lobbanékony természete, hiúsága, póse-kedvelése szigorú ítéletre hangolta. Péterfy Jókay-essayje mögött Gyulai elítélő hangja hallatszik, — a nagy mesemondó phantasiájának irreális csapongása miatt. Még a tragikumot is a becsületes józan észnek önmagával történt ellentétbe jutása gyanánt fogta föl. Érdemes itt őt magát figyelmesen meghallgatni: »Ki tulajdonképpen Bánk? Nádor, a távollevő király helytartója, a törvény őre. S mit cselekszik? Elégtételt vesz sérelméért, bíraskodik a maga ügyében, s megsérti a társadalmi rendet, mely bárminő kormányforma alatt változatlan, mert az önbíraskodás mindig bűn, s kétszeresen az, ha olyan követi el, ki a törvények őre«. Majd később így folytatja: »Íme, Bánk tragikuma, ki önbíraskodva nemcsak a társadalmi rend ellen támad föl, hanem önmagának erkölcsi létalapja ellen is. Midőn meggyalázott becsületéért bosszút áll, egyszersmind meggyalázza mindazt, min becsülete nyugszik, méltóságát, hitét, politikai elveit, büszkeségét. A nádorból törvénytapodó, a király kegyeltjéből felségsértő, az alkotmányos

államférfiúból forradalmár, lovagból nőgyilkos, a büszke úrból megalázott szerencsétlen lesz.«¹⁾

Józan eszéből származnak szilárd meggyőződései, ezekből a kimondásukban tapasztalt hév és szenvedély. A mint sohasem tudta elhinni, hogy valami dologban többféleképpen lehet becsületesen cselekedni, épp úgy vallotta, hogy egy dologról nem lehet több igazságot hirdetni. Nézetét nem mondotta ki elhirtelenkedve, tollat meg éppen csak akkor vett kezébe, a mikor mondanivalói teljesen megérték és a rendületlen igazság hitével hirdethette meggyőződéseit. Ezért nem változott. A kimondott szó már a gondolat izzó kohójában kiállotta a tűzpróbát, tehát mi szükségét sem látta, hogy újraértékelés végett visszatérjen hozzájuk. Az egyszer vallott elvtől többé el nem tért, mert gondolatmunkája eredményében annyira megbízott, hogy ismétlődő szükség esetén már csak a kész felé kellett nyúlnia.

Költészetét szintén ez a nagy józan öntudatosság járja át, sehol se bukkanunk benne a Platon említette isteni önkivületre: Még lyrájában is a kritikus szemével latolgatja érzelmeit, s egész természetes hangon dalolja kedveséről:

Nem vagy te legszebb a világon,
Tán oly szép sem vagy, mint képzelem

Phantasiája soványsága miatt lelkében több hely jutott a valóság képeinek, mint képzelme teremtményeinek. *Romhányijában* őszinte vallomással éneklí:

Ha nagy, csodás és szörnyű szép kell,
A Jókai regényét nyisd fel,
Én ezt meg nem tanulhatám,
Nincs hozzá sok phantásiám.

Nem tudván elegendő világot alkotni önmagából, a külső világ dolgai erőt vettek rajta, ezért siklott le a novellairás útjairól az írói életrajz és az emlékbeszéd területére. Mert költő, különösen novellairó akart lenni. De képzelete mindig külső megindítóra szorult, s benyomásai az elme retortáján mentek keresztül: költeményeiben ezért lett uralkodó a reflexio és a megfélemezett érzelmek lyrája, novelláiban pedig élő alakok után indult, mint az *Első magyar kómikus, Glück—Szerencse úr* és bizonyosan az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* és a *Nők a tükör előtt*-ben is. Az utóbbi modelljei közül nemcsak feleségét ismerte a költő, s az öreg Radnóthynak is élnie kellett valahol Erdély bércei között.

A valóság éles megfigyelése párosult Gyulaiban azzal a lelki jellemvonásával, a mi igazságszerető józan eszéből következő

¹ Katona és Bánk bánja. 208. 213. l.

faculté maitresse-e volt: az értékeléssel. Ez az értékelés, a mit az egyéneknek és dolgoknak sajátos környezetükbe való beállításával ritka világosan végez el, — tette őt kritikussá. A mit komoly megfontolás után értéknek ismert meg, azért habozás nélkül síkra szállt. E tekintetben nem volt előre megállapított merev rendszere, inkább szerencsés ösztöne éreztette meg vele, hogy a Szépnek vannak olyan egyetemes elvei, a miket megsérteni nem szabad, hanem a művészet egészséges fejlődése az örök eszmény felé való folytonos közeledés. És melyik művészet vonzotta volna eszményeivel Gyulait, ha nem a költészet? A többi alig érdekelte, de itt teljesen otthon érezte magát.

S mit látott a mi költészetünkben a szabadságharcz után, abban az időben, mikor az egész nemzet életereje az irodalomba szorult, azzal a reménységgel, hogy ez a »tranquilla potestas peragit, quae violentia nequit?« Petőfi lángelméjének elnémulása után a csiripelő verebek örült hangzavara töltötte be költészetünk berkeit. Az irodalom ügyét minden írni tudó ember nemzeti ügynek érezte és a maga tehetsége szerint igyekezett rajta munkálni. Eltanulták Petőfi modorát, félreértették népiességét és tőlük telhetőleg utánózták. Ámde az üres formákba nem tudták belelehelni Petőfi szellemét a maguk tartalmatlan lelkéből. Így vett erőt lyránkon a nagy lantos őszintesége helyett a népieskedés, a forma — vagy a kritikusok használta szóval: a kelme — urrá lett a tartalmon. Lyránk történetében a kelmeiség szomorú korszaka volt ez.

Az erdélyi Gyulai Pál, a kiben egy nehéz röptű, de igazi költő élt, megdöbbenve állt meg e jelenség szemléletekor. Érezte, hogy irodalmunk a nagy magaslatról, hova Petőfivel eljutott, lejtőre került, s nemes értékek vannak veszendőben. Ezeket a nemzettel megláttatni, a hanyatlásról felvilágosítani szent kötelességének gondolta és ilyen előzmény után jelent meg 1854-ben az *Uj Magyar Múzeumban* *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*, a legnagyobb kritikai tett a magyar irodalomban. Ez volt Petőfi költészetének első igazi megértetője és utánczó tévedéseinek feltárója. Nyomában siker járt és az egyszer megkezdett útról nem volt többé visszatérés. Petőfi lyrájának értékelése után jött Arany epikájának igazi értékelése, s bennük költészetünk eddig elért legmagasabb csúcsait jelölte meg Gyulai Pál. Mindenben, a mi nem emelkedik föléjük, hanyatlás látszik. A regényt Kemény Zsigmond, a tragédiát Katona József emelte hasonló fejlettségre: mindezekről Gyulai világosította föl a nemzetet. Magyarságot, Petőfi őszinteségét, Arany szerénységét, tartalmi és formai kerektségét kívánta a többi írótól is.

Gyulai magyarsága külön említést érdemel. Szemére vetették, hogy a külföld nagy szellemeinek hatása elől elzárkózik, pedig ez nem volt igaz. Ha más nem, hát szerkesztői működése, a *Buda-pesti Szemle* számtalan fordított közleménye, mind az ellenkezőjét bizonyítja. Sőt a Kisfaludy-társaság 1883. évi közülésén a fordí-

tások védelmére kelt, mert bennük irodalmunk tartalmi gazdagítását és műformákkal való bővülését látta. A jó fordítás nemcsak ízlésünk nemesítésére, látkörünk szélesítésére hat, hanem az eredeti nyelv-művészet emelésére is (pl. Kazinczynál, Aranynál).

Az való, hogy ízlésében megállapodott már halála előtt évtizedekkel és nem sokra tartotta az újabb irodalmi mozgalmak eredményeit. De ennek az oka abban rejlik, hogy az újabb szép-irodalom nálunk épp úgy, mint a külföldön letért a régi ösvényről és a hagyományok folytatása helyett fellázadt ellenük. A költészetben a lyra impressionista hangulatok tükrözője lett, az epikai vers csaknem kihált, a regény és a dráma a jellemekből logikusan fejlődő cselekvény helyett a részek érzéki hangulatával kereste a közönség kegyét és vezető helyett a vezetett szerepét vállalta. A jól fejlődő mese és a helyes jellemek, az erkölcsi alap mi gondot sem okoznak az új irodalomnak és velük való tiszta — hogy úgy mondjam — irodalmi, s a Gyulai követelte drámai hatás helyett a lyrikus zenei, a regényíró festői stb. hatásra törekszik. Holott az irodalom csak a gondolatot át keresheti a sikert; az érzékeken keresztül a festészet, szobrászat, építészet, zene és táncz hathatnak. A gondolati és az érzéki művészetek határainak ilyen összetévesztése, a mit már Lessing is hibáztatott, Gyulai szemében, a ki a szó ideális értelmében szintén Lessing-tanítvány volt, csak a dekadencia, a fogalmak összezavarodásának jele lehetett.

A Kisfaludy-társaság ünnepi közlésein mondott elnöki megnyitóiban sokszor fejtegette ezen eszméit. Az ő egyénisége események rangjára emelte e beszédeket, a mik különben ritkán érik el emlékbeszédei formaszépségét. Így 1885-ben azt panaszolja, hogy a költői csoportok közös törekvéseit irodalmunkban az egyéni egyoldalúság, szeszély, sőt önkény váltotta föl. Ő kritikájában közeputat keres a merev esztetikai dogmatizmus és a divatos esztetika nihilizmus között. Hiszi, hogy a műfajok és műformák a kényszerűség szüleményei, a melyeket cél- és törvényszerűség állapított meg. A lyra, eposz, dráma benső lényege ma is az, a mi volt ezelőtt kétezer évvel. A lángész nem azért jó, hogy eltörölje a törvényeket, hanem, hogy betöltse. Ime a determinista Gyulai, a ki mindenütt törvényeket, a magyarázó értelem alkotásait látta! A költészetről is azt tartotta, hogy az a természet és az emberi szív eleven és szabatos rajza, a melybe bizonyos fokú eszményítés vegyül, mint Arany Jánosnál tapasztalta.

Rá két évre a művészet és erkölcs viszonyát fejtegetve hangsúlyozza, hogy a művészetben nem az erkölcs az úr, mert a művészet önmagának célja, de az általa követett Szép, már magában foglalja a Jót és az Igazat is. Mintha csak Carlylet hallanók, a kit különben ismert: »Hogyan, minő zűrzavaros hanyódások által, mennyi hibás egyoldalú vergődés után, a mi csak mind nevelni fogja a zavart, lesz végre világossá s marad világos mindörökké az emberek szíve előtt, hogy nem a Jó tulajdonképpen a legma-

gasabb, hanem a Szép, hogy a valódi szépben (mely úgy különbözik a hamistól, mint a mennyég a Vauxhalltól) benne van a jó is?« Az igazság és erkölcsiség két főforrása a költészetnek; ebből merítve alkotja a képzelem a szép műveket. Tehát a l'art pour l'art olyatén magyarázása, mely a művészetet az erkölctől teljesen el akarja szakítani, tévedés. Az értelem tévedése, melynek szívünk ellentmond.

Egy Lessing-tanítványhoz méltók ezek a szavak. De Gyulai-nál a hatások nem mutathatók ki eredeti állapotukban, mert nála a maga eszméivel összeforrtak és organisálódtak; kiválasztásukban pedig magyarsága volt a választóvíz.

Keveset ér hát annak a kimutatása, hogy Gyulai a költészet morális céljaira nézve teljesen egyetértett Lessinggel. A művészetnek őt is nem artistikus, hanem ethikai jelleme érdekelte elsősorban. Nem hitt abban a ma divatos nézetben, hogy a lángésznek külön erkölcsi mértéke van. Érdemes erről őt magát meghallgatni: »az erkölcsi szempontot sohasem változtathatja meg sem a lángész, sem a siker varázsa. Napoleon szegte-e még esküjét vagy valamelyik kis város mairje, elvégre is semmit sem változtat a bűn lényegén. Goethe könnyelműsége vagy nagyra-vágyása zúzta-e össze Friderika szívét vagy egy homályos nevű jogtanulóé, szintén csak egyre megy... Friderika földult boldogsága mindenestre ér annyit, mint Goethe legszebb költeménye... A hiúság önzésének, a képzelődés hóbortjának, a szenvedés betegségének különben is annyi példaira találunk a költők és művészek életében, hogy mindig jól esik egy-egy tiszta érzés, néma föláldozás, leplezett erény emlékénel megnyugodnunk, ha mindjárt fölötte drágán volt is megvásárolva.«¹

Kazinczyról mondott nevezetes emlékbeszédében az a gondolat nyomul előtérbe, hogy az eszme mindig előtte jár a tettek, tehát az írók jelölik ki a politikusok, a szellem emberei a tett emberei célját, ezért az irodalom az élet megvalósításra váró eszméinek termelője: benne és vele kezdődik a történelem. Az ilyen egyezések döntő jelentőségűek lehetnek a közepes gondolkodóknál, de az olyan kemény koponyára, a milyen Gyulai Pál volt, keveset mondanak. Őt a külföld jelesei önismeretre vezethették, a mennyiben lelke mélyén élő alaktalan gondolataira találhatott náluk kifejezést, de a mi tudatosan vagy öntudatlanul nem élt önmagában, olyat át nem vett tőlük. Es ez minden önállóbb lélek-nél így tapasztalható: visszapattan róla minden gondolat, a mit kellő körülmények közt sem volna képes a maga lelke megtermelni. Mindössze annyit szabad mondanunk, hogy Lessing Gyulai mestere, még pedig ideális mestere volt, mert nem a maga kész elveit adta át a tanítványnak, hanem *ébresztő* hatással volt rá; önmegismerésének, öntudatra jutásának volt az eszköze.

¹ Katona és Bánk bánja, 46—47. l.

Hasonló értelemben mások ébresztő hatásáról is szólhatnak. Így az elvekben a Julian Schmidtről, Gustave Planche-éról, továbbá a drámában Shakspeare, egyébként Petőfi és különösen Árnny művésze sok elv megszövegezéséhez juttatta őt. A módszerben sokat lendített rajta Kemény Zsigmond Széchenyi-tanulmánya, a miből a pszichologiai elemzést leste el, aztán Lewes (*Goethe élete*) és Macaulay, a kiknél a történelem közeledik a regény, a szépirodalom felé; az utóbbi ügyvédkedése, melylyel személyei fölött szinte vád- és védőbeszédeket szokott mondani, ragyogó előadása nem maradhatott hatás nélkül a mindent értékelő Gyulaira. Sőt a *drámai hatás* elméletére talán ugyancsak Lewes vezethette rá, legalább a következő szavai erre vallanak: »A színész legjobban ismerhetve a szinpadot és közönséget, leginkább megfeytheti a dráma azon kettős feladatát, mely Lewes egyszerű és találó kifejezése szerint nem egyéb, mint kielégíteni a közönséget, mely mulatni akar s eleget tenni a művészetnek, mely a mulatságnál magasabb követelésekkel áll elő.«¹

A modern critica legnagyobb alakját, Sainte-Beuve-öt nem szerette. A pókhálószerű finomságok megérzőjét nem tudta méltányolni ő, a ki a határozott, erős vonásokat kedvelte; megalkuvó természetét, nagyon is egyéni impressionismusát meg éppen elítélte. A férfias jellemű Gyulai nem lehetett jó véleménynyel az asszonyosan kíváncsi Sainte-Beuve-ről, a ki — hite szerint — túlságosan közel akart férni az *emberhez*, holott Gyulait a *mű* érdekelte. Mikor Párisban élt, mint Hatvany Lajos beszéli, Jám bor Pál el akarta őt vinni látogatóba Bérangerhoz, a kit Jám bor ismert, Gyulai pedig a költészetét kedvelte. Ámde a magyar kritikus nem ment. »Minek alkalmatlankodjam nála?« Igazán alig adott valamit a document humainre, a személyes adatra. Írói életrajzai, emlékbeszédei sem az ember, hanem az *író* pályájának képei, mikben nem az egyéni szenvedések, hanem az írói küzdelmek és dicsőség napjai vannak megrajzolva. Ki mondaná meg Vörösmarty életrajzának nemes lendületű sorait olvasva, hogy Gyulai személyes ismerőse volt hősének? Az ő felfogásában a halott bizonyos idealisált képet öltött, mint a regényhősök. Levetközte, a mi benne túlságosan földi volt: írói alakjában és értékében élt tovább. Ennek a képnek remek visszaadásához aztán kíválóan értett. Nem a tudós psychologus analysisét hanem a regényíró synthesist alkalmazta. Főtörekvése, hogy alakjaiba életet öntsön, s környezetük mozgalmas világában állítsa őket élénk, de cselekedeteik mély lelki rúgóit nem mindig feszegeti. Inkább műveiket elemzi behatóan, mint lelküket. Szigorú elvek hiányában pusztán szerencsés ösztönére hallgatva figyelembe vett minden ható erőt, mely hőse fejlődésében irányító ok lehetett: az egyéni alkatot, a környezetet és az időpontot.

¹ Katona és Bánk bánja, 44. l.

Pedig Taine rendszere iránt nagy kétség élt benne. Mint Arany korának magyarsága általában ő sem kívánt többet a philosophiából a Deák említette sónál, tehát nem volt érzéke *Az angol irodalom történetéhez*. Túlsok mesterséges jellemet látott benne, s nem szerette, hogy nem mondott aesthetikai ítéleteket. A tényleges törvények megállapítását értékelés nélkül fél munkának tartotta, mert hitt a műalkotás életében, folytonos hatóképességében.

Goethe sem tudta meleg érdeklődésre hangolni. Talán egyéniségük ellentéte, meg amannak kosmopolitismusa riasztotta vissza az erős nemzeti érzelmű Gyulait. Mert az Arany—Gyulai—Deák nemzedékéből származottak nem voltak »a nemzeti demagogia vérengző janicsárjai« de nem is »mosolyogták meg elavult babonaként a nationalista hóbortot«, mint a mai fiatalok, a nyugatiak, a kultura (!) magyar különleges lovagjai. Gyulai egész életének fele arra a korszakra esik, mikor a nemzeti eszme legerősebb lánggal égett, majd izzott az elfojtott lobogás romhalmazai, hamuja alatt. Az erdélyi Unio-mozgalmak heves erővel ragadták meg lelkét, gróf Bethlen János, a Vén János házánál pedig nemzeti érzése megacézódott.¹ Elég ebben a dologban forradalmi költeményeire hivatkoznom, a mik a higgadt indulatú költő hazafiúi lelkesedésének magas fokára vallanak. Az elnyomatás korának szomorú napjai még jobban elmélyítették nemzeti érzését, s részben ez volt az oka, hogy olyan nagy erővel ragaszkodott a nemzeti elkülönülés gondolatához. Katonában csak az ötvenes évek Gyulaija láthatta meg, hogy »valódi nemzeti költő, ki drámaíróink közül egyedül vetett mélyebb pillantást a magyar történelembe s rajzolt a tragédiában valódi magyar alakokat. Már művének háttere s a fejlemény egyik indoka az idegen befolyás és nemzeti visszahatás közti küzdelem, egész történelmünket annyira jellemző vonás, hogy minden magyar szívben bizonyos elegiai hangulatot ébreszt, mely oly jól illik a tragédiához. A nemzeti fájdalom levegője veszi körül a küzdő szenvedélyeket, s meg-meglebben a gyászfátyol, mely a szenvedő haza képét takarja. A finom, de romlott udvar, a nyers, de ép erkölcsű magyar nép, a zsarnok és ravasz idegen befolyás, a szabadságért küzdő és elvakult nemzeti lelkesülés, mind oly dolgok, melyek Szent István óta sokszor ismétlődtek nemzeti életünkben! Hány Bánk volt nálunk, ki akaratlan lőn a forradalom megindítója! Mikor nem voltak Magyarországon Peturok, kik mélyen tisztelték királyukat, örömet ontották érte vérüket, de egyszersmind,

¹ Ismerve azt a nagy indító hatást, a mit Wesselényi Miklós gyakorolt Széchenyre, s számbavéve milyen rajongással viseltettek iránta az erdélyiek, — érdemes volna tanulmány tárgyává tenni, mennyiben hatott az ő egyénisége a Gyulai korabeli erdélyi ifjakra. Teljesen ellentétes jellemű egyéniségekben megtaláljuk azt a nehézkességet, lángoló igazságszeretetet és munkás magyar nemzeti szellemet, a mi Gyulai Pálban élt. Talán a nagy ember példája volt e jellemvonások kifejlődhetésének közös oka. Wesselényi semmi esetre se maradhatott a fogékony ifjakra hatás nélkül.

ha kellett, fegyvert is fogtak az alkotmány védelméért! Bánktól Tiborczig, a királynétől Biberachig mind ismerős alakokkal találkozunk, melyek leginkább csak a mi körülményeink közt állhatnak elő. Katona még egy pillanatra sem engedi kisiklani lába alól a földet, a haza szent földjét, de szemeivel folyvást az égre tekint. Az idealismus és realismus testvéries vegyülete e mű, melyhez hasonlót drámáink közt egyet sem találunk, sőt költészetünk más nemében is alig egy párt.»

A nemzeti szellem vértjéről könnyebben visszapattantak az idegen hatások, mint a mi nemzedékünkéről. Ma a nemzeti szellem azon az úton van, hogy a tespedés öngyilkosságába vész el; külső veszedelem nem fenyegeti, hát a külső hatások ellen sem mutat valami nagyobb reakciót.

De az értékes egyetemes európai eszmék nem voltak Gyulaitól idegenek. Nem akart elszakadni az európai kultúrától, de ennek keretén belül a nemzeti megőrzését főfeladatunknak tekintette. Azt hirdette, legyünk hívek önmagunkhoz és a polgárosodás nagy eszméihez, olvasszunk egységbe nemzetiségünket az európai műveltséggel, egész erélyvel ápoljuk nemzeti érdekeinket, de egyszersmind európai érdeket fűzve hozzájuk, tegyük magunkat szükségessé a kelet-európai népcsaládban.¹ Eppen ez elv megszületése miatt látta Kisfaludy Károly munkásságát korszakalkotónak: Irodalmunk újabb történetét is a nyugati művészi és a nemzeti elv küzdelme gyanánt fogta föl, mert Kisfaludy Károlyig a magyar költők vagy művészek voltak idegen ízzel vagy nemzetiek nem elég ízléssel. A kettő összeolvadása, tehát a probléma megoldása kezdődik Kisfaludy Károlylyal, s Vörösmarty, Petőfi nyomán Aranyban érte el tetőfokát, a kiben nemzeti tartalom és nyugati művészi forma szép egységbe olvadt. Arany mesteri compositióját, e nálunk fehér hollót, Gyulai tanította megbecsülni.

Meg volt győződve a költészet és az élet szükséges kapcsolatáról. Legyen a költészet az élet útmutatója, a nemzeti műveltség irányának kijelölője, mint az újjászületés korában volt, mikor költők és nyelvészek: Bessenyei, Révai, Kazinczy és Kisfaludy Károly jártak a sor élén. A költészet mindig szükséges, mert »a mely nemzet a szépért nem lelkesül, kevesebbet fog a jóért is, az igaz kutatásában pedig könnyen válik egyoldalúvá s a szellemi gyönyörök helyett örömet hajhász érzékietek«. Óva inti költőinket: »Ne legyetek mások visszhangjai, ne könyvekből irjatok, hanem szívektől, élményeitek és tapasztalaitok forrásaiból«. A magunkból merített tárgyat nemzeti szellemben kell feldolgozni. A lyra a vallás, családi élet és hazafiság nagy eszméinek és érzéseinek szószólója, az eposz a nemzeti szellem táplálója. Finoman megérezte, hogy a lyrába foglalt élménynek a kapcsolódott associatív elemekkel együtt harmonikus rendbe kell illeszkedni, hogy összefonódják,

¹ Kisfaludy-Társaság Évl. XVI. 15. 1.

megszűnjék köztük az ellentét, s így realisabb egészet alkossanak mint a valóság. Így jut a költemény, mint Petőfinél, teljes befejezettséghez, formai és tartalmi véghez. Ez a lyrai belforma elve.

A magyarosság pedig »nála tendentia nélkül való volt, oly természetes valami, mint a lélekzés. Irodalmunkban fenn akarta tartani mindazt, a mi nemes, a mi jellemző, a mi nagy szelleminkhez fűződik.«¹ »Minden munkánál is önkénytelenül érezte vagy nélkülözte a magyar étellel való kapcsolatot, a magyar szellemet.«² Láttá, hogy a fejlődés igazi útja az, a hol a mult tovább él a jelenben, hát nem akarta ezért amazit megsemmisíteni. Nála a nemzeti tradíció a magyar nemzeti collectivitas irodalmi szellemének a jelen mozgalmáival gyarapodott továbbélését jelenti. Igazi alkotó, építő kritikus, a kitől a rombolás vágya mindig távol volt, bár sokszor hittek fellépésében ellenkező szándékot. Örömmel üdvözölt minden művet, a melyben a magyar szellemnek a mult felhasználásával készült bővítését érezte. De igazságot szomjazó lelke egész hevével szállt síkra azok ellen, a kik az örök aesthetikai elvek megsértésével irodalmunk egy-egy régibb megnyilatkozásának elcsenevészesítése vagy elpusztítása árán akartak érvényesülni. Lyrája és elbeszélései is a mult szeretetéről beszélnek.

Aggódó szívvel figyelte mint siklik ki az irodalom kezéből a vezető szerep, s lesz urrá az ethikai és aesthetikai dekadencia. Fájdalmának panaszos kifejezést adott a Kisfaludy-Társaság elnöki székéből (1891. február 8.) és szónokainknak is a régi példák nyomán felburjázott művészetlenségek és magyartalanságok elkerülése végett szeretettel ajánlá az írás művészetének tanulmányozását.

Hasztalan, szava — bizonyosan csak egyelőre — a pusztában kiáltó szó maradt.

* * *

Gyulai Pál a magyar *literary gentlemanek* szemében a kritikus megtestesülése. Ösztönszerű megérzése ez annak, hogy ebben volt a legnagyobb. Sikereit annak köszönhetette, hogy általa a magyar nemzeti collectivitas lelkiismerete szólalt meg és munkásságával egy égető hiányérzetet elégített ki. Nem volt irodalomtörténet-író, mert az irodalmi jelenségek öntudatunktól független történeti folyamatát — ha ugyan vannak ilyenek — nem vizsgálta; nem tényleges, hanem szabályozó törvényeket, aesthetikai és ethikai normákat igyekezett megállapítani.

Kritikus volt, mert értékelő volt. Befelé élő lény a gondolatok világában bámulatosan tájékozódott; ez az ember, a ki alig tudott eligazodni a nagygyá fejlődött Budapest zajos utcáin, hihetetlen intuitióval tudta megérezni az irodalmi művekben rejlő értéket.

De az érték egy megismerési viszony kifejezése, mely az

¹ Riedl Frigyes: *Gyulai Pál. Budapesti Szemle* 1910 nov.

² U. ott

alany cselekvőképessége és a tárgy között tapasztalható. Szóval: érték az, a mi jobbá tesz, a mi *emberi* létünk erőkészletét emeli. A Szép is ilyen érték; azért mondhatjuk egész jogosan, hogy egy szép költemény olvasása után jobbaknak érezzük magunkat. Így hát a kritika a művészi intuitionnak az értelemmel történt utána-gondolása és meghatározása annak az értéknek, a miben az élő műalkotás a mi életünkkel van. Az élet pedig cselekvés, tehát ezt így is mondhatom: meghatározása annak a viszonynak, a miben a mű cselekvőképességünkkel van.

A kritikus feladata az általános és a korszerű értékek szigorú megkülönböztetése. Gyulai emezt nem igen ismerte el, inkább amazokat kereste.

Rendkívüli értelméből világos elvek származtak, a mik lelkében szinte eleve éltek, mint a Szép érzékelési módjai, a priori formái. Éppen ez képesítette a szinte időn kívül eső értékelésre Vörösmartyról, Petőfiről, Aranyról és a *Bánkbán*-ról; és ez mentette meg az impressionista kritika örvényeitől. Sohasem mondta hogy e szellemóriásokat nem lehet fölülmúlni, csak azt hirdette, hogy eddig ők valósították meg legjobban nálunk az aesthetikai elveket; vagyis azt a feladatot, a mely minden művész elé mered, ők oldották meg legsikeresebben. A ki közelebb ér az ideálhoz, mint ők, az nagyobb költő lesz. Az utánuk jövők feladata pedig legalább is az lenne, hogy a visszaesésnek ellenálljanak.

Az olyan kritikus, a milyen Gyulai Pál volt, az irodalmi eszmények letéteményese és fenntartója, gondolatok ébresztője. Hiába tagadják a mai fiatalok az erkölcsi törvény és az aesthetikai normák létezését, ezek megvannak. Ott élnek az emberiség jobbainak szívében, a kik érzik, hogy nem az önző tett a jócselekedet, mert embertársaink nem eszközök, hanem egyenlő célok, és nem az állati lét fitogtatása és szabadjára eresztése a szép. Ezt a gondolatot belephetik az amoralismus szennyes iszapjai, de az iszap alatt is élni fog, mert a gondolat — örökkön él. Feltámadása három nap vagy több idő múlva, de bekövetkezik. Minden élmény sikeres, érthető kifejezésének megvannak a kellő formái, a miket büntetlenül nem lehet megvetni. Ezekről szól az aesthetika. A mily mértékben áthágja a művész e korlátokat, oly mértékben lesz alkotása érthetetlen, tehát rút.

A logikai tapasztalat megtestesülése az elv, s a mi időnknek, az elvtelenségek korának épp úgy elvekre van szüksége, mint az ötvenes éveknek. Az egyén ma szintén föllázadt a köz rovására vagy pedig a közérdek palástjában a maga hasznát keresi. Az individualismusnak pedig nincs erkölce, nincs aesthetikája és elmerül a passiv élvezetben. Gyulai így érezte ezt a maga korában. Fiatalkori kritikái tele vannak elvi és actualis jellegű kitérésekkel, mert meg volt róla győződve, hogy velük az irodalom ügyének használ. A műben a szép részletekért nem kegyelmezett az egésznek. »En egyes részletekre keveset tudok hajtani, akár mint ember, akár

mint műértő. Engem valamely műben pár szép hely, sikerült rész meg nem veszteget, ha az egész elhibázott s a szellem összes hatása lehangel, untat vagy éppen visszadöbbszent.

Gyulainál a kritika feladata ugyanaz, a mi Brunetiérenél: hogy ízlésünk fölé emeljen bennünket, a mint az erkölcs ösztöneink urává kíván tenni. Ő nem az egyéniség lelki műhelyébe akart első sorban bevezetni, mint a francia kritika, talán a Goethe kritikai eszményét sem érte el, a mely a kritikustól a benső újratereztést, az intuitív megértést kívánja az értelmi utángondolás helyett, ámde fölnyitotta közönsége szemét, megtanította olvasni, mert megmutatta neki az olvasott könyvek jó oldalait. És ennél többet Sainte-Beuve sem igen kíván a kritikustól.

De van egy dolog, a mit a *Port-Royal* ragyogó tollú szerzője még óhajtanónak vél az igazán eszményi kritikában: a teljes érdektelenség (indifférence).¹ Megvolt-e ez Gyulaiban? Habozás nélkül *nem*-mel felelhetünk rá, mert ő egész szívvel-lélekkel csatlakozott a Petőfi-Arany népies alapokon nyugvó nemzeti irányához. A ki ennyire el van telve az eszmék igazságával, az nem lehet pártatlan. Ember volt, s határozott alapon állva az új irodalom néhány (de csak néhány!) jelenségével szemben elfogult volt, de ez nem csorbitja érdemeit. Hangjának élessége, egy irányhoz csatlakozása talán nem kívánatos az egészséges irodalmi élet idején, de az elvtelenségek és az egyéni szeszély beteges korszakában ilyen emberre van szükség, a kinél az elvek súlya mellett nyomatékkal esik a latba az egyéniség súlya. Az elvek erejét az egyéni-

¹ Erről az *indifférence*-ről, *impartialité critique*-ről Sainte-Beuve két ízben nyilatkozott. Először 1835-beu *Bayle et le génie critique* cz. cikkében, aztán a *Portraits contemporains*-ben Charles Mignin-ről szólva. A két nyilatkozat így hangzik: »Une des conditions du génie critique dans la plénitude où Bayle nous le représente, c'est de n'avoir pas d'art à soi, de style. Hàtons-nous d'expliquer notre pensée. Quand on a un styl à soi, comme Montaigne, par exemple, qui certes est un grand esprit critique, on est plus soucieux de la pensée qu'on exprime, que de la pensée de l'auteur qu'on explique. qu'on développe, qu'on critique ... De plus, quand on a un art à soi, une poésie, par exemple, comme Voltaire, qui certes est aussi un grand esprit critique ... on a un goût décidé, qui, quelque souple qu'il soit atteint vite ses restrictions; on a son oeuvre propre derrière soi à l'horizon; on ne perd jamais de vue ce clocher-là ... « A másik: »En général, M. Magnin a une qualité à lui, quand il traite d'un sujet et d'un livre, une qualité que possèdent bien peu de critiques, et qui est bien nécessaire pourtant à l'impartialité: c'est l'indifférence. Je vais me hâter de définir cette espèce d'indifférence ... Voltaire l'a très bien remarqué: »Un excellent critique serait un artiste qui aurait beaucoup de science et de goût, sans préjugés et sans envie: cela est difficile à trouver.« Il ajoute encore: »Les artistes sont les juges compétents de l'art, il est vrai; mais ces juges sont tous corrompus ... « Sans doute, un artiste, sur l'objet qui l'occupe et qui le possède, aura des vues perçantes, des remarques précises et décisives, et avec une autorité égale à son talent, mais cette envie, qui est un bien vilain mot à prononcer, et que chacun repousse du geste loin de soi comme le plus bas des vices, il l'évitera difficilement, s'il juge ses rivaux ... Je l'ai toujours pensé, pour être un grand critique on un historien littéraire complet, le plus sûr serait de n'avoir concouru en aucune branche, sur aucune partie de l'art, ou autrement ... «

ségé növeli. Egy Sainte-Beuve hajlékony szelleme nem tudta volna a Gyulai munkáját elvégezni, mert nincs meg benne a magyar kritikus ethikai szilárdsága. Zilált és czéltalan irodalmi életünkben ezért kell újra visszatérnünk Gyulaihoz addig is, míg egy hozzá hasonló erőteljes szellemre nem találunk.

Az ő kritikái, elnöki beszédei nem maradhatnak sokáig a nehezen hozzáférhető folyóiratok és évlapok rejtekeiben, össze kell gyűjteni őket, hogy mindenki hozzáférhessen és tanuljon belőlük. Dramaturgiai dolgozatait a mostani botrányosan rossz és gondatlan kiadás helyett újra kell nyomtatni, mert ilyen értelem nem ilyen elbánást érdemel. Végre meg kell tudnunk, mi volt nekünk Gyulai Pál. Sohase beszéltek többet a kritikáról, mint napjainkban. Bizonyosan azért, mert nagy szükségünk van rá, tehát a figyelemnek Gyulaira kell fordulni, hogy a lyrai kritika örvényeitől megmentsen bennünket.

* * *

A monda szép hite szerint Csaba vezér eljön, valahányszor népe veszélyben forog és égi seregével szabadulást hoz. Ma irodalmunk nemzeti alapja van pusztulóban, s én Gyulai Pál égi seregétől: gondolataitól remélem a szabadulást. Addig meg, míg valaki méltó tehetséggel emeli magasra az elejtett zászlót — hogy annak a szavaival végezzem, a kiével kezdtem ezt az igénytelen dolgozatot — várjuk a kritika, s tegyük hozzá: a magyar kritika Messiását.

DR. NAGY JÓZSEF.

NOVELLAIRODALMUNK JÓSIKÁIG.

(Első közlemény.)

I.

Bevezetés.

Az 1818. esztendő jelentős dátum novellairodalmunk történetében: ekkor jelenik meg az első magyar modern elbeszélés, Fáy András *Különös testamentoma*.

Tizennyolczadik századbeli prózai elbeszélő irodalmunk egyetlen értékes jelensége Kármán *Fanni hagyományai*, ez a kiváló Werther-utánczat, a többi munka, mondhatjuk, kivétel nélkül fordítás vagy átdolgozás. Jellemzi őket, hogy érzelműek és oktató célzatúak, hogy stílusuk feszes s nélkülözi az egyszerűség erejét és báját, nem jellemzetes, hanem egyszínű, árnyalatok nélkül s végül, hogy nem adják hű képét sem a külső világnak, sem az emberi léleknek.

A tizennyolczadik századnak természetesen nincs vége 1800-al, hanem folytatódik a tizenkilenczedik század első két évtizedében is. A mi a *Különös testamentomig* e téren megjelenik, még a tizennyolczadik század terméke. Dugonics működésének egy része ebbe a korba esik. Ekkor jelenik meg a *Jolánka* (1803—4), *Cserei* (1808), az *Etelka* harmadik (1805) s *Az arany pereczek* második kiadása (1800). Székér Joakim *Magyar Robinsonja* (1808—9), a robinzonádok e kései utánczata, szintén ennek a kornak terméke. Kedvelt olvasmány Pálffy Sámuel *Erbiája* (1805 és 1811), a mi nem csoda, mikor a *Kartigámnak* is akad még olvasóközönsége (negyedik kiadása 1813-ban jelenik meg). Báróczy és Kazinczy összegyűjtött munkái is ekkor jelennek meg.

Érdekes termékei a tizenkilenczedik század elejének Gaál György eddig kevés figyelemre méltatott füzetei: *A tudós palótz, avagy Furkát's Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei* 1803-ban négy, 1804-ben két füzete jelent meg), melyek Nagy Ignác fővárosi újdonságainak ősei. Mulattató apróságok gyűjteménye, mely érdekes adalékokat szolgáltat az egykori pestbudai élet rajzához s humoros stílusánál fogva figyelemreméltó. Különben a bécsi »Eipeldauer Briefe«-nek

utánzata. Azt hiszem, hogy Versegly *Kolompósi Szarvas Gergelye* szintén ilyenféle mulattató gyűjtemény akart lenni s nem regény, mint gondolják. Bizonyítja ezt tartalmának mozaikszerűségén kívül az is, hogy füzetekben jelent meg (1804 és 1805) ugyancsak Hartlebennél, mint a Furkás Tamás, melynek így mintegy folytatása lett volna. Nincs is befejezve s Versegly folytatni akarta még több füzetben.

Versegly *Külneki Gilmétája*, *Kaczajfalvy Lászlója* (1808) és *Vak Bélája* (1812) már valamivel modernebb románok, de kevésbé eredetiek s mégis inkább a tizennyolcadik század elbeszéléseinek rokonai.

A románokat kedvelő közönségnek gyűjteményes vállalatok is szolgáltattak olvasnivalót, elsősorban Landerernek *Téli és nyári könyvtára*, mely 1805-ben indult meg s eleinte évenként két-három kötetet adott (1813-ig). Ilyenek voltak Kis János *Flórája* (1806—8 négy kötet), az *Eredeti magyar románok* cz. gyűjtemény (1807, két kötet; a második kötet Versegly *Külneki Gilmétája* volt) s a *Mulatságos könyvtár* (1808 három kötet) stb.

Ezek a gyűjtemények kalandos, érzékeny, tündéres vagy kísértetes történeteket s tréfás elbeszéléseket tartalmaztak. Eredetiséget alig találunk bennük, legnagyobb részt tizedrangú német silányságoknak fordításai, magyarosításai, legjobb esetben utánzatai.

Az *Aurora* előfutárjai voltak a pozsonyi *Gyönyörködő társ a szépnemnek* (1812) s Horvát István *Magyar dámák kalendáriuma* (első kötete 1812-ben).

Ilyen a képe novella- és regényirodalomunknak Fáy fölépéséig, 1818-ig. Ettől az évtől kezdjük áttekintésünket s az 1835. évvel zárjuk le, mert Jósika *Abafiája* (1836), melylyel a magyar regényirodalom megindul, ismét olyan mértföldkő, hol pihenőt tarthatunk és kell is tartanunk. *Eddig terjed novella-irodalomunk megszületésének és ifjúságának kora.*

Áttekintésünkben a lehető legnagyobb teljességre törekedünk s ezért e két évtizednek minden *eredeti novelláját* feldolgoztuk, a mi eddig még nem történt meg s így munkánk e tekintetben úttörő.

*

A német romanticizmus, mely a többi nemzetek irodalmában is megindítja ezt az áramlatot, tudvalevőleg a mi irodalomunkra is hatott ebben a korban. Egyes jellemző vonásait, mint pl. a philosophiai és aesthetikai spekulációt, az egyénnek és képzeletnek túlságos cultusát, a »romantikus íróniát«, a mysticismust, symbolismust, katholikus és reactionarius tendenciát, a mi irodalomunkban nem igen látjuk, de viszont más jellemző vonásainak nálunk is vannak nyomai.

Novellairodalmunkban (most csak erről szólunk) ott látjuk, hogy csak néhányat emeljük ki, a nemzetinek és népének előnyomulását az addigi elvontsággal szemben, ott látjuk a közép-kornak, a lovagvilágnak kultusát (bár a nemzeti mult azelőtt is kedvelt tárgya volt íróinknak), valamint a kelet kultusának nyomait (néhány perzsa »rege« ; Vajda Péter novellái) s a phantasticus, mesés iránti vonzalmat (pl. gr. Majláth János novellái).

A német romantika igazi képviselői pl. Tieck, Amadeus Hoffmann, Kleist, de la Motte Fouqué, Arnim, Brentano, Eichendorff nem igen hatottak novellistáinkra, inkább kortársaik, az igazán népszerűek, így Kotzebue, Clauren, August Lafontaine és Zschokke, kiknek munkáit nálunk is szívesen olvasták, a mit magyar fordításaik is igazolnak. Nem volt kisebb hatásuk a német »almanach-irodalom« névtelenjeinek sem a mi almanachjaink novellistáira.

II.

Novellairodalmunk statisztikája 1818—1835-ig.

Mielőtt novellairodalmunk jellemzéséhez fognánk, egy kis statisztikát kell előrebecsátanunk, mely rideg számadataival első pillantásra száraz és élettelen, de ha figyelemmel mérlegeljük, a számok beszédesebbek lesznek.

Első eredeti novellánk megjelenése (1818) után néhány évnvi szünet következik s 1822-ig egyetlen elbeszélésen kívül (Aszalay József: *Klélia*, 1820) nem jelenik meg novella. 1822-ben indul meg Kisfaludy *Aurorája* és Igaz Sámuel *Hébéje* (első évfolyamának címe: *Zsebkönyv*) s velük egyszersmind novellairodalmunk is, statisztikánkat tehát ettől az évtől kezdjük.

Zsebkönyveink és folyóirataink sorsa szorosan összekapcsolódik novelláinkéval, mert azokon kívül alig volt számukra hely, a hol napvilágot láthattak volna. Az önálló novelláskötet nagy ritkaság még akkor. Jellemző, hogy 1822—35-ig önállóan (nem zsebkönyvben vagy folyóiratban) mindössze 21 eredeti elbeszélés jelenik meg, ide számítva Fáy *Béltelky házát* is.

1822-ben két zsebkönyvünk, az *Aurora* és *Hébe* 5 novellát közöl, a *Tudományos Gyűjtemény* melléklapja a *Szépliteraturai Ajándék* (később *Koszorú*) egyet sem. 1823-ban 9 a novellák száma, a mely 1824-ben 21-re emelkedik, mert ebben az évben jelenik meg az *Aspasia* egyetlen kötete s négy önálló kötet. 1825-ben 10-re csökken a novellák száma, noha új folyóirat indul meg, a *Felsőmagyarországi Minerva*. 1826-ban is csak 12 novella jelenik meg s ez a szám 1827-ben, mikor a *Hebe* megszűnt, 8-ra csökken, 1828-ban pedig csak 9-re emelkedik, noha új zsebkönyv indul meg, az esztergomi *Urania*. 1829-ben ismét 21 a megjelent novellák száma (mint 1824-ben), mert a *Muzárlion*

is közül néhányat s két önálló kötet lát napvilágot. 1830-ban az *Aglajával* szaporodik a zsebkönyvek száma, 1831-ben a *Sas* című folyóirat indul meg, 1832-ben pedig a *Nejelejšs* (Kassán) s a *Jelenkor* irodalmi melléklapja, a *Társalkodó*, ennek daczára 1830-ban csak 14, 1831-ben 11 s 1832-ben 15 a novellák száma. 1833-ban főleg a *Regélő* megindulása következtében már 42 (ekkor indul meg a *Lant* és a kassai *Szemléltő* is). 1834-ben a *Sas* és *Urania* megszűntével a szám 30-ra csökken (új zsebkönyv a *Parthenon* és Szemere *Aurorája*), végre 1835-ben eléri a 63-at a *Rajzolatok* megindulásával (a *Nejelejšs* és *Parthenon* megszűnik).

Ha a megjelent novellák értékét tekintjük, azt találjuk, hogy a legkedvezőbb évek, mikor t. i. a jobb novellák száma felülmúlja az értéktelenekét, a következők: 1823, 1825, 1828, 1829, 1830 és 1834. A többi években a rossz novellák száma nagyobb.

Ha már most azt nézzük, hogy a zsebkönyvek, folyóiratok és lapok közül melyek mozdították elő novellairodalmunk fejlődését, az *Aurorát* látjuk köztük első helyen. Az *Aurorában* (csak a Kisfaludy és Bajzaét értjük) 1822—35-ig 57 eredeti novella jelent meg, melyek közül csak 11 egészen gyenge, a többi mind jó vagy legalább figyelemreméltó. Nem csoda, mikor novellistáinak sorában ott látjuk a mesteren, Kisfaludyn, kívül Fáy, gr. Majláthot, Kiss Károlyt, Paziazi Mihályt, Kovács Pált, Bajzát, Vajda Pétert, Csatót és Vörösmartyt. Itt jelent meg számszerint a legtöbb s érték szerint a legtöbb jó novella 1835-ig, tehát novellairodalmunk fejlődése is az *Aurorával* van a legszorosabb kapcsolatban.

A fentemlített többi zsebkönyv vagy folyóirat hatása tekintetben igen kis jelentőségű. A novellák számát mindenesetre szaporították, de inkább csak a rosszakét, noha egyikben-másikban a sok ismeretlen közt jobb nevekkel is találkozunk.

Az *Aurorával* hatás tekintetében csak Róthkrepf (Mátray) Gábor *Regélője*, első szépirodalmi hetilapunk vetélkedhetik. Hetenkint kétszer jelenvén meg, hasábjait nagyrészt csak fordításokkal tudja megtölteni, de azért eredeti novellát is közöl 1833—35-ig számszerint 50-et, melyek közt azonban 30 igen silány. Dolgozótársa Kovács Pál s itt lépnek fel a fiatalok közül Frankenburg, Garay, Nagy Ignác és Tóth Lőrincz. Hatása jelentős, mert, mint ujság, gyakori megjelenésével és nagyobb novellatömegével mégis lendületet okoz.

Munkátsy János *Rajzolatok* cz. hetilapjának (szintén hetenkint kétszer jelenik meg) első évfolyama (1835) 32 eredeti novellát közöl (köztük csak 12 jobbat). Dolgozótársai: Kovács Pál, Vajda, Nagy Ignác, Csató Pál, Tóth Lőrincz. Itt lép fel Gaál József, Karacs Teréz és Kuthy Lajos (az utóbbi a nagyobb közönség előtt, mert első két novelláját már a *Lant* közölte).

Ha novelláinkat tárgyuk szerint osztályozzuk, a következő eredményekre jutunk.

A *történeti* tárgyúak száma a jelenkoriakét felülmúlja az 1822., 1824., 1825., 1826. és 1827. években. 1828-tól kezdve a *jelenkori* tárgyúak uralkodnak 1835-ig, a három utolsó évben rendkívüli emelkedést mutatva. 1822—35-ig 93 történeti és 177 jelenkori tárgyú novella jelenik meg.

A jelenkori tárgyúak közül a *vígak* száma felülmúlja a komolyakét az 1824., 1827., 1830., 1831., 1833., 1834. és 1835. években, a komolyak csak az 1823., 1828., 1829. és 1832. években dominálnak. Tehát látjuk, hogy a víg elbeszélések a jelenkori tárgyúak közt általában uralkodnak. Arányuk ez (1822—35-ig): víg 111. komoly 66. Ha a történeti tárgyúakat, melyek 1 kivételével komolyak, szintén számításba vesszük, az arány ez lesz: víg 112, komoly 158. Az *Aurorában*, *Regélőben* és *Rajzolatokban* a jelenkori tárgyúak s ezek közt a vígak dominálnak.

Érték tekintetében jó vagy legalább is figyelemreméltó a víg novellák 65.1%-a, a jelenkori tárgyú komoly novellák 46.1%-a s a történetiek 31.5%-a, tehát legkevesebb silány akad a víg elbeszélések és legtöbb a történetiek között.

Eredeti novelláink száma, mint látjuk, 18 év alatt a 300-at sem éri el, a mi hihetetlenül csekély szám a későbbi évek nagy novellaterméséhez képest.

III.

Fáy András.

1818-ban jelent meg a *Friss bokréta*, »mellyel hazájának kedveskedik Fáy András«. Valóban kedves ajándék volt ez a sárga borítékos kis kötet, mert ebben látott napvilágot *A különös testamentom*, »egy eredeti tréfa«, mint az író nevezi, elfoglalva a kötetnek több mint felét (5—78. l.).

Balogh Sámuel *A románokról* cz. cikkében (Tudományos Gyűjtemény 1824. IV.) helyes érzékkel dicsérőleg említi meg ezt az elbeszélést s megjegyzi, hogy az író »Lafontaine manírját követte ugyan, de azt egészen meg nem zetesítve«. Fáy mindenestre elég víg elbeszélést olvasott nemcsak August Lafontaine től, hanem másoktól is, de csak annyiban követte »manírjukat«, hogy ő is víg novellát írt.

A különös végrendelet motivumát talán Jean Paul *Flegeljahre* (1800) cz. regényében látta, melynek kiindulópontja szintén egy furcsa testamentum, mindez azonban mellékes azzal a ténnyel szemben, hogy ez a novella egy magyar ember egészséges magyar lelkének alkotása a fordítások és a német sentimentalismussal telt silány utánzatok e korában.

Meséje sovány. Csörgey tanácsos, ki, mint tudjuk, a novella elején »egy nagyot prüszszentett — s megholt«, úgy hagyja vagyonát fiára, ha ez olyan leányt vesz feleségül, a ki szép, de nem hiú, vagy gazdag, de nem gőgös, vagy tanult, de ezt nem fitogtatja. A téma megvan, csak a variációkat kell megírni rá, mint megírta »monsieur August Mohaupt« piánófortéra alkalmazott variációit »monsieur André de Fáy« dallamos, szép magyar témájára a *Friss bokréta* zenemellékletével.

A fiatal Csörgey természetesen három leánynak, Klárcsi, Póli és Nina kisasszonyoknak udvarol, kik hűségesen kezére járnak az írónak s nem tesznek egyebet, mint hogy a testamentum három föltételét illusztrálják. Így az elbeszélés három részre hullik szét s tulajdonképen három novellából van összeállítva laza keretben. A compositio már ebben az első kísérletben is gyenge oldala Fáynak: a formai kimérttség ellenére nincs benne szerves kapcsolat és igazi bonyodalom. A mindig practicus és okos Fáy józan esze és kevés phantasiája sem válik előnyére elbeszélésének, mely inkább tanító, mint képzeletindító.

Alakjait nem a saját akarata, hanem az ő számítása mozgatja és rakosgatja ide-oda, mint a sakfigurákat. Ezért szereti őket leírva jellemezni, de nem tagadható, hogy elég ügyes a jellemzés művészibb módjában is, s nem egyszer tudja természetesen beszéltetni alakjait, a mi e korban még igen nagy érdem. Mellékalakjai sikerültebbek a főalakoknál, így Margit, az önző és férjre vágyakozó vén kisasszony, Csörgey óbester »frack« szavajárásával, Hotykayné, a kaczer fiatal özvegy, a francziás beszédű báró Lepkevicz s a parlagi Hotykay úrfi, Kisfaludy báró Szélháziának és Mokányának elődei. Kár, hogy olyan keveset szerepelteti őket.

Az elbeszélésnek magyar a levegője. A viszonyainkra tett célzásokon, magyar személy- és helyneveken kívül már egyes alakjaiban is találunk magyar vonásokat s a mulatós, régi magyar világ jelenetei: a bálók, nagy ebédek, szüretkező kedvesek, igazak s a mi fő, újak elbeszélő irodalmunkban.

A különböző értékű elemeket az író egészséges magyar humora olvasztja egygyé, mely a comicus jelenetek kiszínezésében, a talpraesett tréfás hasonlatokban s a humort jellemző tréfásan komoly beszédmódban nyilvánul meg (»halálán három egymásután szerencsétlenül választott feleségek összevetett vállakkal munkálkodtak«; a versek »nagy részént Apolló híre és kegye nélkül készültek« stb.). Latin és más idegen szavakkal kevert stílusa az akkori társalgási nyelv hű tükrö.

Ime, első igazán eredeti novellánk! Kezdetleges, hisz az írónak is első novellája, de van benne élet, még pedig magyar élet.

Hat év múlva, 1824-ben, új gyűjteménye jelenik meg Fáynak *Kedvcsapongások* címen (két kötetben), mely *A régi pénzek* cz. vígjátékán kívül három elbeszélést tartalmaz, ezek:

Érzélgés és világ folyása »eredeti történet levelekben«, *Az elkésések* s *A hasznosi kincsásás*, mindkettő »eredeti tréfa«.

Az *elkésések* még az 1822-iki *Aurora* számára készült, de Kisfaludy nem adta ki. Fáy neheztelt is rá e miatt, sőt azt tartotta, hogy Kisfaludy »meglopta«, mert ezután írta *Súlyosdi Simonját*. A dologból csak annyi igaz, hogy Fáy novellahőse is házasodni akar, de mindig elkésik, ezt az ötletet tehát valóban neki köszönhetette Kisfaludy, de különben semmi köze sincs a két novellának egymáshoz. Az *elkésések* a főtemlített ötlet gyenge kidolgozása, csak az eleje sikerült, mikor a fiatal legényember rideg házát egyszerre benépesítik és barátságossá teszik a hintajuk felfordulása miatt hozzá került növényedégek. Csak élénk menete és jó humora feledteti el a tartalom értéktelenségét. Annál jobb *A hasznosi kincsásás*, melynek nagy része színdarab formában van írva. A történet középpontja jó comicus figura: a peszmegi csárda pohos korcsmárosa, Schlauch, ez a Pestről odakerült goromba és fukar német, a kinek kapzsiságánál csak babonássága és ostobasága nagyobb. Ezek a tulajdonságai teszik alkalmassá arra, hogy Szováty Gábor, a szállósi nótárius, a hasznosi vár kincseinek meséjével olyan sikeresen rászedhesse. A mulatságos históriát jóízű humorral beszéli el az író. Egyes jeleneteiben vígjátéki élet lüktet, pl. abban a jelenetben, mikor a kincsörző óriás (Szováty czimborája) valátja a kincskeresőket, hogy nem nyomja-e lelküket valami turpisság. A korcsmai jelenet pedig, mikor a hasznosi parasztok a korcsmárossal és Keskeny Pista zsványnyal beszélgetnek, pompás népies magyarsággal írt népszínműbe illő részlet. Az első igazán népies jelenet igazi parasztokkal a magyar elbeszélő irodalomban.

Az *Érzélgés és világ folyása* leghosszabb novellája e kornak, szinte kis regényszámba mehetne. Levelekben van írva. A második kiadás (Fáy András szépirodalmi összes munkái. 1844) némi rövidítései (az Olcsó könyvtárbeli 3. k. ez után készült) nem tették jobbá a compositiót. A levélforma terjengősségre, sok fölösleges beszédre csábítja az író. Igaz, hogy kedves közvetlenséget ad az előadásnak, de pongyolává is teszi. Ugyanazt rendszeren kétszer is halljuk, igaz, hogy más világításban, de azért az elbeszélés mégis stagnál. A cselekvény igen lassú haladású. Azzá teszi nemcsak a sok Fáyra jellemző hasonlatos, képletes vagy didacticus reflexió és elmélkedés, hanem a mese rendkívüli soványsága is. A főcselekvény, Zsóczay szerelme, mert bartájáét, Gusztávét, csak episódnak tekinthetjük, bár túlságosan terjedelmes epizódnak. A bonyodalom nagyon átlátszó, egy-két apró félreértés. Zsóczay csupa kétkedés, habozás, kerülgetés. Jól mondja Mendey bátya: »De lelkem Józsim, te tanultad a mathesist, tudod, hogy az egyenes vonal a legrövidebb s még mindeddig csavarogtál.« De ha Józsi nem »csavarog«, mi lesz

a novellából? Mi már réges-régen tisztában vagyunk Lotti kissasszony érzelmeivel, csak Józsi nem látja azt, a mi a napnál is világosabb. Érzélgő Gusztáv barátját ugyancsak leczkérteti naivságáért és érzélgéséért, de azért maga is elég naiv s eleget érzeleg. Az ellentét az életet ismerő, tapasztalt ember s a naiv érzélgő közt, a mit Fáy élénk akar állítani, így nem teljes és világos.

Jellemrajzai is gyengék. Gusztáv érzélgő, semmi egyéb, Józsi szerelmes és féltékeny, van ugyan bizonyos egészséges életfilozófiája és humora, de az sem az övé, hanem az íróé. Mendey bátya volna még tán a legsikerültebb alak, ez a mindig kedélyes agglégény, de tulajdonképen csak vázolja van. Egymás jelleméről sokat *írnak*, de igazi életet nem élnek. Sok bennük a sentimentalismus, nemcsak Gusztávban, a »shivatalos« érzélgőben, hanem a többiekben is. A sok humor azonban, melylyel itt sem fukarkodik az író, mégis elviselhetőkké teszi a czukros vízhez hasonló szerelmi epedéseket.

A magyar patriarchális életnek nem egy vonása tűnik fel az elbeszélés folyamán (pl. a vidéki nemesi curia, a kószáló alkalmi poéta, a szánkázás, Bihari muzsikája), de aránylag kevés. Stílusa olyan, mint az első novellájáé,¹ Egyénibb, zamatosabb és magyarosabb, mint Kisfaludyé, emezé viszont könnyedebb, gördülőbb. Előadásmódja inkább elbeszélő, mint jelenetező, de vannak sikerült jelenetei is, bár nem oly élénkek, drámaiak, mint Kisfaludy novelláiban. Általában nehezkesebb Kisfaludy-nál, előadása aprólékos, körülményes, de mindig rokonszenves és okos elbeszélő, kit szívesen, bár néha kissé unatkozva hallgatunk.

Novellairodalmunk első korszakába még két kis elbeszélése esik Fáynak: *A tétényi éjszaka* (Aurora, 1834) és *A jó szív is bajjal jár* (Aurora, 1835). Az elsőben egy háztűznézni járó fiatalember éjjeli kalamitáit mondja el, melyek jövődöbelije házá-nál érik, a másodikban egy vőlegény kellemetlen eseteit a flórenczi kalappal, melyet menyasszonyának ígért. Az első jobb kedves falusi milieujénél fogva. A Tudományos Gyűjtemény kritikusa szerint (1834. VIII. 77.) »nincs jól öszvevarva, a humor keresett«, de a derék kritikus ebben téved, mert Fáy derült humora sohasem keresett s »öszvevarva« sincs ez rosszabbul, mint e kor egyéb novellái, hanem az a hibája mindkettőnek, hogy az ilyen kalandokból összerótt víg novellák már ekkor idejüket multák s Fáy, az úttörő, itt utánzóinak csap fel, Kisfaludy és Kovács Pál utánzójának.

A derék és nagyműveltségű táblabíró azonban nemcsak a novella terén volt úttörő, hanem, mint tudjuk, az első magyar társadalmi regénynyel is ő ajándékozott meg bennünket.

¹ Megjegyzendő, hogy novelláinak stílusán sokat változtatott a 2. kiadásban (Összes Munkái), pl. a jellemző idegen szavakat többnyire magyarokkal pótolta.

A *Bélteky ház*, ez a kedves, ósdi »román«, melyet ma már senki sem olvas, 1832-ben jelent meg két vaskos kötetben.

Nem lehet itt feladatunk tartalmának ismertetése. Ezt már sokan elvégezték előttünk, legbővebben akadémiái székfoglalójában Vadnay Károly,¹ a ki ügyesen egész kis elbeszéléssé szélesíti ki tartalmi vázlatát. Mi csak néhány jellemző megjegyzésre szorítkozunk.

Már Bajza észrevette a regény sarkalatos hibáját, mikor az egészet »számtalan biographiai töredékek« egyvelegének mondta. Valóban a legtöbb szereplő életrajzát elmondja Fáy, még a regény végén is négy új biographiába kezd. Így roppant nagy eseménytömeget halmoz össze, melyből még a nála ügyesebb regényíró sem tudna egységes cselekvényt alkotni. Egyes események fonalát nagyon sokára veszi fel ismét, mikor már jóformán elfeledtük az előzményeket, pl. az első kötet 35. lapjának a 387. lap az egyenes folytatása. Az alakok hol felbukkannak, hol eltűnnek. Nem is bonyodalom ez, hanem az egyes szálak össze-vissza dobálása. Főlöskéig ismétlésekbe bocsátkozik, lassan, hosszadalmasan meséli el a legapróbb körülményeket, máskor meg, mintha maga is megunta volna, nekiered és czáfolja, futólag tárgyalja a fontos eseményeket is. Komponáló eljárását legjobban egy hasonlattal jellemezhetjük. Egy helyen (I. k. 300—1.) leírja azt a tájképet, melyet Bélteky Gyula egy pesti ház ablakából a Dunaparttól, Gellérthegyről s a budai oldalról készít. A Dunára hajókat fest utasokkal, a hajók orrában apró tűzhelyeket, a Duna partjára hordókat, ládákat, »hogy ezek a kereskedői várost jeleljék«, sétáló csoportokat, melyeknek virágot és gyümölcsöt kínálnak, a Gellérthegy oldalára (!) ifjakat, »kik közül egyik könyvben olvasott, másik messze-csön szemlélgetett, harmadik ebével enyelgett«. Ilyen a *Bélteky ház*. Nincs perspektívája, nincs levegője. Távol és közelfekvőt, fontosat és jelentéktelent egy síkon fest az író s egyforma részletezéssel dolgoz ki. Mindig detailliroz, akkor is, mikor nem is kellene. Mint a közellátó (Fáy az is volt), közlőről, apróra vizsgál mindent, jól is lát, de a távolságok mérésében bizonytalan. Apró eseményekből, megfigyelésekből szövögeti meséjét, ezeknek elmondásában tagadhatatlanul ügyes is és aprólékosságával, körülményességével elég realitást tud adni egyes alakjainak s meserészleteinek.

Alakjai általában érdekesebbek, mint a mese. A sok közül élesebb körvonalaikkal kiválnak: Bélteky Mátyás, a maradi magyar nemes typusa, a ki tétlenül, dőzsölve, hatalmaskodva, pörösködve költi vagyonát, büszke vad-magyar, ki azért a hazának semmit se használ és se magát, se családját nem teszi

¹ *Az első magyar társadalmi regény.* (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. III. k. 4. 1873.)

boldoggá ; báró Regéczy, a könnyelmű s vagyonának nyakára hágó magyar mágnás typusa, de a vidám epicureismus, jószívűség és műveltség egyéni vonásaival ; a ravasz, haszonleső, de e mellett jovialis prókátor, Leguli ; a tudománynyal saturált s élhetetlen vándor professor, Porubay ; a mindig víg parasita, az elmés vándor poéta, Halkó (a *Régi pénzek* Vig Ferijének pendantja) ; a rangjára kevély, mindig komoly és feszes főispán-septemvir ; a felvilágosult, okos, jó gazda, Rónapataký generál ; a kényelemszerető, energiátlan Uzay ; a pörösködő, régi nemes-ségére büszke Gyomay, ez az élő genealogia. Káray, noha főbb szereplő, elmosódott alak, ki mindig megjelenik a kellő időben, hogy az író reflexióit közölje velünk. Béltéký Gyula alakja szintén elmosódik, mint a nőalakoké is (tán a tűzrólpattant Lénit kivéve). Nagyon ideálisak, nagyon szerelmesek, e mellett elég józanok, bár vannak köztük némi egyéni különbségek is.

A jellemek kis biographiákból, a sok apró megjegyzésből s a párbeszédekből eléggé kidomborodnak, kibontakoznak, csakhogy lassan, nehézkesen, nem markánsan. A concentratio itt is hiányzik. Egymással ügyesen tudja jellemeztetni alakjait, de legszívesebben maga beszél róluk, sőt helyettük is, így dialog-jai kevéssé jellemzetesek. Példa erre Pista története (II. k. 30—56.), melyet maga a parasztlegény mond el, de az író szavaival. Tudja azért jellemzetesen is beszéltetni alakjait, ha akarja, így Halkát, meg az öreg juhászt (II. k. 47.) s néha másokat is.

Lélekrajza sokszor gyenge, de viszont finom lélektani részletekkel is találkozunk a regényben. Milyen találó és bájos pl. Klárcsi és Vincze gyermekszerelmének rajza ! Fáy tulajdonképen jó megfigyelő, csakhogy nem tudja lélektani megfigyeléseit mindig a kellő formába önteni, intensívebben, mintegy drámailag elénk tárni. A lelki történeteknek legtöbbször csak a héját kapjuk. Az író mindent elmond szépen, meg is indokol, de legjobban szeret maga beszélni s így az események többnyire nem előttünk fejlődnek, bonyolódnak s a történetek magva rejtve marad. Szeretnénk magukkal alakjaival beszélni, meg-hittebb barátságot kötni velük, de nem tudunk, mert az író közénk s közéjük áll.

Előadásmódja kevéssé drámai, inkább elbeszélő, mint jelenetező, a mi bizonyos elvontság érzetét kelti. Dialogjai axiomatikusak s így nem természetesek, inkább okos mondások dialektikus váltakozásai.

Az egészben magyar alakokat és magyar életet látunk, de nem intensíven rajzolva, csak leírva, reflexiókon át. Általában bizonyos okoskodó szárazság, józanság jellemzi az egészet. Fáy intellektuális, nem képzelő lélek. Mindent az észen átszűrve akar érthetővé tenni, még az érzelmeket is. Ez okozza nála a reflexiók túltengését. Tömérdek reflexiót kapunk főleg a nevelésről, azután az okszerű gazdálkodásról, művészetéről, költé-

szetről, történelemről, arczképfestésről, alkalmi versekről, a cselédek megbízhatóságáról, a szónoklatról s száz más kérdéstről. Sokszor egész axióma-gyűjteményt ad lapokon keresztül, mely semmi kapcsolatban sincs a cselekvénnyel. Van köztük sok eredeti, igazán bölcs és finom lélekre valló, de ilyen tömegben csak az előadás szabad röptét akadályozó ballastok.

Fáy, a ki a német irodalmat jól ismerte, sok regény-mintát látott maga előtt s egyet-mást tanult is belőlük. Goethe *Die Wahlverwandschaften*ját s *Wilhelm Meister*t bizonyára olvasta. Nem hiába említjük épen ezt a két híres regényt. Feltűnő hasonlóságot találunk köztük s a *Bélteky ház* között. A *Wahlverwandschaften* meséjén szintén bizonyos józanság vonul át, bizonyos gyakorlati szellem (birtok- és parkrendezés, templomrenoválás, a praktikus kapitány alakja stb.); nagyon sok benne a reflexió mindenféle kérdéstről s ebben is vannak a cselekvénnyel kapcsolatban alig lévő, önálló reflexió-sorozatok; a dialóg nem elég természetes, inkább sententiosus, a lélekrajz még egy kissé külsőleges, nem hat a szükségképiség erejével; az alakok némileg elvontak s még nem élnek intensív, igazán reális életet. A *Wilhelm Meister*-ben is megvannak ezek a vonások. Itt még a rendkívül laza compositió tűnik fel s a sok biographikus részlet s hogy a végén is léptet fel új alakokat az író (a *Lehrjahre*-ban), kikkel részletesen foglalkozik. Csak néhány egyező vonásra mutattunk rá, melyeket Goethe regényei s a *Bélteky ház* közt találtunk, az óriási különbségekre természetesen szükségtelen utalnunk. Az egyező vonások nem a tartalmat illetik, mint látjuk, hanem a módszert, melylyel az írók meséjükkel bánnak.

A *Bélteky ház* Széchenyi *Hitelének* eszmeébresztő hatása alatt keletkezett s ez sokat megmagyaráz. Ő is nevelni, tanítani akarta korát (regényét a második kiadásban »tanregény«-nek is nevezte). Míg Széchenyi a nagy haladás eszméit pendítette meg, Fáy a mindennapi élet különböző irányait vizsgálva, kis dolgokban, szerényebb körben akart útmutatónk, tanítómesterünk lenni. A régi és új Magyarországot akarta szembeállítani egymással, a maradiakat és haladókat, mint későbbi nagy követője, Jókai a *Magyar nábobban* és *Kárpáthy Zoltánban*, csakhogy míg Jókai a művész szívével és képzeletével festi ragyogó képeit, a *Bélteky ház* egy kevésbé művész elme józan, kissé szürke alkotása, de korának elbeszélő műveihez mérten sok tekintetben meglepő alkotása.

IV.

Kisfaludy Károly.

Az 1823-iki Aurora három novellát közölt: Tollagi Jónás viszontagságait »tulajdon leveleiből« Szalay Benjamintól, a Barátság és szerelem címűt Kisfaludy Károlytól s *A vérpohárt* B. K.-tól. Mind a hármat Kisfaludy írta, de ezt csak a beavattottak tudták eleinte. Az ismeretlen nevű Szalay Benjamin egyszerre meghódította a közönséget Tollagijával s a sikeren felbuzdulva, a következő Aurorák számára is írt az elsőhöz hasonló víg novellákat. Míg Kisfaludytól csak két komoly novellát találunk az Aurorában (*A viszontlátás*. 1824. *Tihamér*. 1825.), addig a szorgalmas Szalay Benjamin a következő víg darabokkal szerepel: *Súlyosdi Simon, Mit csinál a gólya?* »anekdota« (1824), *Sok baj semmiért, Andor és Juczi* (1825), *Bajjal ment, vígan jött, A fejér köpenyeg* (1826). Tollagi Jónás, mint házasság »tulajdon leveleiből« (1827). *Hős Fercsi* a Muzá-ionban (1829) jelent meg.

Érdekes, hogy még évek múlva sem tudta mindenki, hogy Szalay nem más, mint Kisfaludy és a Tudományos Gyűjtemény kritikusa (Fenyéry) 1827-ben (I. 87.) újdonságként említi ezt az olvasóknak, mert a dolog »sokak előtt nem titok«, de vannak, a kik nem tudják s akadt egy »jámbor«, ki az első Tollagit¹ magáénak mondta és pseudo-kéziratát mutogatta is.

A víg novellában, mint láttuk, Fáy megelőzte Kisfaludyt *A különös testamentummal* s *Az elkésésekkel*, melyet Kisfaludy kéziratban olvasott. Kétségtelen, hogy Fáy példája hatott rá s tán épen tőle kapott kedvet ilyenek írására, de volt előtte példa elég a német irodalomban, sőt a magyarban is pl. Holovszky Imre: *Lelemények* cz. kötete (1808), mely nyolcz víg elbeszélés fordítását tartalmazza. Tehetsége, melylyel a vígjáték terén már oly nagy sikereket aratott, mindenesetre szintén inkább víg történetek írására ösztönözte, de a szerkesztői szükség is. Az Aurorának szüksége volt jó és mulattató novellákra s ilyeneket eleinte nem várhatott másoktól.

Ha víg novelláinak meséit nézzük, elég soványaknak és kezdetlegeseknek látszanak. Egy tapasztalatlan falusi ifjú Pestre kerül s itt különböző kalandokba keveredik, apró bal-esetek érik, szerelmes lesz és megházasodik. Mint házasság ember féltékeny a feleségére, de egy csomó »viszontagság« után meg-

¹ Első kidolgozásának töredéke *Tollági Domokos története* címet visel. (K. K. minden munkái. 1893. V. 402.) Az első Tollagi német fordításban is megjelent *Jonas Lämmle's Abentheuer* címen 1827-ben Kassán. Lépfalvy itt Klebmüller, Kamati: Kämper, Cséli: Zieler. Elég jó fordítás. — Harmadik részéből (*Tollagi mint atya*) csak kis töredék maradt.

győződik ártatlanságáról (*Tollagi*). Kétesyt a szerelem kigyógyítja képzelt betegségéből s életuntságából (*Barátság és szerelem*). Egy kövér, mihaszna agglegény házasodni akar, de lomha, késedelmes természete miatt mindig elkésik (*Súlyosdi Simon*). Lajos beleszeret egy ismeretlen szépbe, kit végre viszontlát, mint neki szánt feleséget (*Sok baj semmiért*). Pöröndy Tamás, a csunya, de becsületes agglegény, egy szerelmi csalódás és sok kalamitás után elvesz egy fiatal özvegyet (*Bajjal ment, vígan jött*). Csöngedy Benczét, a szintén házasodni akaró agglegényt, féltékenysége juttatja komikus helyzetekbe (*A fejér köpenyeg*). A falu tornyán fennakad egy meglőtt gólya s ez nagy gondot okoz a falubelieknek (*Mit csinál a gólya?*). Inveniója, mint látjuk, nem valami nagy és gyakran ismétli magát. Sokkal találékonyabb, mint gyakorlott vígjátékíró, a komikus helyzetek kigondolásában, melyekbe hőseit sodorja. Novellái tulajdonképen ilyen vígjátéki jelenetek laza sorozatai s így nem is kerek compositiojukkal, hanem épen ezekkel a komikumtól duzzadó, igazán mulatságos eseteikkel hatottak. Hogyne mulattak volna az akkori naiv olvasók Tollagin, kit a színházban megfűtyölhetnek, ki a kövér társalkodónővel diskurálva lefordul a padról, kit bérelt lova a halottas kocsi mellé hurczol, kivel pöhölylyel telt pisztolylyal duellálnak, a ki feleségére lesve, méltó büntetésként a farkasverembe poty-tyan, vagy a kövér Súlyosdin, a mint hátán szétreccsen a »familia-mente«, vagy Kétesynek és Pöröndynek fogadóbeli kalamitásain, vagy a jó falusiak kaczagtató gólyavadászatán.

Szintén a vígjátékíróra vall a komikus alakok ügyes szerepeltetése és jellemzése. Legjobb köztük Tollagi, ez a »nehéz, pedáns, mezei truncus«, ki nagyon csodálkozik azon, hogy noha tömérdek classicust tud könyv nélkül s minden tárgyra kész egy sententiát mondani, mégis mindenütt »megütközik«. Tulajdonképen nem is ostoba, csak pedáns, iskolás philosophiával teletömött, becsületes és jószívű ficzkó, a ki rettentően tapasztalatlan, könnyen hívó s arra született, hogy minden kópé rászedje.

Nevetséges kalamitásainak történetét maga beszéli el barátjának levelekben rettentő komolyan. Épen ez a komolysága teszi ellenállhatatlanul komikussá. — Súlyosdi a Pató Pál-féle magyar nemesek typusa. »Biographiája ezer olyannak képít festi, ki, bár több lármával, szinte annyit cselekszik.« Súlyosdi egyebet nem igen cselekszik, mint hogy pipázik és hízik. Néha-néha megmozdul a »mester« nógatására, de belátván, hogy a mozgás és cselekvés kényelmetlen, hihetetlen phlegmával visszatér karosszékébe s többé semmivel sem törődik. A maradi és tétlen magyar nemes kitűnő caricaturája. Ezt már akkor is észrevették. Thaisz András szerint (Tudományos Gyűjt. 1823. XI. 106.) Szalay Benjamin »Súlyosdi Simonja nemcsak

mulattató tréfa, hanem komoly satira is. — Sikerült alak a hypochonder és életunt Kétesy is naiv sentimentalismusával, érzékenykedő panaszával, kit a szerelem egyszerre kigyógyít minden képzelt nyavalyából, úgy hogy »komor eszméletekkel telt« naplóját boldogan dobja tűzre. — Pöröndy, a házasodni akaró aggregény, szögletenessével, latin sentenciáival szintén jó komikus figura, épen úgy, mint a parasztleányok körül settenkedő Csöngedy, kit ifjúkori bűneiért méltán büntet az író féltékenységgel.

E főalakok körül egész sereg mellékalak sűrög-forog: a furfangos Lépfalvy s öccse, a jókedvű kadét (bátyjának második kiadása); a papucs alatt nyögő Kamati s erélyes élete párja; Tollagi apja, a »gravitással« fellépő nótárius; a rémesen hegedülő s még rémesebb verseket gyártó mester, Súlyosdi totumfac-ja; Krisztina, ez a tipikus aggszűz; a hivatalos stílusban beszélő Halkandy; Illyés, a dörmögő vén inas; a könnyelmű és elmés Perjes; a kedves öreg úr (*Sok baj semmiért*); a pöffeszkedő író, Rengházy (kiben alighanem Szemere Pált figurázza ki); Csöngedy szintén féltékeny inasa stb. Egész serege a mulatságos figuráknak, kiknek kis szerepük van ezekben a novella-vígjátékokban, de azért mindegyikük kelt egy mosolyt. Nőalakjai sablonosak és jelentéktelenek.

Mélyebb lélekrajzot természetesen hiába keresnénk Kisfaludynál. Személyeinek egyes tetteit is elfelejti indokolni, elfogadhatókká tenni. Tollagi és Róza, vagy a *Sok baj semmiért* hőse és Máli alig ismerik egymást s mégis egymásba szeretnek; a rút Pöröndyt egyszerre megszereti a fiatal özvegy, de ki törődne ilyenekkel, mikor az író olyan kedvesen tud mulattatni.

Novelláiban igazi jókedv és lelki derű uralkodik. Fáy humora mélyebb, Kisfaludyé felszínesebb és sokszor nem is igazi humor. Csak odaállítja elének a komikus helyzeteket és alakokat, de nem színezi subjectív módon a saját megjegyzéseivel, az igazi humorista derült felsőbbbségével. Igazán humoros előadást csak *Súlyosdi Simonjában*, *A fejér köpenyegben* s a *Bajjal ment, vígan jöttben* találunk, legfőképen az elsőben, mely ebből a szempontból a legértékesebb. A többiben a komikum uralkodik, még pedig a helyzetkomikum, ez azonban egészséges és mindig mulattató.

Feltűnő és jellemző novelláiban a sok reflexió is, melyeket többnyire személyeinek szájába ad. Sokszor elég eredetiek, humorosak és ötletesek, de általában könnyen odavetettek s csak a dolgok felszínét érintik. *Tollagi*ban feltűnően sok van ilyen. A naiv és ügyetlen hős gyakran bölcselkedik ekképen: »az ember nem tud mindent, a mit akar, s ha tud is, nem úgy s nem akkor, mikor kell«; »az ember sokszor örül, mikor tán épen semmi oka sincs«; »sokat látni jó az embernek, de min-

dent látni mégis bajos» stb. Az író művészi célzattal, jellemzetesen mondat ilyen lapos és iskolás közhelyeket Tollagival, kitől mélyebb filosofiát nem is várhatunk. A két *Tollagi*ban majdnem kétszer annyi a reflexió, mint a többiben összevéve. Ugyanitt a sok latin szót is szándékosan keveri a latinos műveltségű Tollagi leveleibe.

A novellák stílusában alig van feszetség. Könnyedén, természetesen folyik, de azért elég neologismust sodor magával szavakban és szólásokban egyaránt (bájerő, külszín, nyughely, vizzonérzet, — a tisztább lélek ömledő sugárinál kéjgel, — lelke harczi lágy érzetekre olvadozva stb.). A történeteket szereti alakjaival elmondadni. levélformában (a két *Tollagi*, *Sok baj semmiért*), a mi kedves közvetlenséget ad előadásának.

Sokszor emlegetjük, hogy Kisfaludy vígjátékaiban és novelláiban igazi magyar alakokat és életet rajzol. Ez csak részben igaz. Magyar milieu vígjátékai közül csak *A kérőkben*, *A pártütőkben*, *Csalódásokban*, *Mátyás deákban* s a *Hűség próbájában* van (tehát ötben tizennégy közül!). Novelláiban ugyanezt látjuk. A *Tollagi* második részében a falusi életet vázolja egy-két vonással (huszár elszállásolás; lakodalom egy kitűnő kántorverssel; nótáriusi hivatal stb.). *Súlyosdi Simon*-ban maga a főalak igazán magyar; a *Bajjal ment, vígan jött*-ben a falusi lakodalom, a csárda, a vendégszerető úr, ki a fogadóból fog magának vendéget, ad némi magyar színezetet a történetnek, *A fejér köpenyegben* a falusi élet egy-két vonása és Csöngedy, az eladósodott, gazdaságával nem törődő földesúr, magyar s a *Mit csinál a gólya?* komikus falusi népe. Mindössze ennyi magyar milieu-rajzot találunk bennük, a *Tollagi* első részében semmit, a *Barátság és szerelemben* s a *Sok baj semmiért*-ben egy-két célzáson kívül a magyar viszonyokra, szintén semmit, történhetnének akárhol másutt s nem Magyarországon. Fáy e tekintetben fölötte áll Kisfaludynak, novellái sokkal magyarabbak.

Vígjátékai és víg novellái között sok hasonlóságot találunk. A főbb analog vonások a következők: az igazi humor kevés s inkább a helyzetkomikum uralkodik bennök; dialogjuk ötletes, eleven; egyes alakoknak tipikus szójárásaik vannak pl. »et sic porro« (Perföldy), »eszem a szívét« (Mokány), »mennydörgő rázta« (Baltafy) — »hm, hm« (Sírházay a *Barátság és Szerelemben*), »előbbi uram a hadnagy« (Jakab a *Bajjal ment, vígan jött*-ben), »pedig« (Lázár *A fejér köpenyegben*); a szójátékok gyengék s kissé közönségesek; sok a reflexió, sententious párbeszéd bennük; a bonyodalom főurói kezdetlegeseek (félreértés, félreismerés); a nőalakokban kevés az egyéni vonás.

Végül említjük meg *Andor és Juczi* s *Hős Fercsi* cz. kis elbeszéléseit, melyekben az ossianismust figurázza ki. Kölcséy

pompás jellemzése szerint az ossiani költemény »egy kis hősi történetecske lirai fordulatokkal, epedéssel, festő epithetionokkal, apróra metélt s egymás után szökdellő mondásokkal, félhomálylyal, fellegezésel s régiség színével a szokás szerént felékesítve« (Muzárium III. 1829. 131—4.). Kisfaludy két tréfa ezeknek az ossiani költeményeket majmoló, dagályos verseknek és prózáknak stílusát paródiázza rendkívül mulattatóan, kaczagtató humorral.¹

Komoly novellát csak hármát írt Kisfaludy.² Mind a három történeti tárgyú. *A vérpohár* Róbert Károly, *A viszontlátás* Kálmán korában játszik. Igen gyengék, minden korrajz s minden valószínűség nélkül; élő alakokat, jellemzést hiába keresünk bennük. Még stílusuk is dagályos és erőltetett. Egyáltalában kevésbé emelkednek ki az akkor divatos prózában írt »regék« közül, melyekről később szólnunk.

Annál meglepőbb, hogy Kisfaludy ezek után közvetlenül (1825) írta *Tihamér*-ját, mely hasonlíthatatlanul értékeesebb minden korabeli történeti novellánál. A történeti adatokat gr. Teleki Józsefnek *Első Lajos nápolyi hadviselési cz.* kis tanulmányából vette (Aurora 1823). Tüzetesen összevetvén forrásával, 12 fontosabb egyezést találtam köztük. Elolvasta Fessler magyar történelmének idevonatkozó részeit is (Die Geschichte der Ungarn III. 1816.), honnan szintén merített néhány adatot.

A *Tihamér* valóságos kis regény, melyben hosszabb, bonyolultabb történetet mond el. A történet főmotivumai nem újak s nem vallanak valami nagy találékonyságra. A kiváló hős, ki szinte győzhetetlen, a gonosz ellenfél, ki vesztére tör (erre a szerepre az ismert történeti alakot, Verner zsoldosvezért használja fel), az elrablott s nemesen ellenálló leány stb. mind a romantika ismert alakjai. Sok apró epizód az egész, töredékesen összeillesztve, de nem egészen ügyetlenül s eléggé érdek-

¹ Az említett két Tollagi-töredéken kívül még két víg elbeszélés töredéke maradt ránk: *Egy pipának históriája*, melyből *Súlyosdiba* vett át egyes sorokat, tehát ez előtt készülhetett s az *Ordai ház cz.*, melyből több töredék maradt. Hosszabb elbeszélésnek indult s főleg alaphangjánál fogva lett volna érdekes, mert itt megszokott derült humora helyett sötétebb humorral fest.

² *Vallomások cz.* levelekben írt töredékében 1811 körül saját szerelmének történetét kezdte feldolgozni fiatalos érzélgéssel, de már bizonyos közvetlenséggel. A *hazatért* jelentéktelen töredék (címét a kiadó adta). Az *éjjeli menyegző* hasonló című verses elbeszélésének bővebb átdolgozása. Ifjúkori kísérlet néhány szép leírással. *Sándor és Gunda* egy török világ korabeli »rege«, mely ér annyit, mint a korabeli többi efféle elbeszélés. *Doboziról* is írt egy ilyent, mely még 1817 előtt készült. A tárgyat azután bátyja dolgozta fel regének (Aurora, 1822). Mindezek kéziratban maradtak s csak később jelentek meg. Az *Ordai házat* és *Vallomásokat* kivéve a többi csak Bánóczy adta ki Kisfaludy minden munkáinak 1893-iki 7. kiadásában.

keltően bonyolítva. — A történeti háttér igen vázlatosan rajzolt, a történeti események a cselekvénynyel nincsenek szerves kapcsolatban, de mégis határozottabb korrajzi színezetnek adnak az egésznek, mint más korabeli novelláknál látjuk. A viadalok, díjkiosztás rajzában, a lantosok szerepeltetésében szintén van bizonyos korfestés. Már kisebb leírásokat is találunk benne, a mi nagy ritkaság még ekkor.

Az előadás elég élénk, sok a jelenet, párbeszéd, közbeszótt dal; Kisfaludyra jellemző száraz reflexió is elég van benne. Alakjai kevésbé jellemzettek s ezért kevésbé érdekesek. Tihamér Róza mellett háttérbe szorul: vitéz, szerelmes és büszke magyar, semmi egyéb. Róza, kinek a Zách történettel kapcsolatba hozása történeti regényírói érzékre vall, érdekesebb alak, de nem egyéniség; ellenállása, szerelme sablonos. A marczona, kegyetlen Verner, ki olykor epedő szerelmes, szintén kevésbé egyéni, de mégis inkább az, mint Tihamér. A mellékalakokban mintha több volna az egyéni vonás: Stefanóban van bizonyos jellemző, nyers humor, Brigittában visszataszító gonoszság. Minetta már árnyalak, a többi pedig csak név. Lélekrajzról alig lehet szó. A befejezés elnagyolt, sablonos. Nyelve sokkal jobb, mint másik két történeti novellájáé, kevesebb benne a neologizmus és feszegettség.

Bármennyi gyenge oldala van is ennek a novellának, sok a figyelemre méltó is, mint láttuk. Lehet, hogy már Walter Scott hatása alatt készült, de lehet, hogy a jobb német történeti elbeszélések voltak mintái.

Mindenesetre nagy érdeme Kisfaludynak, hogy Jósika előtt ő írta a legjobb történeti novellát. *Tihamér*-jánál értéke-sebbit 1836-ig nem találunk egész novellairodalmunkban. De sokkal nagyobb érdeme, hogy Aurorájával s a maga víg elbeszéléseivel megteremti a magyar novellairodalmat.

Fáy csak úttörő volt, de Kisfaludy a mester és sokáig utól nem ért mester a víg elbeszélés terén, a ki az utánzóknak egész tömegét csábította maga után.

DR. SZINNYEI FERENCZ.

BARÓ KEMÉNY ZSIGMOND ÉS AZ IRODALMI ÉLET.

(Első közlemény.)

Irodalmi élet: ime, egy kifejezés, a mit lépten-nyomon használunk a nélkül, hogy jelentése világos és határozott volna előttünk. Legmegfelelőbb módon tán mint a társadalmi életnek az irodalmi jelenségek collectivitásában megnyilvánuló formája lenne értelmezhető.

Az irodalomtudomány rendszeresen még nem igen foglalkozott az irodalom sociológiájával, a mely, ha nem becsüljük is túl, kétségkívül sok kérdés megfektetéséhez közelebb vihet bennünket. Behatóbb előmunkálatok, részletesebb tanulmányok nélkül természetesen nem láthatunk e téren tisztán, azonban néhány feltevés jogosultságát futólagos áttekintés alapján is el kell fogadnunk. Ezek közé tartozik, hogy az irodalmi élet ép úgy keresztülmegy bizonyos fejlődésen, mint a társadalom, melynek egészéből ki nem szakítható. A fejlődés e folyamatban az irodalmi közösséget létrehozó tényezők is változásnak vannak alávetve és a különböző korokban más-más alakban jelentkeznek.

Az egyéni lélek és az ú. n. korszellem kölcsönhatásának kérdése egyike a socialis psychologia legérdekesebb problémáinak. Mivel pedig ez a korszellem az íróra és viszont az irodalmi élet útján fejti ki főképen hatását, az író és az irodalmi élet között fennálló viszony ismeretének jelentőségét kétségbevonni nem lehet. Valóban az irodalmi élet néven összefoglalt körülmények rendesen a legfontosabb tényezők közé tartoznak, melyek az író törekvéseit irányítják, s egyénisége kialakulására és tehetsége megnyilatkozására befolyást gyakorolnak. Másrészt az irodalmi fejlődés számos mozzanatát csak ama változások teszik érthetővé, a melyeket egyes írók idéznek elő az irodalmi életben.

Ez alkalommal báró Kemény Zsigmonddal akarok a jelzett szempontok szerint foglalkozni. Szólok tehát azokról a befolyásokról, melyek az irodalmi közösség részéről érték őt és írói fejlődésére hatással voltak, de kiváltképen azt igyekszem megállapítani, hogy mennyiben volt ő az irodalmi élet tényezője, vagyis minő szerepet játszott a korabeli írói társaságokban és mozgalmakban. Tán sikerül ily módon egy-két tekintetben

hozzájárulnom Kemény olyanmire bonyolult egyéniségének megértéséhez és néhány számbavehető adalékot szolgáltatnom irodalmi életünk akkori állapotára vonatkozólag.

I.

Kemény kezdetleges irodalmi viszonyok közt.

Az irodalmi élet megteremtésére irányuló első kísérletek nálunk kétségtől még a XVIII. sz. utolsó évtizedére tehetők. De ha ezek nem voltak is egészen eredménytelenek, megvalósulásuk fokozottabb élénkséggel csak Széchenyi politikai és társadalmi reformja után és következményeképpen indul meg, tehát a 30-as évek folyamán. Elsősorban Széchenyi tette Pestet »irodalmi szállásból« irodalmi várossá azáltal, hogy azt a nemzeti élet középpontjává fejlesztette. Ő emelte az irodalom tekintélyét azzal, hogy politikai jelentőségét a köz-tudatban meggyökerezettette és így a nemzeti társadalomban szerephez juttatta. Széchenyi hatott az irodalom gazdasági föllendülésére, a mivel újabb munkásokat nyert meg számára és előmozdította egy írói társadalom kialakulását. Az a mozgalom, a mit ő a közéletben és társadalomban fölkeltett, átsapott az irodalom területére is és az ő eszméinek a hatása alatt megélénkülő irodalmi mozgalmak megindították egy egy-séges és tevékeny irodalmi közszellem kifejlődését, a minek nagy része volt irodalmunknak nemsokára bekövetkező rend-kívüli emelkedésében.

A 30-as
évek.

Kemény ebben az időben a nagyenyedi református főiskolán tanult. Az ekkori Enyedet mint politikai és tudományos közép-pontot emlegetik; így bizonyára nem volt elszigetelve az iro-dalmi mozgalmaktól sem. Az uralmon levő Aurora-kör törek-vései és ellenlábasaival folytatott küzdelmei itt sem marad-hattak ismeretlenek. A Criticai Lapok heves táborozásai eljutottak az ifjú Kemény kezébe is és ébren tartották figyel-mét a vitatott irodalmi kérdések iránt.¹

De nem hiányzott itt neki teljesen az írói társaság sem, a mely irodalmi benyomásait a közvetlen érintkezés útján erősbíthette. Kedves tanárában és barátjában, Szász Károly-ban találta föl ezt. Szász rendkívüli hatását saját maga Kemény után már többen kiemelték. Ezúttal e hatásnak csak egy mozzanatára legyünk tekintettel Kemény írói fejlődésének a szempontjából. Szász fölött tartott emlékbeszédében előadja

¹ Az Élet és irodalomban így nyilatkozik akkori kritikánkról: »Dőreség volna állítani, hogy az Athenaeum kora az önálló magyar kritika aranyideje volna... De Bajza és társai bírálataik által rend-kívüli hatást gyakoroltak mind irodalmunk emelésére, mind az olvasó-közönség szaporítására«.

ő, hogy az nemcsak buzdításával ösztönözte az irodalomra, hanem a közösen végzett irodalmi tanulmányokkal, az együtt szerzett benyomásokkal is hatott írói hajlamai kibontakozására. Elbeszéli Kemény, hogy jogi tanulmányaik közben néha latin remekírókat szavaltak, néha újabbkori költőket, »s a hazaiak közül Kölcseyt, kit ő talán nem méltatott eléggé, Csokonait, kit előszeretettel kegyelt, s Vörösmartyt, kit mindketten versenyezve magasztalánk«. E megjegyzés különösen azért figyelemreméltó, mert egyéb adatok híján belőle következtethetünk az ifjú Kemény felfogására az irodalomról. Érdekes Szász ragaszkodása Csokonaihoz az ízlésnek a század első harmadában beállott átalakulása után. Irodalmi újjászületésünk korának e kétségkívül legnagyobb költői tehetsége, a ki valóban gazdag egyéniségét idegen hatásokkal vegyülten fejezte ki, és rendkívüli irodalmi tanultsága mellett sem tehetett szert teljesen kiforrott ízlésre, akkor még bizonyára nem volt a múlté, a mint hogy most sem lehet pusztán az irodalomtörténeté. Az olvasóközönség jelentékeny rétegének kedvencze volt ő abban az időben is, de kedveltsége tán sokban inkább mellékes és az igazi költőiség szempontjából épen nem előnyös tulajdonságainak volt a következménye. Az emelkedett és komoly szellemű Szászról azonban föltehetjük, hogy ő csakugyan belső értéke és finom szépségeiért élvezte és becsülte Csokonai költészetét.

Jellemző Keményre nézve vonzalma Kölcseyhez. S ez nem magyarázható kizárólag azzal, hogy a forma művészi fejlettsége tetszett neki benne. A Kölcseynél megnyilvánuló lélek volt az, a mi már akkor közelebb állott az ő kedélyéhez, mint a Csokonaié. Kölcsey u. i. az első költő irodalmunkban, a kinél a költői életfelfogásban a romantikus érzelmvilág és eszmeáramlat jelentősebb mértékben kifejezést nyer. A homályos sóvárgás fájdalmas hangulata rokon húrokon hangzott vissza az ifjú Kemény lelkében, melyet hasonlóképen a kielégítetlenség elfojtott érzése jellemez. Midőn az érzelem uralmát az értelemé váltja fel, némileg változik Kemény ítélete Kölcseyről. Mint költőt mindenkor nagyrabecsüli őt ekkor is, de a politikust illető megjegyzéseinek részük lehetett ama felfogás létrejöttében, mely Kölcseyt eszményi államférfiúnak tekinti.¹

Az egykorú irodalom képviselői közül ki ragadhatta meg jobban a fiatal ember lelkét, mint Vörösmarty hatalmas lángszelleme? Azon idők irodalmi hőse volt ő, a kit nemcsak Kemény és mestere magasztaltak, hanem a kiért az egész

¹ A két Wesselényiben így nyilatkozik: »Kölcsey művészi és bámult szónok volt, gyermekkedéllyel, szent akarat, tapasztalás nélkül. Ő versek helyett a követségi évek alatt ékes beszédeket készített az irodalom számára. A Szerelem és hiúságban pedig a Wesselényi ügyében alkotott védirata Kölcseynak a beszély egyik személyének kijelentése szerint mint »csinos irodalmi mű« szerepel.

magyar közönség rajongott. Vörösmarty költészete és a nyomában meginduló fejlődés sok tekintetben befolyással volt az olyan természetű tehetségek kifejlésére, mint a Keményé. Ő már nemcsak a művészi ízlést elégítette ki a forma varázsával, hanem egy erőteljes és összetett személyiséget tárt fel azok előtt, a kik az embert és nem a sohasem létezett ideált keresték a költészetben. Csodálhatni-e, hogy a lélek mélyeibe tekintő Keményt elbűvölte az ő rendkívüli egyénisége és ellenállhatatlan művészi ereje? Bizonyítja ezt azon emlékbeszéd, a mit Kemény Vörösmarty fölött tartott. A ki úgy tudta megérteni és átérezni Vörösmartyt mint ő, arra az valóban nagy hatással lehetett. De Vörösmarty főjelentősége, a mint egész korára, úgy Keményre nézve is abban a hatásban keresendő, a mit rá mint az ősi dicsőség költője, mint történeti költő gyakorolt. Már Salamon Ferencz rámutatott erre, a mikor Keményre jellemző adatként említi, hogy az enyedi collégiumban a Virgilből kapott leczkék helyett Zalánt tanulta a folyosókon. S midőn ugyancsak ő Kemény hajlamát a történelem költői formába alakítása iránt a korszellemből és az uralkodó ízlésből magyarázza, főként Vörösmarty befolyására kellett gondolnia, mint a ki leghatásosabb képviselője a történeti költés azon irányának, a mely egy ideig túlnyomóan uralkodik irodalmunkban.

Kemény tehát fejlődése e korai szakában sem volt elszigetelve a magyar irodalom korabeli áramlataitól, mint pl. Arany, a ki ifjúkorában az újabb irodalmi fejlődésről alig tudott valamit. Keményre hatottak azok az alkotások és mozgalmak, a melyek irodalmunk virágkorának kezdetét jelentik.

Azon két év alatt, a mit enyedi iskolázásának befejezése után jogi és történelmi tanulmányokkal foglalkozva falun, Kapudon töltött Kemény, minden írói közösségtől távol állott. Nem mondhatjuk azonban ugyanezt arról az időről, a mely alatt Marosvásárhelyen tartózkodott cancellarián. Vásárhely tekintélyes helyet foglalt el az akkori Erdély városai között: néhány főúri család lakóhelye volt, nem hiányzott benne némi társasélet, találkozott egy-egy művelője az irodalomnak és tudományoknak is. Ilyen viszonyok mellett akadhattak a kezdő író számára való társaságok, különösen az odagyülő erdélyi joggyakorló ifjuság körében.

Csakhamar ismét változik a szín: Kemény egy ideig Bécsben az egyetem hallgatója. Ekkori életkörülményei meglehetősen homályban állanak előttünk. A majdnem kétéves tartózkodás a császárvárosban kétségkívül sok téren gazdag benyomásokkal kínálkozott neki, de hogy miként vette ki részét a nagyváros életéből, minő társadalmi összeköttetései voltak és esetleg minő irodalmi és művészeti körökben fordult meg, egyáltalában nem tudjuk.

Annyi bizonyos, hogy Kemény ezen évek alatt nem szünt meg érdeklődni az irodalom iránt, sőt figyelemmel kísérte az abban folyó mozgalmakat is. Ebből az időből valók u. i. első irodalmi kísérletei: A mohácsi veszedelem okairól cz. értekezése a kolozsvári Erdélyi Híradóban (1838) és mutatványok Izabella királyné és a remete cz. regényből az Athenaeumban¹ (1839—40). — Hogy Kemény mint szépíró történeti regénynyel lépett fel, abban nagy része lehetett Jósika hatásának, a ki ép ez időtájt hódította meg e műfajjal a magyar közönséget és így arra ösztönözte az írókat, hogy nyomába lépjenek. Ime, a közösség már a pálya elején érezteti hatását Kemény alkotásaiban!

Kemény írói fellépésével kapcsolatban nem hagyhatunk itt szó nélkül egy kérdést, már csak azért sem, mert ezáltal bizonyos mértékben akkori irodalmi életünk fejlettségi állapotát is megvilágíthatjuk. Több esetben hangoztatták, hogy abban a korban, még a 30-as években is, az írásához nem kevés erkölcsi bátorság és önmegtagadás kellett, különösen ha az író a felsőbb társadalmi osztályok köréből került ki. Leginkább Jósika szinte heroismussal határos tettnek tünteti fel az ő első megjelenését mint regényköltőnek a közönség előtt. Lehet-e úgy beszélni a társadalmi tekintetekről, mint a hogy Jósika beszél emlékirataiban, Széchenyi korában, évekkel Bajza — az irodalmi közélet kialakulására nézve korszakos — működésének a kezdete után? A Conversations-Lexikon-i pör Gyulai szerint nyílt megtámadása volt ugyan a születési arisztokrátiának az irodalom köztársaságában és többeknek rosszul eshetett, mindamellett a hivatottakat vissza nem riasztotta, hanem az irodalom komolyabb felfogására ösztönözte. Az egykori leereszkedő maecenasí modor, mely az arisztokratia viszonyát az irodalomhoz a század elején jellemezte, ekkor már kiveszőben volt. És a kor irodalmi mozgalmaiban biztos jeleit látjuk, hogy az arisztokratia nemcsak az irodalom munkásait becsüli meg, hanem az írói munkásságot saját társadalmi állásához sem találja méltatlannak. A Telekiek részvétele az irodalmi és tudományos életben, azután Mednyánszky és Majláth érdekes, ha nem is egészen magyar szellemű tevékenysége legalább is túlságosan affectálnak tüntetik fel Jósika kijelentéseit. Ha ő elfogódással jelent meg a nyilvánosság előtt, az nem annyira az arisztokrata tartózkodásából, mint inkább a kezdő író bizalmatlanságából származott. S miután föllépésével rendkívüli sikert aratott, élete végéig megmaradt irodalmunk munkásának, azon irodaloménak, a melyet méltányolni azonban sohasem tudott, vagy nem akart. Még a mikor kizáró-

¹ Érdekes lenne tudni, már csak az akkori irodalmi viszonyok ismeretének szempontjából is, hogyan kerültek a töredékek eme nagytekintélyű folyóiratba.

lag belőle élt, akkor is úgy tünteti fel, hogy az ő közreműködése a magyar irodalom szerencséje. Ez egy kis hiúság, tehát emberi gyarlóság nála, a mi írói érdemeiből mit sem von le, de utána indulva, ne tüntessük fel hamis színben a korszellemet: a magyar arisztokrácia ekkor már benne élt a politikában és benne élt, ha nem is oly általánosan és közvetlenül, az irodalomban is.

Jósika szokatlan sikere mindenesetre nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az irodalmat és az írói munkásságot a felsőbb körökben is megkedveltesse, de ebben a főtenyező a korszellem volt. Nem ment keresztül azon a bizonyos Jósika-féle lelki küzdelmen Eötvös, a mikor benső kényszerűségből a Karthausiban éppen ez időtájt először adott kifejezést azon eszméknek és érzéseknek, melyek lelkét betöltötték. Kemény-nél, ha helyzetét és lelki fejlődését figyelembe vesszük, még kevésbé beszélhetünk ezeknek az állítólagos társadalmi conventiontiáknak a számbavételéről.

Kemény Bécsből visszatérve, 1841 elejétől kezdve a kolozsvári Méhes-féle Erdélyi Híradó munkatársa, majd barátjával, Kovács Lajossal együtt annak vezetője lett, mert Méhes maga csak névleges szerkesztőként szerepelt. Ezen újságnak és mellék-lapjának, a Nemzeti Társalkodónak kiváló része van az erdélyi hírlapirodalom megteremtésében. Ez az első állandó közlöny Erdélyben, mely megjelenésének folytonossága által közle-ményeivel az actualitás érzetét fel tudta kelteni és így, a mi csak fejlett sajtóviszonyok mellett lehetséges, egy erőteljes közönség létrejöttének az útját egyengette, a mely már maga is beleszólt az őt érdeklő ügyek intézésébe. — Keménynyel egy időben Kovácson kívül Brassai Sámuel és Nagy Ferencz voltak a Híradó munkatársai, a kik politikai czikkeket írtak; dolgoztak bele Kriza János, Szentiváni Mihály és Ocsvai Ferencz is, a Nemzeti Társalkodót pedig Nagyajtai Kovács István szerkesztette. Kemény tehát elsősorban e férfiakkal állott összeköttetésben.

1841—1843.

Keménynek mint szerkesztőnek természetesen sok ember-rel volt dolga. Bizonyára jól tudta ő, hogy a journalistának élénk érintkezésben kell állani a környező társadalommal, hogy hathasson rá. Általában nem szabad azt hinnünk, hogy Keménynek terhére volt a másokkal való együttlét és hogy ő igyekezett magát az emberektől távoltartani. Sőt, ámbár bensője zárkózottságára mindig gondosan ügyelt, szerette az összejöveleteket nemcsak most, hanem élete későbbi szakában is. Malom Lujznak, a 40-es évek korán elhunyt mélyérzelmű és kedélyes ironójének, Döbrentei Gáborhoz intézett leveleiből¹ látjuk, hogy Kemény nem zárkózott el a társasélettől, mely ez időtájt Kolozsvárt folyt. Ezekben olvassuk u. i., hogy a

¹ Irodalomtört. Közl. 1907.

kolozsvári társaságnak és különösen az íróknak Maloméék háza volt akkor a találkozó helye. Irónőnk szavai szerint náluk van a Tudós Társaság és ő annak az elnöke. Kemény gyakori látogatója volt e háznak és érintkezésben állott az írók ott megforduló körével. A társaság irodalmi színezetére jellemzők a társalgás folyamán szóba kerülő beszéd tárgyak, melyek közül Lujz a naplóírást, a teremtő művész lelkiállapotának mibenlétét és a költői műalkotás hivatásának problémáját említi fel, mint a melyekről ő, a ki szeretett vitatkozni, éppen Keménynyel folytatott heves vitákat.¹

Erezhető e levelekből a kolozsvári irodalmi élet csendes hullámverése is. Midőn pl. Szigeti Gyula Mózes, a Szilágyi Ferencz-féle Mult és Jelen dolgozótársa költőnőnknek az 1841-iki Reményben megjelent novelláját megbírálja, Kemény és Kovács István ujságolják azt meg neki és a mint Lujz elbeszéli: »sok előbeszéd és biztatás után felolvassák, azt mindig kémlelve, ha nem leszek-e rosszul? De a végén megbántam, miért nem hosszabb, mert mulattatott s egy jóízű víg östét töltétek«. — Egy másik esetben Krizbai Dezső Miklós a Döbrentei-féle Berzsenyi-kiadást bírálva a Híradóban, nem elég méltánylással szól a költőről. Ez rosszul esik Döbrentének és neheztelését Lujz útján adja tudtára a Híradó szerkesztőjének.² A lapot a válasz szerint ez időben Méhes balesete miatt Kemény szerkeszti, a ki azzal menti magát, hogy a kérdéses cikk betegsége miatt tudtán kívül került a lapba. Maga is elcsodálkozott, — úgy mond — hogy mit irkált össze a maga fejétől Krizbai, mert ő meghagyta neki, hogy dicsérve említse Berzsenyit. Kemény e mentségének őszinteségét bizonyítja, hogy ő más-kor is többször idéz Berzsenyiből, róla mindig elismeréssel nyilatkozik, így pl. a Vörösmarty fölött tartott emlékbeszédben; az 1860 június 14-iki niklai Berzsenyi-ünnepen pedig ő képviseli az Akadémiát és Kisfaludy-Társaságot, s az ünnepély leírásában³ a költőről magasztalóan emlékezik meg.

A Maloméknál megforduló írói körnek egyik tekintélyes tagja Bölöni Farkas Sándor volt. Az akkori erdélyi írók legjelesebbjei közé tartozott ő, a ki Utazás Északamerikában cz. munkájával az 1835-iki Marczibányi-díjat nyerte el. E sokat tapasztalt, széles látókörű férfiú hatása Jakab Elek szerint Széchenyiéhez hasonlítható. »Ama kis haza socialis terén létesített minden maradandó becsű alkotásban Farkas Sándor tevékeny, teremtő, lelkesítő és buzdító szelleme jelen volt, s tényezőleg, sőt legtöbbször úttörőleg folyt be«. ⁴ Hogy hasz-

¹ 1841. okt. 21. levél.

² 1843. ápr. 21. lev.

³ Pesti Napló 1860. 143. sz.

⁴ Jakab E. Kazinczy Ferencz hatása Bölöni Farkas Sándorra. Figyelő VI. k. 278. l.

nos munkásságával szerzett érdemein kívül személyiségét is mily nagyra becsülték, mutatja Malom Lujz 1842 febr. 15-iki levele, melyben a tevékeny és népszerű író haláláról emlékezik meg. — Keménynek Bölöni Farkas Sándorhoz való viszonyára vonatkozólag azonban közelebbi adatokat szolgáltat Keménynek Toldy Ferenczhez intézett levele.¹ Ebben u. i., mint az Akadémia akkoriban megválasztott levelező tagja, azt az óhajtását fejezi ki, hogy ha a szabályok megengedik és ha alkalmasnak gondolja őt az Akadémia, akkor ő szeretné megtartani a Farkas Sándor fölötti emlékbeszédet. Ezzel tulajdonképen Szász volt megbízva, de neki — mondja Kemény — nem igen lesz módjában elfoglaltsága miatt Pestre utazni és ezért az átadást nem is veszi rossz néven. Kemény különben azt is megjelöli, hogy milyen jogcímen vállalkozhatik e feladatra: »En Farkas Sándorral gyermekkorom óta közelebbi viszonyban levén, a néhainak jellemét és életét tűrhetőleg ösmerem«.

Megemlíthetjük a Malom Lujznál szóba kerülő írók közül még Bodor Lajost. Ő 1842-ben egy négyfelvonásos szomorújátékban nejeének, Balázs Karolinának leánykori életét írta meg. E drámának, a mit megküld költőnőnknek is,² czíme Élet és ábránd. Feltűnő, hogy ugyanez a czíme Kemény második regényének, a mit ép ez időben kezdett meg írni. Van Bodornak még egy Álmos cz. ú. n. tündérműve (bevezetésül: Magyar-pogány hitregék), a mit Lujz nem képes megérteni.³

Mindezeknél nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk azon viszonynak, melyben Kemény Szentiváni Mihálylyal állott. E komoly törekvésű, tevékeny ifjú író vezető szerepet játszott ekkoriban az erdélyi irodalmi életben és irodalmunknak nem csekély kárára ragadta el őt a halál oly korán, mielőtt értékes képességeit teljesen kifejthette volna. A Híradó előbb említett melléklapján, a Nemzeti Társalkodón kívül, a melybe nemsokára Kolozsvárra jövétele után Kemény is közöl Izabellájából egy töredéket, a Remény cz. zsebkönyv volt az erdélyi írók működésének főtere. Ennek 1840. és 1841-iki évfolyamát Szentiváni szerkesztette. Jellemző a 40-es évek elejének irodalmi viszonyaira, hogy a Reményben megjelent munkák sikerére és jutalmazására a Figyelmező bírálata az irányadó.⁴ Mutatja ez az Athenaeum-kör rendkívüli tekintélyét nemcsak a pesti és magyarországi, hanem a testvérhaza irodalmi köreiből is.

Keményt nem látjuk a Remény munkatársai között, mert a mikor annak 1840. és 1841-iki évfolyamai megjelentek,

¹ E levél 1843 decz. 16-án kelt. (M. Tud. Ak.)

² 1843 febr. 20. lev.

³ 1842 nov. 20. lev.

⁴ Jakab Elek. Szentiváni Mihály életiratahoz. Figyelő.

ő még nem volt Kolozsváron és így a Remény írói körével sem igen állhatott összeköttetésben. S azonkívül őt ekkor nagyobb conceptiók foglalkoztatták, mint a milyenek már terjedelmüknél fogva egy zsebkönyv keretében megférhettek. Midőn azonban Kolozsvárra került, közeli ismeretség és barátság szövődött közte és Szentiváni között. Jakab Elek említi,¹ hogy Szentiváninál nem egyszer találkozott Keménynyel és Kovács Lajossal, a kik sokat beszéltek előtte és vele irodalomról és politikáról. Ugyancsak Jakabnál olvassuk, hogy Szentiváni egy nagy regényt tervezett, nagy kedvvel dolgozott rajta és e művére előre is büszke volt. A munka irányregény lett volna. Valóban Szentiváni művei tárgyukat általában a korabeli társadalomból veszik és rendesen valami tendenciát foglalnak magukban. Írójuk jeles ellenzéki szónok és hírlapíró: a demokratia eszméi és vágyai találnak kifejezésre a költőnél is, mint a hogy azok ez időben mind nagyobb teret foglalnak el az összes magyar irodalomban. Étvívő leány cz. beszélyében két problémával foglalkozik: a törvénytelen gyermek sorsával és az öngyilkosság jogosultságának kérdésével. A Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon cz. novella pedig a korabeli nemesi osztály sötét rajza; rokon tárgyára nézve Kisfaludy Károly és Kovács Pál beszélyeivel, de a komikum benne éles satyrába csap. A víg társak cz. realisticus rajzában is az ő nyomukba lép Szentiváni és képei erejében, melyekben egy züllött társaságot ábrázol, Kuthy egyes kitűnő részleteivel vetekedik.

Mintha az egész zsebkönyv összeállításában is bizonyos mértékben a szerkesztő felfogása jutna érvényre, a mennyiben a közlemények nagyrészt társadalmi tárgyúak. Szentiváni álláspontjának az irodalom hivatásával szemben — úgy látszik — nem felelt meg a regényköltés ama történeti iránya, a mit Jósika nemrég oly divatosá tett a nagyközönség előtt és a mely természeténél fogva kevésbé állhatott a koreszmék szolgálatában, mint az, a mely a jelen viszonyait dolgozta fel. Keményt ellenben már ekkor a történeti tárgyak vonzották. De különben is más volt az ő felfogása az irodalomról, mint a Szentivánié. Malom Lujzzal szemben u. i. azt vitatja, hogy novellában unalmas, szükségtelen az erkölcsi tendencia; az életben — úgy mond — pártolja, regényben gyűlöli a moralitást. S e nézetét oly korban hangoztatja, midőn az irányzatosság nagy mértékben uralkodik irodalmunkban. Még Jósika történeti regényei is rendesen egy-egy erkölcsi problémát igyekeznek megoldani és a kritika — Szontagh — helyesli, hogy ő Goethevel szemben, a ki nem ismeri el az erkölcsi célt, Scottot látszik követni, mert szerinte is a művészet főirányzata a jóban összpontosul. Tehát Lujz Keménynyel szemben a közfelfogást fejezi ki,

¹ U. o.

mikor ezt mondja: »Olvasmányaink visszahatni szokván életünkre, az erkölcsi czélt óhajtanám mindenütt és mindenben találni«.

Kemény tehát regényírói pályája elején egy jelentékeny írói egyéniséggel állott érintkezésben és valószínűleg kölcsönhatásban. E viszonynak állított emléket, a mikor Szentiváni halála után (1842) Krizával együtt kiadja annak egy kötet elbeszélését. A kiadók a borítékon levő figyelmeztetésben azt is ígérik, hogy a II. kötetben közrebocsátják még meg nem jelent beszéleit, verseit és vegyes dolgozatait, s azonkívül, hogy Kemény megírja Szentiváni életét és munkái bírálatát. E kötet azonban, melynek a következő év elején kellett volna sajtó alá kerülni, nem jelent meg, még kevésbbé a III., a mely Szentiváni Erdélyi utazását hozta volna. Így elmaradt Kemény dolgozata is, a mi kétségkívül érdekes adalékokat nyújtott volna az irodalomhoz való viszonyának ismeretéhez, mert azok az eszmék és szempontok, melyek szerint barátja munkásságát tekintette volna, megvilágították volna az ő saját felfogását is.

Ha a kisszerű irodalmi viszonyokból eredő hatásoknak nem tulajdonítunk is döntő szerepet Kemény tehetsége kifejlesztésében és írói egyénisége meghatározásában, azért számításán kívül nem hagyhatók.

Az irodalom Erdélyben még ezidőben nem jutott el a fejlődés azon fokára, a mit Magyarországon elért; és pedig főképen az egyes tényezők együttműködésének hiánya az oka ennek a hátramaradottságnak. Jósika, a legtekintélyesebb és legjelesebb erdélyi író, a ki leginkább egyesíthette volna maga körül az írókat és hozhatott volna létre így élénkebb irodalmi mozgalmat, ekkor már többnyire távol élt innen. — És csakugyan voltak olyanok, a kik tudatában voltak annak, hogy minő helyet kellene elfoglalnia Kolozsvárnak az irodalmi kapcsolatok összességében. Erre nézve az Erdélyi Hiradó 1843. évfolyamában találunk néhány érdekes megjegyzést egy Kőváry László beszélytáráról szóló ismertetésben. »Korszerű a vállalat, mert az erdélyi szépirodalomnak, hogy erejét próbálgassa, természet, alkalmat nyitni, íróit e nemben egyesíteni... áldott törekvés. A magyar nemzeti élet középpontja, illő és jogoszerű, hogy nekünk is Budapest legyen; de az egész életének tökélyes kifejlése végett szükség, hogy a nagy terjű ország minden vidékein több centrumocska is támadjon és működjék; így merül fel és jön napfényre a nagy nemzeti test élete minden sajátásaival, több oldalaival egyetemben; így lesz minden tag működéséből élénk és vidor egészség, a sok sugárból nagy világosság.« Azonban a valóságban csak kevesen törekedtek arra, hogy a nemzeti irodalom egészét szem előtt tartva, azt olyan értékes sajátosságokkal gazdagítsák, a melyeket az eltérő viszonyok bővíben nyújthattak. Az erdélyi emberre

egyébként jellemző localpatriotismus mellett csakugyan feltűnő, hogy a testvérhon írói több elemmel nem járultak irodalmunk fejlesztéséhez. Az erdélyi irodalmi jelenségek általában csak visszhangjai az irodalmi középpont mozgalmainak. Jósikán kívül, a kinek erdélyi volta rányomta bélyegét nemcsak a saját regényköltészetére, hanem a magyar történeti regényre is, Szentivánit és Krizát említhetjük az erdélyi írók közül, a kik tudatos önállósággal új utakon járnak. Náluk u. i. már a 40-es évek elején határozott törekvést veszünk észre a költészetnek népies elemekkel való megtermékenyítésére és így ők is azon íróink közé tartoznak, kiknél az irodalmi fejlődésünkben oly nagyjelentőségű nép-nemzeti irány döntő erővel nyilatkozik meg ezidőtájt.

Még egy érdekes jelenségre kell rámutatnunk, amit, legalább olyan mértékben mint Erdélyben, nem találunk meg Magyarországon. Ez az, hogy az erdélyi írók a külföldi irodalmak ismeretében elszigeteltebb helyzetük ellenére sem maradnak el a magyarországiak mögött, sőt több tekintetben sokoldalúbbak is ezeknél. T. i. a német, francia és olasz irodalomon kívül érdeklődnek az angol iránt, a mikor még nálunk az uralkodó német mellett legfeljebb a francia tud némiképp érvényesülni. Döbrentei, a ki különösen régebben jelentős szerepet játszott Erdély irodalmi mozgalmaiban, ismertetéseket közöl az angol irodalomról, 1828-ban kiadja Jorick és Eliza leveleit, 1830-ban pedig Macbethet. Hogy Kemény Kolozsvárt léte alatt mily nagy kedveltségben és dívatban volt az angol irodalom, bizonyítja a Híradó egyik tudósítása 1843-ból, a mely szerint néhány más olvasótársaságon kívül egy Reading-club alakult, a mely az angol szépirodalom jobb termékeinek a megszerzését tűzte ki céljául. Kemény köre is erősen vonzódik az angol irodalomhoz. Malom Lujz Bulwer Eugène Aramját fordítja és a Childe Haroldot olvasva az elragadtatás hangján szól Byronról. Figyelemreméltó, hogy Jósika is széleskörű olvasottsága mellett főképen Walter Scottot vezí példányképül. A környezetében uralkodó irodalmi divat ezen angol iránya magyarázza meg részben Kemény vonzalmát is az angol szellem termékeihez.

1814—1846.

Mikor Kemény 1843 közepén megválik a Híradótól, egyidőre elhagyja Kolozsvárt is és Maros-Kapudon él teljes visszavonultságban, miközben befejezi és kiadja Korteskedés cz. röpiratát. Majd, miután a Korteskedés fogadtatása egyidőre elvette kedvét a politikától, 1844 közepe táján beutazza Erdélyt és augusztus elején Kolozsvárra megy állandó tartózkodásra és ott tölti még a következő év első felét is. Közben regényein, különösen az Élet és ábrándon, dolgozik és komoly szándéka, hogy az irodalmat választja hivatásául. Ezzel függ össze, hogy 1845 elején a Pestre költözésről gondolkodik. Ezt a tervet

megérlelte benne annak a belátása, hogy — a mint később ő maga kifejezte — a provincialis író ritkán dicsekedhetik kelendőséggel. Tudatára jött, hogy a pesti társadalmi közép-ponttól távol mindenképen bajosan boldogulhat, elszigetelt helyzetében nem fejtheti ki tehetségét sem, főleg pedig, hogy összeköttetések nélkül nagyon nehezen érvényesülhet.

Midőn Kemény az irodalomra mint életpályára gondolt, nem voltak előtte közönbösek az anyagi tekintetek sem, a hogy ezt róla általában mondani szokták. Pedig mit sem vonunk le Kemény érdemeiből, művei értékéből, ha azt állítjuk, hogy ő az írói munkásságot mint jövedelmi forrást is számbavette. Ezzel kapcsolatban nem mellőzhetünk egy kérdést, mely az irodalmi élet gazdasági vonatkozásait érinti. Az írói munka mint az életfenntartás eszköze különböző korokban nagyon változó mértékben és módon szerepel. Ha ebből a szempontból egy pillantást vetünk a Kemény korabeli állapotokra, szembeszökő eltérést találunk közöttük és még a század első negyedének a viszonyai között is. Az átalakulás, a mely ezidőtájt nálunk társadalmi és gazdasági téren folyamatban van, ebben is érezteti hatását. Az irodalmi újjászületés korában az irodalom művelői megelégedtek az erkölcsi elismeréssel, a nemzeti kötelesség teljesítésének a tudatával. Szinte kizárólag az írói dicsőség az, a mi őket munkára készíti. S ez érthető, ha meggondoljuk, hogy kik foglalkoztak ekkoriban az irodalommal. Általában mind olyanok, a kik nem íróságukból éltek, hanem azt mellékesen űzhették, sőt e kedvtelésükért sokszor még áldozatra is hajlandók voltak. Nagyon kevés azoknak a száma, a kik a literatúrát kizárólagos hivatásul választották, mint Kazinczy, a ki nemzetmentő munkásságával saját anyagi javát kockáztatta, vagy mint Csokonai, a ki túlzott optimismusában azt hitte, hogy az irodalomból az ő korában megélhet valaki. A 30-as évektől kezdve azonban mind több és több író-t látunk, ki az irodalmi munkásságot — mindenestre nagy bátorsággal — életpályául meri választani. Ekkorra már kifejlődtek annyira irodalmi viszonyaink a gazdasági oldalról is, hogy mellettük néhány ember, ha nem is épen fényesen, megélhetett. Így tűnnek fel az előbbi műkedvelő írók mellett mind nagyobb számmal a hivatásosak, a kiknek az irodalom már kenyérkereset. És ezzel egyre jobban kiszorul az előbbi idealisticus irányzat: az írók megkívánják, mert meg kell kívánniok, a másoknak szerzett gyönyörűségért, élvezetért anyagi javakban is mérhető viszonzószolgálatot. Ennek a mértéke azonban nincs arányban az írói munka értékével, sőt később is jóval alatta marad.

Érdekes megjegyzéseket olvashatunk a 40-es évek íróinak anyagi helyzetéről az Életképek 1845. évfolyamában. A 19. számban levő Hírlapi méh cz. rovat írója szerint túlságosan sötét az a kép, melyet Irodalmunk jelen állapota cz. ugyanott

megjelent cikksorozat a magyar könyvek »keletlenségéről« és az írók kínjairól festett. A helyreigazító elismeri ugyan, hogy az íróknak nagyon sok akadályllyal és kellemetlenséggel kell megküzdeni, kiváltképen a könyvárusi huzavonák miatt, de hangoztatja, hogy az ő soruk mégis jobban megy, mint az egykoriaké. A kiadók szerinte általánosságban már meglehetősen honorálják az írókat és pedig nemcsak az elsőrangúakat, mint Fáy, Vörösmartyt, Jósikát és Eötvöst, hanem a többi kisebb-nagyobb művelőit is az irodalomnak, a kik, ha nem szertelen követelésűek, meg lehetnek és meg is vannak elégedve honorariumaikkal és bevételeikkel, — különösen Kuthy és Nagy Ignác.

Ez a felfogás azonban talán túlságosan optimisticus. Íróink sorsa, ha nem is sanyarú, de semmiesetre sem tüntette fel az írói pályát kíváncsúnak azok előtt, a kik írói sikereikkel jelentékenyebb anyagi haszonra törekedtek. Az irodalmi termékek terjesztésének rendes módja most is az aláírások és előfizetések gyűjtése, ez a szelid, de nem mindig kellemes kényszer az irodalompartolásra. Keménynek is jutott belőle, sőt meg is adta az árát. Hugo Károly valamelyik munkájának a terjesztésére vállalkozhatott, de nem nagy sikerrel, mert csak 8 pengőt tudott bevenni, a többi példány a nyakán maradt és még a szállítási költségeket is neki kellett fizetni.

Ily körülmények között az irodalom sokszor a hivatottnak sem nyújtott biztos kenyérkeresetet. Voltak ugyan, a kik írói munkásságukból éltek, mint Vörösmarty, a kor legkiválóbb és legtekintélyesebb költője és néhányan a szépirodalmi lapok munkatársai közül, de anyagi viszonyaik épen nem voltak nagyon csábítók. Garay sorsa meg különösen visszariasztathatott az íráságtól: ő 1846 körül saját hibáján kívül anyagi válságba került, melyből barátainak, jóembereinek kellett segíteniök. Nyomasztó helyzete foglalkoztatta azokat a köröket, melyekkel Kemény is összeköttetésben állott. Wesselényi így ír róla Vörösmartynak¹: »Garay felől irod., miszerint nem igen tudod, miként lehetne rajta segíteni; de kérlek, gondolkozz és gondolkozzatok; mert olyan embernek mint ő, sinlődni nem szabad«. Kemény, a ki ép ekkor Wesselényinél tartózkodott, láthatta tehát, hogy az irodalom munkásai mit várhatnak az irodalomtól. Igaz, volt előtte arra is példa, hogy egyes írók — különösen a regényírók sorából — elég jelentékeny sikereket értek el anyagiakban is. Ott volt előtte Jósika, abban az időben a legolvasottabb írók egyike; de ez sem pusztán íráságából élt és később, az 50-es években, a mikor más jövedelmi forrása nem volt, szinte gyári termékenységgel volt csak képes magát fenntartani. Szokatlanul nagy jövedelmei voltak egy ideig

¹ 1846 júl. 26. lev. Irod.-tört. Közl. 1900.

Kuthynak, de ennek fejében a minden áron való hatás kedvéért, ő nagyon sok olyan engedményt tett a közönség ízlésének és szeszélyének, a melyre Kemény nem igen volt hajlandó. Kemény tisztában volt mindezzel és ezért nem marad meg a szépirodalom kizárólagos művelőjének, ámbár hajlamai feléje vonták és kilátásai is kedvezők lehettek, a mennyiben két regényéért, az Elet és ábrándért és a Gyulai Pálért 5000 váltó forint tiszteletdíjra számított.

Kemény, mióta a Híradót ott hagyta, többször huzamos ideig el volt zárva minden írói társaságtól, de az irodalmi mozgalmakat azért állandóan figyelemmel kísérte, a mint ezidei levelei bizonyítják.¹ S e mozgalmak valóban érdekelhették őt. Ezek azok az évek, a melyekben irodalmunk egész területén valami lázas forrongás veszi kezdetét. Kemény éles szeme bizonyára észrevette, hogy a feltűnő egyéniségek új úton járó kísérletei, a különböző irányok gyakran erőszakos összeütközései egy magasra ható fejlődés csiráit hordják magukban. És a távolból, személyes tekintetektől menten tárgyilagosabban ítéltetett az előretörő áramlatok és az ezektől felszínre vetett alkotások felett, mint a kik maguk személyesen érdekelve voltak. Figyelemreméltó e tekintetben pl. azon megjegyzése, a mit egyik Jósikához intézett levelében (1845 márcz. 15.) tesz a Ráday-féle színműpályázattal kapcsolatban: »Ráday igen szép díjt ígért a színművekért. Képzelem: támad elég versenyző. Talán valahára kiémed drámai literaturánk a sok látványokból és a komolyabb irányú műveknek is fog közönsége lenni«. Ugyanebben a levelében azon reményét fejezi ki, hogy egyik tervezett regénye fog az ő számára közönséget és irodalmunknak gyarapodást szerezni. E kijelentés arra mutat, hogy Kemény a nemzeti irodalom emelkedésének az ügyét is szem előtt tartotta és műveivel a köznek is akart szolgálni.

Sőt Kemény nem elégszik meg a tétlen szemlélő szerepével, hanem maga is bele akar szólni egyes felszínen levő kérdésekbe. Így a mikor Vahot Békesi megjelenésekor Jósika történelmi regényeit magasztalja a jelen korból vett munkái rovására, erős szavakkal ítéli el Jósikához írt levelében (1845 márcz. 15.) e nézete szerint helytelen felfogást² és kifejezi azon szándékát, hogy egy cikket küld a Társalkodóba vagy az Erdélyi Híradóba a politikai lapok regényközleményeinek jogosultsága felől, a melyben majd jól megróhatja Vahot »sületlenkedéseit«. 1846 jan. 9. levele szerint pedig az forog eszében, hogy bírálatot ír Békesiről, mert bosszantja »ezeknek

¹ 1846 jan. 9. levele szerint (Jósikához) a napilapokon: Erdélyi Híradón, Budapesti Híradón és a Pesti Hírlapon kívül az Eletképeket és a Vahot-féle Pesti Divatlapot járátja.

² »Békesinek egy cikke — mondja — többet ér, mint Nagy Ignác Magyar Titkainak 9 füzetete.«

a felszínes embereknek csevegése». Czikke azonban — írja — inkább a Jósika műveiben — különösen Békesiben — található comikai elemek fejtegetésének, mint recensiónak készül.¹ Ugyancsak itt így nyilatkozik: »En pedig állandólag akarok recensiokat írni... ösmeretlenül, senkitől nem sejdítettve«.

Az irodalmi életben ezidőtájt a legnagyobb élénkséget főképp a szépirodalmi lapok hozzák létre, a mi valóban jellemző a 40-es évekre nézve. A mit a Kossuthtól hatalommá emelt napisajtó jelentett a politikai és társadalmi mozgalmakban, ugyanazt jelentették e folyóiratok az irodalomban: amaz egy erőteljes közvéleményt teremtett, emezek egy összhangzó irodalmi közfelfogás létrejöttét mozdították elő. S a mi nemzeti egyedülállásunk és társadalmi viszonyaink, a mindezzel szemben tanúsított közönbösség mellett, melyek nagyobb-szabású irodalmi vállalatokat eleve lehetetlenné tesznek, csakugyan a szépirodalomnak ilyen időszaki közlönyei munkálhat-tak leghathatósabban akkortájt irodalmunk emelésén. A 40-es évek első felében alakulnak meg a Honderű, Életképek és a Pesti Divatlap egymás mellett és egymás ellenére. A sokszor heves súrlódás, a mi ezek egymással való érintkezéséből, szemben-állásából származott, nagyon üdvös volt irodalmunk fejlődésére. E lapok nem pusztán közlönyei voltak az irodalmi termelésnek, hanem irodalmi pártok szervei is, a melyek elméletben és gyakorlatban nagyfontosságú vagy kicsinyes, helyes vagy helytelen elveket igyekeztek érvényre juttatni és a közönséggel elfogadtatni. A pesti irodalmi életet tulajdonképpen az e lapok körül tömörülő írói körök fejlesztették az élénkség oly fokára, melyet tán azóta sem ért el. Nemcsak az írók tehetségének érvényesülésére nyújtottak módot, nemcsak ezek együttműködését tették lehetővé, hanem közönséget is teremtettek. Azonban az a hibájuk volt, hogy közönségüket nem a nemzet egyetemében, hanem annak aránylag csekély töredékében keresték: a nővilágban; sőt még itt is csak egyes társadalmi osztályok asszonyait tartották szem előtt. Ez volt aztán az oka, hogy a mikor a bekövetkező változások a nemzeti életet társadalmi megnyilvánulásaiban megakasztották, vagy más irányba terelték, a folyóiratok és általában az irodalmi vállalatok jó ideig nem találhatnak és nem teremthetnek közönséget, miután az előbbit elvesztették. Ezért hiúsul meg az 50-es évek irodalmi vállalatainak legnagyobb része.

Irodalmunknak különben, főképpen az Aurora megalapítása óta, karakterisztikus vonása, hogy elsősorban a női közönség tetszését akarja megnyerni, ennek olvasmányszükség-

¹ Érdekes, hogy Kemény e cikket politikai tekintetből nem akarja a konservatív Dessewffy lapjában közölni, holott maga is azt mondja, hogy »szépirodalomban nincs párt«.

letét kielégíteni. S e törekvés természetesen maguknak a műveknek a tartalmára és formájára nézve is szembetűnő sajátosságokat von maga után. Legnagyobb mértékben azonban ez ép a 40-es évek említett divatlapjainál tapasztalható, melyekben gyakran visszatetsző modorossággá válik.

Keményt már 1844 első felében ott látjuk a pesti irodalmi közlönyök egyikének, a Honderűnek a munkatársai közt. Szabad-e ebből messzemenő következtetéseket vonnunk arra nézve, hogy minő állást foglalt el ő az akkori irodalmi irányokkal szemben? Bizonyára nem. Legalább, ha később kifejtett irodalmi elveire és nézeteire gondolunk, nem igen hihetjük, hogy ekkor valami nagy barátja lett volna a Petrichewich-Honderű-iránynak. Annyi azonban tény, hogy Petrichewich-csel ismerték egymást, sőt barátai közé számítja a 40-es évek e nem épen rokonszenves alakját.¹ Petrichewich-csel különben erdélyi származása révén az erdélyi írók — a mint Malom Lujz leveleiből kitűnik — gyakrabban érintkeztek. De bármi volt Kemény felfogása a Honderűről, az Élet és ábrándnak a folyóiratban közölt töredéke hangra és modorra nézve sokban megfelelt a Honderű irányának és közönségének, a minthogy Kemény későbbi műveinek gyakran erőltetett és keresett előadásán is észrevehető bizonyos finomkodásra való törekvés.

Az írói köröktől távol álló Keményt irodalmunk részéről ebben az időben egy személyes érintkezésen alapuló oly befolyás érte, a mely írói fejlődésében erős nyomokat hagyott. Ez Jósika hatása volt. Összeköttetésük már régebbre vihető vissza. Valószínűleg az 1834-iki országgyűlés alkalmával ismerkedtek meg és a mint Keménynek Jósikával és Wesselényivel váltott levelezéséből kitűnik, a 40-es évek közepén benső barátság kötötte őket össze; úgy látszik, hogy különösen Kemény vonzódott Jósikához. Az irodalmi viszonyokban tájékozatlan kezdő író bizalommal fordul tanácsért és támogatásért tekintélyes barátjához; ez meg szívesen segíti fiatalabb munkatársát. Kemény 1845 febr. 7-én ezt írja Jósikának: »nekem csak általad van összeköttetésem Pesttel«. Mikor 1844 végén Élet és ábrándját befejezi, Jósikához küldi azt, egyrészt, hogy véleményyt mondjon róla,² másrészt, hogy közbenjárjon a regény kiadása ügyében. Jósika készséggel teljesíti Kemény óhajtásait. Ő valóban sokat tehetett Kemény érdekében. Mint a modern magyar regényirodalom megindítója és még mindig népszerű képviselője előkelő helyet foglalt el irodalmi életünkben, ennél fogva az írói körökkel és kiadókkal való összeköttetéseivel előmozdít-

¹ 1846 jan. 9. levelében így nyilatkozik róla: »Lázi jó ember, de egy kissé fecsegő«.

² 1846 jan. 9. levelében így ír: »Magasabb becsben a világon semmi vélemény — Gyulai Pálra nézve — nem lehet előttem, mint a tiétek (Jósikáé és Eötvösé)«.

hatta Kemény munkájának a megjelenését és kedvező fogadtatást biztosíthatott számára. Azonban az ő közvetítése mellett sem ment könnyen a regény elhelyezése. Kemény u. i. 1845 első felében még mindig bizonytalanságban van műve sorsára nézve (febr. 7. és márcz. 15. lev.). Még május 5. levelében is arról tudakozódik, hogy mi történik regényével. De végre 1845 közepe felé sikerült pesti barátainak, Jósikának és Eötvösnek, megegyezni Hartlebennel, Eötvös művei kiadójával és Kemény júl. 3-án azt írja Wesselényinek, hogy a szerződéssel meg van elégedve.

Kemény és Jósika személyes viszonyának az irodalomtörténeti jelentőségét eléggé megvilágítják az előbbi levelezésének következő helyei: »Ha Erdélybe jössz, próbálunk együtt is egy regénykét. Én igen érdekesnek találom a társaságban dolgozást.« (1845 máj. 5. lev.) És csakugyan elhihetjük, hogy Kemény nem pusztán conventionalis udvariasságból vagy talán hizelgésből tette ezt a kijelentést, hanem ő igazán meg volt győződve, hogy az ilyen közös munka alkalmával előálló eszmecsere és megbeszélés nagy nyereség lenne rá nézve. Nyilvánvaló ez különösen a decz. 15. levélben mondottakból, a hol affelől kérdezi Jósika véleményét, hogy szabad-e a regényírónak figyelmen kívül hagyni hősei családi viszonyait, mint a hogy ő nem akar tekintettel lenni azon kéziratra, a mely Gyulai házasságára vonatkozik. Viszont Jósika is ezzel fordul Keményhez: »szeretném regényedet láthatni — a kor ugyanaz lévén, ez nem ártana, nehogy egymást megczáfoljuk«. Erre válaszul Kemény körvonalazza regénye azon alakjainak jellemét, a kik mindkettőjüknek előfordulnak és története színterének, Károlyfehérvárnak helyrajzáról tesz megjegyzéseket (1846 jan. 9. lev.). — Tudatában Kemény és Jósika ily természetű közvetlen érintkezésének még több joggal következtethetünk arra, hogy a magyar regény megteremtője nagy hatással volt annak legmélyebb szellemű művelőjére.

Kemény és Jósika viszonya később hűvösebbé válik. De ennek oka nem annyira Keményben, mint inkább Jósikában keresendő. Emlékirataiban ő kortársairól megemlékezve Keményről következőképen nyilatkozik: »Szóljunk már most az ítéset beczejéről, a kissé pedáns, de hibátlan irányú báró Kemény Zsigmondról, a kiról Greguss Ágoston azt állította, hogy egy vagy három fővel — magam sem tudom — mindnyájunknál magasabb. Annyi bizonyos, hogv ha Pálffy Albertnél és Jókai Mórnál csak egy fővel magasabb, pénzért mutogathatja magát.« Jósika ezen nem épen kifogástalan elméssége nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy a kritika támadásaitól népszerűségét féltő regényíró az ifjabb írókban és ezek között Keményben is, vetélytársait látta. Pedig féltékenysége különösen Keménynyel szemben nem volt jogosult, egyrészt mert

Kemény maga sohasem hajszolta a népszerűséget, másrészt meg írói sikerei egyáltalában nem veszélyeztették az övét. És ha legalább a kritika egyben-másban csakugyan méltányolta Keményt, Jósikának nem lett volna szabad azon fennakadnia. Egyébként Keményt illető többi megjegyzései nincsenek minden alap nélkül, s talán ellenszenvet mutató kijelentései nem is annyira Keménynek, mint inkább saját kritikusaiknak szólnak, a kikkel pályája vége felé mindjobban meg hasonlott.

Maga Kemény Jósika érdemeit mindenkor elismerte. Tárgyilagosan ítéli meg őt az Élet és irodalomban és teljes igazsággal határozza meg a Kisfaludy-Társaságban tartott 1867-iki elnöki beszédében Jósika jelentőségét. Szerinte ez kettős: regényeivel olvasóközönséget teremtett az irodalom számára, ezenkívül nagyfontosságú politikai szolgálatot tett, minthogy a szépirodalom útján ő ismertette meg és kedveltette meg a testvérhonnal Erdélyt és ezzel nagy mértékben munkált közre az unió érdekében. Mindkét állítása Keménynek közzelfogássá lett az irodalomtörténetben Jósikára nézve.

1845 májusára esik Keménynek zsidói látogatása Wesselényinél, a hol a magyar közélet és irodalom két kimagasló alakjával: Deákkal és Vörösmartyval találkozik. Ettől kezdve és épen ezen összejövetel következtében az irodalom mellett ismét foglalkozik a politikával, a mitől egyideig távol tartotta magát. Tele van tervekkel, reményekkel a jövőre nézve. Közbejön azonban hónapokig tartó betegeskedése Kapudon, a minek folytán összeköttetései szétszakadnak. Ez arra ösztönzi, hogy most már komolyan gondoljon jövője végleges megállapítására. S ezzel egy huzamos ideig tartó tépelődés és lelki küzdelem veszi kezdetét, mialatt Kemény Gyulai Pálon dolgozik. Két lehetőség áll előtte: az írói vagy a publicistai pályát választani. Mérlegeli mindkét hivatás előnyeit, kilátásait, több helyen és irányban tesz lépéseket és törekvései majdnem egy évig tartó kellemetlen huza-vona után 1846 végén azzal végződnek, hogy miután befejezi Gyulai Pálját, 1847 februárjában felköltözik Pestre, mint a centralista csoport organumául szolgáló Pesti Hírlap munkatársa.

Összegezve mámost az eddig mondottakat, megállapíthatjuk a következőket: Kemény tulajdonképeni fejlődése az irodalmi középponttól távol folyt ugyan le, mindamellett írói egyénisége kialakulásának ezen korszakában ő még sem állott kívül a magyarság ekkoriban nekilendülő irodalmi életén. Ennek az életnek néhány szerve közvetítette számára ez alatt az irodalmi közösség megnyilatkozásait és ily módon e közösség tagjává lett a nélkül, hogy annak többi tényezőivel állandóbb fizikai érintkezést tartott volna fenn. Ennélfogva ha a korabeli irodalom együtteséből kiszakítanánk Keményt, számtalan egyoldalú és téves felfogásra kellene jutnunk. Az őt behálózó

szellemi kapcsolatok egyes elemeiben ugyanis egész sorát találjuk fel azoknak az indítékoknak, a melyek fejlődésének irányítására befolyással voltak és a melyek nélkül szépirodalmi teremtésének jellemvonásai több tekintetben egészen más alakot öltöttek volna.

II.

Kemény az irodalmi középpontban.

1847—1850.

Kemény Pestre jövetelével belekerül az egész közéletünkön uralkodó élénk mozgalomba : a heves hírlapi küzdelmekben, a forrongó pártéletben egyaránt ott találjuk őt. Ugyancsak ekkor jelenik meg Gyulai Pálja és mint író most lép nagyobb alkotással először a nyilvánosság elé. S nemcsak mint publicista és író arat sikert, hanem rövid időn belül mint ember is a pesti társadalom személyes becsülését és rokonszenvét éri el. Mutatja ezt, hogy a Honderű, a mely pedig nem jó viszonyban volt a Pesti Hírlappal, Keménytől várja, »hogy azon burschikos sértő hang, mely a jobbat gúnyolva oly sokáig fűtyölt a Pesti Hírlap hasábjain, teljesen el fog hallgatni«.¹

A pesti élet a környezeti viszonyok nagymértékű megváltozását hozza magával Keményre nézve. Új összeköttetései belevonják Pest társadalmi életébe, a mely élénknak ugyan nem mondható, de mindenesetre sokkal fejlettebb, mint a milyenben eddig élt. Társadalmi érintkezései sok új benyomással kínálnak megfigyelőtehetségének és hajlamának, s az életet többféle vonatkozásaiban ezek ismertetik meg vele alaposabban. Erre vall, hogy rendszeren ezen időszakból veszi a színeket az ötvenes évek elején írt társadalmi tárgyú művei korrajzához.

Kemény, mint a Pesti Hírlap munkatársa és 1847 május 20-tól Csengeryvel együtt szerkesztője, ez időben természetesen a politikusoknak e lap mellé csoportosuló körével állott legközvetlenebb érintkezésben. És e viszony reá nézve nemcsak mint politikusra, hanem általában mint emberre és íróra is nevezetes. Bennök valóban az ő szellemi színvonalának megfelelő társasághoz jut, a minek eddig rendszeren híjában volt. A doctrinaire névvel egybefoglalt egyéneket nem pusztán — mint centralistákat — politikai elveik azonossága tartja össze, hanem egyébként is közeli szellemi rokonságban állanak. Működésüket minden irányban a rendkívül magas szempontok szerint való ítéelés jellemzi ; ez azonban csak azon jellemvonásuk következménye, a mit így jelölhetünk meg : az érdeklődés sokoldalúsága, az universalismus. Lelkes fogékonysággal fordulnak ők különösen minden feltűnő eszme és törekvés felé,

¹ Honderű 1847 II. II.

a melynek célja a közjó előmozdítása. Eötvös, Csengery, Pulszky európai műveltségű és látókörű férfiak és egymással való érintkezésük gyümölcsöző valamennyiükre nézve. Hatást annak és kapnak; hatnak Keményre, de nekik is érezniök kell a szellemnek a befolyását, a melyet tán mindnyájokénál inkább jellemez az érdeklődés és tudás egyetemessége. Az ő szellemének alaptermészete volt ez, a mit Beksics szerint még ifjúságában Szász Károly hatása fejlesztett ki. Az új befolyás most nagy mértékben hozzájárul a meglevő tulajdonság erősítéséhez.

Milyen helyet foglalt el Kemény ez időben az irodalmi életben? Távol tartotta-e magát attól, a mikor letett az írói munkásságról? Az ekkori rendkívül élénk irodalmi mozgalmak mellett szinte lehetetlen ezt elképzelünk. A kor általános iránya alól ő sem vonhatta ki magát és az irodalom, mint a mindenben uralkodó politikának egyik főorganuma, ekkor a törekvések előterében állott. A Pesti Hírlap sem zárta el hasábjait most az irodalom előtt úgy, mint Kossuth idejében. Újdonsági rovatának vezetője Pákh Albert volt, egyike a legnépszerűbb íróknak ekkoriban. A szerencsétlen végű Czako is szoros viszonyban állott a lappal. Maguk a lap politikájának intézői állandó figyelemmel kísérték az irodalmi jelenségeket. Maga Eötvös ép ez időben fogta az irodalmat eszméi szolgálatába a Falu jegyzője és Magyarország 1514-ben megírásával. Ő és Pulszky az elsők közé tartoznak, a kik támadói, a hivatalos kritika, ellenében igazi jelentősége szerint méltányolják Petőfit.¹ Ott van Szalay, költemények és történelmi beszédek egykori írója, a ki Jósikának is objectivebb bírálója volt, mint Szontagh.² De mozgékonyaságánál fogva kivált Csengery az, a ki nemcsak érdeklődött az irodalom ügyei iránt, hanem állandó összeköttetésben állott az írókkal, sőt saját házában hozta őket össze és irodalmi szalon-félét tartott fenn. Épen ezért az ifjú írók őt fejüknek is tekintették. Természetes tehát, hogy e körben az irodalom kérdései sokszor lehettek megbeszélés és eszmecsere tárgyai, a mi Kemény írói egyéniségének kialakulására is sok esetben kihathatott.

Kemény most már közelebbről tarthatta szemmel az irodalmi eseményeket és közvetlenül érintkezhetett a mögöttük álló személyiségekkel. Nem ismerjük annyira Kemény ekkori életkörülményeit, hogy tüzetesebben megállapíthatnók helyét az irodalmi környezetben, ezért meg kell elégednünk néhány adat felsorolásával. A hivatalos irodalom közlönyé, a Magyar Szépirodalmi Szemle, nem egyszer hitta ki maga ellen az előnyomuló irányokkal szemben elfoglalt merev álláspontjánál

¹ Eötvös P. S. összes költeményei P. H. 880.

² Tudományos Gyűjtemény 1836 II. 7.

fogva majd joggal, majd jogtalanul a haladás mellett buzgókodók erős ellenzését. 1847 máj. 11. leveléből úgy látszik, hogy Kemény sem nézett jó szemmel a Szemle »triumviratúsára«, melynek tetszését sem Jósika, sem Berzsenyi, sem Eötvös, sem Petőfi nem nyerhették meg, »s kiknek az olvasóközönséggel szemben azon szerencsétlenségök van, mi az ők irányában jelesebb íróinknak«. Irodalmi ujságképen a Kuthy-féle árveréssel szolgál Jósikának, azután azzal, hogy az Életképek megszűnnek és Tompának egy nagy kötet verse kerül sajtó alá.

Ugyancsak e levélben szóba hozza Kemény, hogy a regényirodalomban nagy mozgalom uralkodik és közli Jósikával, hogy Eötvös egy históriai rajzon, Czakó, Kelmenfy és Jókai pedig az újabb korból vett regényeken dolgoznak. A drámai literatura terén Degrét, Czakót, Eötvöst, Telekit és Szigligetit sorolja fel, mint a kik újabb munkákkal foglalkoznak. Majd a következő megjegyzést teszi: »Bár válnék valami literaturánkba! S bár nemcsak hatni, de együttthatni is szoknának meg íróink, ahelyett, hogy most erejüket egymás leránczizálására fordítják«. Mutatja e kijelentés, mennyire szíven viseli Kemény az irodalom ügyét és ennek előhaladását csak közös működés útján látja lehetőnek. Természetes, hogy rosszul esnek neki az olyanféle irodalmi botrányok, mint a minőről Wesselényinek számol be 1847 júl. 2-iki levelében.¹

Az írói körök megbecsülik Keményt: az Akadémia újabban kifejtett működése elismerésül tiszteletbeli tagjává választja december 26-án »két voks hián unanimitással.«

Arra ugyan nincsenek közelebbi adataink, hogy egyes írókkal milyen személyes viszonyban állott, de helyzeténél fogva bizonyára a kor íróinak nagy részével ismeretségben volt, a mire különben a szabadságharcz utáni összeköttetéseiből is következtethetünk. Vörösmartyval — úgy látszik — gyakrabban találkozott, mert 1847 április 12-iki levelében az ő nevében üdvözli Wesselényit.

Különösen érdekes lenne ismernünk az úgynevezett »fiatal irodalomhoz« való viszonyát. Erről azonban csak sejtethetünk egyetmást. A Csengery-féle társaságban, a mely éppen ennek a sorából került ki, kétségkívül volt alkalma arra, hogy az e néven szereplő írókkal személyesen megismerkedhessék. De hogy valamilyenükkel bizalmasabb viszonyban lett volna, arról nincs tudomásunk. Ismeretsége Petőfivel több volt, mint

¹ Egy író, a kit a magyar színházban meg akartak verni és megsértettek, nem hajlandó párbajozni. Erre ő ezt a megjegyzést teszi: »Tartsa Isten a jó fiut sokáig meg az írói kar becsületére! Hiszen az egész világ tudja, hogy különben is Pesten mennyire tiszteltetik az írói kar«. Hon 1877 48.

Michelet-t, Louis Blanc-ot, Sue-t, Hugo Victort, Bérangert. « Petőfinél valóságos kultuszszá fejlődött ki a francia-imádás és Jókai legfőbb dicséretének tartotta, hogy Petőfi úgy mutatta be őt egy alkalommal, hogy valóságos francia regényeket ír magyarul. Ezzel szemben Keményt mint mindenben, az irodalmi jelenségek megítélésében is a fogékonyság, a sokoldalúság, de a mellett az elfogulatlanság, tárgyilagosság jellemezte. Már egyéni természeténél és irodalmi nevelkedésénél fogva sem lehetett valamely irodalmi áramlat rajongója. Ismerte ő is a francia irodalmat és ez ismerete sokoldalúbb és mélyrehatóbb volt, mint az ifjú íróké. De az ő, a dolgok belsejébe látó szeme nem maradhatott vak a francia írók hibáival és különösen az akkori francia irodalom visszasságaival szemben. A francia romantica nyilvánvaló hatással volt reá, főképen társadalmi tárgyú műveire. De történeti tárgyú munkásságára kétségkívül jelentékeny befolyással volt az angol irodalom is. Már előbb rámutattunk, hogy az angol irodalomhoz való vonzalma előidézésében része lehet az erdélyi irodalmi körök angol irányú hajlamainak. Olvasmányaiából leszűrődött irodalmi erudíciója tágabb volt a francia-imádás ezen korában, mint bárkié. Elég e tekintetben levelei és művei azon helyeire utalni, a hol olvasmányairól emlékezik meg. A hazai és külföldi irodalmak legkülönbébb irányú és fajtájú termékei feltalálhatók ezek közt.

A politikai mozgalom erősödésével az irodalom szinte teljesen háttérbe szorul vagy kizárólag a politikai törekvések eszközüvé, a közéletben napirenden levő eszmék pusztá hordozójává lesz. Természetes, hogy ily körülmények közt irodalmi életről nem lehet szó, mert az írók majdnem kivétel nélkül több-kevesebb hivatottsággal politikusoknak csapnak fel. Így van ez Kemény-nél is. Hogy mi volt tehát szerepe az 1848—49-iki időkben, annak a tárgyalása nem tartozik feladatunk körébe.

1851—1854.

A szabadságharcz leveretése után a nemzeti élet tényezői közül az irodalom tért legkorábban magához. Néhány Pesten összeverődött író már az önkényuralom első napjaiban kísérletet tett az irodalom felkeltésére. Így jöttek létre az elsők között Szilágyi Sándor vállalatai: 1850 áprilisától a Magyar Emléklapok 1848—49-ből, a mely később Magyar Írók Füzeteire változott át, a mit aztán az év vége felé a Pesti Röpívek című szépirodalmi lap követett. Kemény elejétől fogva érdeklődött e vállalatok iránt: Csengeryvel, Kazinczy Gáborral és Garayval együtt helyeselte megindításukat, sőt utóbb támogatását is megígérte, évnegyedenként legalább egy nagyobb dolgozattal.¹ De nevét hiába keressük bennük. Ennek több oka volt. Elsősorban politikai tevékenysége kötötte le, másrészt lelkiállapota sem volt

¹ Szilágyi Sándor *Rajzok a forradalom utáni időkből* 96. l.

még alkalmas a költői alkotásra, mint azt több írónál látjuk. Ezenfelül a meginduló irodalom terén sok olyan jelenséget kellett látnia, a mi visszatartotta őt a fellépéstől. »Jeleseink nagy része visszavonulva él, a középserűség csiripol, erőszakoskodik. Dudva kezdi lepni az eddig csinos kertet s minden lépten szilaj állatok lábnyoma látszik« — írja Gyulai a Röpívekben. De különösen megvilágítja az ekkori irodalmi viszonyokat Erdélyi Szemerével folytatott levelezése. »Az irodalmat illetőleg mai nap már oly magunkféle írók az öregek és bukottak sorába tartoznak — mondja 1850 október 24-iki levelében. — »Az ifjúság egy pár coteriává nőtte ki magát néhány journal árnyékában. Hova tovább mindig életre valóbbak az írók is. Én még a gyáva korba tartozom sok más társammal együtt. Coteriát tesz az a néhány ifjú, ki a történetíró Szilágyi Sándorral kuktaalkodik a kőfcz napi irodalom körül, Emléklapok és füzetek körül. Ezzel nincs ugyan együtt, de célja megélhetni egy lévén, szinte egy a Nagy Ignáczi Hölgyfutár néhány csatlósa. A másik nagy coteria a hallgató íróké, kik jobb könyvkeletet s egyebet várva, jó reményben élnek, s addig akármilyen színezetű írókhoz csatlakozni tartózkodnak.« — 1851 aug. 10-iki levelében pedig így ír: »A népszerűség nagy szó, neked ez nincs mondod; hát kinek van? Van-e nekem? Keménynek? Toldynak? Tompának? Egy kettő a választott és már e két számba Vörösmarty sincs befoglalva. Népszerűség! De azért csak írjunk. Ez a mi életünk! az irodalom.« Talán nagyon szigorú, de egészben mindenesetre igazságos e vélemény és érthetővé teszi, hogy az irodalmi állapotok minő visszásságai kedvetlenítették el és készítették hallgatásra jó ideig a komolyabb írókat.

1851 közepe táján az abszolutizmus berendezkedésével főképen a kedvezőtlen sajtóviszonyok miatt Kemény kénytelen lemondani politikai törekvéseiről, melyeknek az önkényuralom első idejében röpirataiban és néhány hirlapi cikkében meglehetősen szabadsággal adhatott kifejezést. Ez a körülmény fontos változásokat von maga után az irodalomhoz való viszonyára nézve. Ő eddig is meg volt győződve az irodalom ápolásának szükségéről, de még nagyobb súlyt helyez reá most, mikor tudatára jön, hogy e téren lehet csak a fennálló viszonyok között érvényesülni és a megtámadott nemzetiség fennmaradását elősegíteni.

Ettől kezdve foglalkozik nagyobb mértékben az irodalom ügyével és kérdéseivel. Törekvéseinek ezen uralkodó iránya közelebb hozza őt a korabeli írókhoz és beviszi az egyre élénkülő irodalmi élet mozgalmába. Legfőbb következménye pedig e fordulatnak, hogy Kemény ekkor veszi fel a forradalom előtt eldobott költői tollát, hogy művészi szempontból az előbbieknél értékesebb műveit írja meg vele.

Szépirodalmi munkásságát a Szív örvényei című beszélyé-

vel kezdte meg, a mely a Nagyenyedí Album 1851. kötetében jelent meg. Ezt az almanachot Szilágyi Sándor adta ki megelőzőleg a Rőpívek körül csoportosuló íróknak a közreműködésével. Az előfizetőkhez intézett felhívás hangoztatja, mint az ekkoriban általánosan szokásban van, hogy »a jelennek bonyodalmaiban az irodalom az egyetlen tér hol a hazafiúi hűség nyílt mezőt lel cselekvőségének és az erők kézfogása törhetlen reményt nyújt a közös cél megközelítésére.«

Ezután többször feltűnik Kemény neve az irodalmi vállalatokban és folyóiratokban. Az 1852-ik évben a Szilágyi Virgil szerkesztette Budapesti Viszhangban két munkáját találjuk: az első félévben május 30-ától Két boldog cz. történeti novellát, a másodikban pedig augusztus 22-től a Visszaemlékezések cz. novella-cyclust, a mely később némileg átalakított formájában a Ködképek címet kapta.

Az 1853-ik év folyamán némi föllendülés mutatkozik irodalmunkban, úgyhogy négy folyóirat is keletkezik egyszerre: Szépirodalmi Lapok, Délibáb, Divatcsarnok és Falusi Esték. Mintha Kemény költői tevékenysége is fokozódnék ekkor. Az elsőbe, a melyet Pákh Albert és Gyulai Pál szerkesztettek, egy aestheticai essay-n kívül (Eszmék a regény és dráma körül; január 20-tól) Alhikmet, a vén törpe című phantasticus beszélyt írja márczius 3-tól. Tán még nagyobb mértékben támogatja a Délibábot. Gróf Festetics Leo és Jókai Mór szerkesztették ezt; a Nemzeti Színháznak volt a hivatalos lapja, mindamellett inkább szépirodalmi tartalommal jelent meg. Az első félév 16-ik számában egy jelentést olvasunk arról, hogy a Budapesti Viszhang egyesült a Délibábbal. A jelentés ennek az egyesülésnek a főeredményét abban látja, hogy Kemény munkatársa lett a lapnak és munkálatai közül a Délibáb nemsokára »egy gyönyörű historiai novellát« fog közölni. Ilyen munka ugyan nem jelent meg Keménytől a Délibábban, hanem benne találjuk meg művei közül a következőket: az első félévben Poharazás alatt címen egy keretben összefoglalva egy két tagból álló beszélyfüzért: I. Egy kaland a Missouri mellől (május 8-tól), II. Erény és illem (május 22-től), a második félévben pedig a Szerelem és hiúság című beszélyt (július 3-tól).

Császár Ferencz lapjában, a Divatcsarnokban, két munka jelenik meg Keménytől a következő évben: Toldi Miklósról és Arany Toldijáról szóló tanulmány január 15-től és A szerelem élete című beszélyfüzérnek első része május 30-tól. Szánt ide egy közleményt 1853 végén a dráma-költészetről és a színészetről is, de ez elmaradt.

Ezekben az években az említetteken kívül Keménynek csak egy műve jelenik meg mindjárt először önállóan: Férj és nő című regénye 1852-ben. Feltűnő az is, hogy ekkori

művei között nincsenek nagyobb conceptiók, mint a milyen Gyulai Pál, vagy későbbi regényei. Ez azonban elsősorban azzal a körülménnyel függ össze, hogy szépirodalmi művei ekkor majdnem kivétel nélkül folyóiratok számára készültek, a mi terjedelmüket előre megkötötte. Tehát most ő inkább novellákat, beszélyeket írt és így írói működésében a korabeli irodalmi vállalatok érdeke irányította.

PAIS DEZSÓ.

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK ISMERTETÉSE.

I.

A Csereyné-codex.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum legbecsesebb kézírata az Apor-codexen kívül egy 73 negyedrév levélből álló kötet, mely ajándékozájáról, özv. Cserey Jánosnéról *Csereyné-codex*, vagy verseskönyv nevet visel. Legnagyobb része egy kéz írása a XVI. század második feléből s ennek írója mindjárt az 1b levelen megnevezi magát, ezen szavakkal: »*balas deiak irtta ezer 565.*« Ez a Balázs deák ismerős név irodalmunk történetében. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött Mihály deák codexében (134a—136a) van tőle egy verses bibliai história »Sodoma, Gomora vesződelmérül«, mely a cím szerint »Szöröztetet Balás Déák által«, az utolsó versszak szerint 1559-ben Gyulán. A versfőkből pedig e név jő ki: »BALAS DEIAK BEKESII SZARZE (így) GIVDAN EES-ENEEKET«. Semmi sem akadályoz abban, hogy ez ének íróját egynek tartsuk codexünk másolójával; mivel a néven kívül a kor is összevág: csupán annak megállapítása jár nehézséggel, mi volt írónk családi neve? Egy személy-e azzal a Balázsdeák Mártonnal, a ki Vég-Gyula várában mint hadnagy több hősi tettet vitt véghez, mint Nagy Sándor állítja az Egy. Phil. Közlöny 1885. évf. 157. lapján, vagy pedig annak atyja, a Békésről származott Balázs deák, mint Szilády Áron vélekedik (Régi M. költők tára VI. köt. 384. l.). E feltevés nekünk valószínűbbnek látszik, de bármelyik állítás felel is meg a valóságnak, annyit bizonyosnak vehetünk, hogy a Sodoma-Gomora vesződelmének szerzője egy személy a mi másolónkkal. Az ő keze írása az 1a lapon a lap alján levő jegyzet: »io az feledelmekrol emlekezny«, az 1b lapon a már idézett névbejegyzés, valamint a gyűjtemény három nagyobb és becsesebb darabja ú. m. a Szegedi András-féle Jeruzsálem ostroma, a Pesti György Halál képéről írt verse s a Tinódi Jason király históriája. Mikor másolta, azt is megtudjuk, mert pontosan megjelöli a másolás datumát: az első t. i. 1565. nov. 6, az utolsóé 1566. febr. 29.

Más kéz írásának látszik a codex elején álló 2 lapnyi egykorú feljegyzés az 1564. szept. 3-tól 1565. márcz. 16-ig terjedő

időszakból Szatmár, Debreczen, Tokaj stb. történetéről, ismét másnak a krónika folytatása 1583 és 1586-ból, ez utóbbiak kolozsvári eseményekről. Ugyancsak más írta a codexbe a Balázs deák másolatai után következő »Cancyo yokoza«, »valamint az »Amor Doñæ Gysmundæ« felíratú töredékeket. Ezek másolója nevét elhallgatta, az írás karaktere a XVI. századra utal.

A két utolsó ének egy kéz írása és pedig az első költemény (az előbb álló »Cancyo yokoza« másik — teljes — másolata) aláírása szerint leírója Giróthi Péter, a ki 1579-ben írta le azt barátjának Lippai György deáknak. Mint alább látni fogjuk, ez a két ének nem tartozott eredetileg ehhez a codexhez.

Az itt felsoroltakon kívül két birtokosa volt még a codexnek. Mindkettő a XVIII. században élt. Az egyik Szegedi és Tinódi művét korabeli orthographiával írta át az előbbi szöveg sorai alá, sok hibás olvasással; másolása érdemét, úgy látszik, túlbecsülte, mert a 64 b lapon ekként dicsekszik el vele: »Ezen fellyebb meg irt Schithiai írásokat — úgymond — melyet nem minden Kereß-tény olvaso tudna el olvasni fordította uj bőttükre Brassoban Bolonnyai Hofátban lako Hajdu István a Törtsvári Castellanus In Aó 1741. Die 4. oct.« A másik tulajdonos csak »Symbolum«-át s néhány latin hexametert írt be a codex üresen maradt (2 a és 73 b) lapjaira. Utolsó birtokosa, mint már említettük, özv. Cserey Jánosné († 1905.) volt, ki azt a Székely Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

Ezt a codexet Toldy Ferencz még nem ismerte, legalább sehol sem akadtunk nyomára, hogy a benne levő költeményeket említette volna. Először Szabó Károly vett tudomást róla s 1878. január 14-én a Szilády Áron figyelmét is felhívta rá, a ki azóta egy részét kiadta a »Régi magyar költők tárá«-ban. Rövid ismeretést írt róla Erdélyi Pál »Enekes könyveink a XVI. és XVII. században« (Bpest 1899.) című műve 68. lapján.

Tartalma a következő:

1 a—2 a: Egykorú feljegyzés 1564—1586. évekből. Álljon itt egész terjedelmében:

»1564 eztendeoben. 3. Septembris, fzakmar czýda modñal mind nagy banýañal egyetemben az nagfagos balafsý meniharttúl meg vetetek fok nyomorúltaknak nagy karñallaftañal: mely varas meg vetele koron balafsý menihartnak felefege fia leanyja es minden haza nepe foglagaban len az Ifñü lanos királnak: —

Vgýan ez eztendeoben Ianos kiraly attýa varatt batori kastelt fzent martont es egyeb apro Castelyokatt el hanyata: —

4 Septem: az meszeo deobreoóceónnek eg refze vgmintt. 70 haz tüz mya mind el veze ege, gyutogatok mya: —

6 Septem: vgýan ezen varas rettenetesen el egé tüz mya: vgý annyra hogý az krezttyeneknek tanulo helyeys az templum mind ofcolaftul meg mondhatatlan keppen el ege: vele egyetemben az varafnak nagyüb reze: — ||

1 b: 1565 / eztendeoben. 4 die februarý / nagý haddal, Maximilian az nemet fejedelem meg szalla Tokaýnak varatt, Mellý hadban volthanak feü nepek. Magyarok tüdný [így] batorý andras, magoczý gaspar, fzaý ferenc az priný gabriel patakrol, Nemetek: fuendý lazar: kiral' kepe: es Raýminger lakab Capitan: — Tokaý varat nyolczad napra meg veüek, mind az ket felbeol nagý fok ver hüllaísal, fok magýar nemett vezedelmeüel: Mellý meg vetel eleott len vezedelme, az nagýagos vitezleo Nemethi ferencznek: fok lo fzolgaýüal: egyetemben, homlokban leottak az vratt: — ezen ezendeóben, 'szerencz', vara, szent marthon, szakmar, es banýa: len az Nemett fejedelem kezeben keües karral nem fok verrel: —

16 martý, Mefzeo deobreoczeonnel: Melý vý varas vagýon, ennek az meszeýe / az menýeüteo keü: nag' deorgelsel eg' loüagott eüteo meg hogý mind az lo mind az ember: kette hafadott: —

2 a: [más kéz írása]: »1583 Szengal nap utan mafodik heten kedre uirradolan hainal elöt harom orakor olý nag' mendörgis uil[a]mas löt mincent houanak tellies uolta koran mint egy nyar közeppen löt ez ameni dörgis Kolosuariat

Pwnköst hauanak uifagaba 1586 efiendöben pwnköst nap elöt ket hettel uafa[r]napon Tizen ket ora kozöt f. egi ora közbe akkor wte meg a Kolosuari torniot amený Haromfor«

Eddig tart az egykorú feljegyzés. A 3-ik lap (2 a) üresen maradt részén XVIII. századi kéztől ez a bejegyzés áll: »Sym-bolum Az Isten az én Paifom. Ha Isten velünk ki árthat nekünk. Minden az Istenen áll ó aláz és ó magasztal. Nem efik semmi a Városban az Ur hire nélkül.«

2 b—5 b üresen hagyott levelek.

6 a—39 b: *laus deo semp[er] Anno do: 1565 | Hyſtorýa fattis elegans Facta p[er] | andream zegedý de expugnacione | wrbis Ierufolimittane: — per me.*

Első versszaka:

Im eg' zep historiatt most mondok
kire kerlek iol reia halgaíftatok
eletetekben legien nekttek peldattok
hog' tw magatokatt meg iobichiatok. stb.

Utolsó versszak (39 b):

Ezer ött zaz es az öttuen niolch'ban
beles köröfnek el ala menteben.
egý wr fíw az w nagý örömeben
ezt ez uegeze w nag' wig wolttaban:

Finis p[er] me huius: Anno do. 1565 hora 7. die sextto nouembris.

Szegedi András ezen éneke már a XVI. században többször megjelent. Szabó Károly említi Debreczen 1574, Debreczen 1577.

Kolozsvár 1580. Debreczen 1582. évi kiadásait, ezenkívül megvan a Lipcsei-codexben is. Legrégibb szövegét ez a mi codexünk tartalmazta fent; ez közli helyesen a szerző nevét is. Szabó az 1574. kiadás romlott szövegéből *Csengeri*, Toldy *Csegéri* (*Csegezi?*) nevet olvasott ki. Újabban kiadta Szilády a »Régi m. költők tára« VI. köt. 151—187. lapjain, codexünk szövegét is felhasználva.

40 a—50 a: † *laus deo semp[er]* | *Cancyo de Immagine morttys* :

Első versszaka:

Gongia kößött egy fw gongia embernek
kÿ bizonnial igen nehez az teftnek
meg kel walnÿ az teftwl az leleknek
halaltt kel benuedni minden emberék.

Utolsó versszaka (50 a) :

Ezer ött zaz es hattuan eztendöben
böytt mas honak az tÿzedÿk napiaba
halal abrazatt'a forgott ezemben
az kÿ ezekett rende lewerfekben.

Finis huius cancionis per me — anno doñy 1565. 10. die nouembris. [Ezután más kézzel probatio calami: paulus gÿngiesi es krispit (igy) stb.]

A versfökből »Georgiws Literates Pestiie...« jó ki, szerzője tehát *Pesti György* deák. Megvan Bornemisza Péter Énekeskönyvében (Detrekő 1582) CCIII a—CCVII b levelen és a Lugossy-codexben is. A mi codexünk szövege nemcsak azért becses, mert a Bornemiszaénál jóval régebbi, hanem azért is, mivel Bornemisza, éppen úgy mint Heltai, sok helyen önkényesen bánik el más írók művével s Pesti György énekén is nemcsak sokszor változtat, nem törődve sem rimmel, sem értelemmel, de eredeti értelméből is kivetkőzteti azt. Ennek bizonyítására álljon itt két versszak codexünk és a Bornemisza Énekeskönyvének közlése szerint:

Csereyné-c. (4. v. sz.)

Rolam kerlek hogÿ meg emlekeßettek
kezettekett tw mafra ne weffettek
az mÿtt en hagiok chiak abban iariato[k],
ha keduemben nekem lennÿ akarttok

Bornemiszánál:

Rola kérlec hogy meg emlekezzetec,
kezeteket ti mafra ne veffetec,
à mit ő hagy ti czac azban iariatoc,
ha kedveben neki lenni akartoc.

És alább Cs.-c. (7. v. sz.)

Wttanna megien egy ehwel holt halal
közön nekŷ es azt monda hol walal
bizoni hogŷ te ecc'er igen zep walal
Rwtul wagŷ moft adam walahol lartal

Bornemisza:

Vtanna megyen egy fzaradot halal,
à ki mindent el ifzonyodic tŷle,
vonogat vallal hord valakit talal,
nagy ohaytua mond magaba banattal.

Ha nem önkényesen változtatott itt Bornemisza a Pesti szövegén, úgy azt kell feltennünk, hogy olyan kéziratot használt, melynek szövege a Csereyné-codexénél sokkal romlottabb volt. A »Todtentanz« ezen magyar feldolgozásának újabb kiadása még nincs.

50 a—64 b: *Alŷa cancio optima de | Regŷs Iason pulcra | scriptum ad ŷ febrŷr ŷ (!) | 29 anno doň ŷ 1.5.6.6.* Végén (64 b): Finŷs hŷiŷs 1566.

64 b—65 a: *Cancŷo ŷokoza.* En ŷftenem hogy el ueued az en ŷerencemet. Négy versszak. Lásd alább.

65 a—65 b: *Amor Doňæ Gŷfmondæ Reginae | erga gŷf-cuardenum Cancellarium etc.* 8 versszak az Enyedi György »Historia eleg. regis Tancredi filiae« cz. széphistóriájából, melynek első (nem ismeretes) kiadása 1577-ben, második 1582-ben Kolozsvárt jelent meg s megvolt a Csoma-codexben is, mint muzeumi másolata mutatja. Itt hiány van a kéziratban, melyet a codex lapszámozása alkalmával nem vettek észre.

66 a—67 b: *CANTIO IVCVND A | DE HELENA HORVAT* Ugyanaz a költemény ez, melynek négy versszaka más címmel (»Cancŷo ŷokoza«) a 64 b—65 a lapokon is előfordul; ez látszik régebbi s helyesebb szövegnek, de mivel csak töredék, az utóbbi teljes szöveg szerint közöljük, alul adva a külön is meglevő négy versszak variánsait:

En Iftenem hogŷ el uiued ¹ az en zerenchemet
Ifiufagban kel vífelnem en eozeugfigemet,²
Nagŷ banattal ³ kel meg ennem ⁴ az en kenieremet,

Ha ⁵ fok feoldet hauafokat ⁶ eoreokke ⁷ be Jarnek
hafonlatofbat te hozdad foha nem találnek ⁸
hogŷ en ziué olliá zipenn ⁹ efmeg meg niŷgonnek ¹⁰

¹ ueued ² eozeugfigemet ³ munkauul ⁴ kel kerefnem ⁵ Hay ⁶ hauafakat
⁷ tetoua ⁸ hafonlattoft foha töbet ollant nem tal[al]nek ⁹ ŷwuem ollan sepen ŷfmet
¹⁰ megiugodnek.

Senki ninchen kŷ engemet mar meg vigaztalliō
 hogŷ ennekem¹ en ziuemben² vidamfagot aggion³
 ninchen olŷ⁴ nap kŷn⁵ engemet zomorŷ⁶ ne lafon

Im[mar] lŷmet eleo wŷzem en aruafagomat⁷
 nagŷ rabfagra⁸ zolgalatra adom en magamat
 Igŷ kel immar meg kerefne⁹ en ruhazatomat,¹⁰ ||

66b: Kel immaron bŷneimirt zeginfigben lŷnem
 mas embernek hata meget kel mar niomorganō
 kiuel en iot rigen teottem mar azt kel zolgalnō.

En iftenem bŷueolkeottem zip eledelekkal
 mert vrŷten te zerettel volt engem ezekkel
 Immar egiŷt kel zenvednē mindent zeginiekkal,

Mar nem lizen en Iftene [igŷ!] kŷ en irtem zolliō,
 testembeli ruhazatrul kŷ gondot vfellien
 Ninchen Immar hidegfigtŷl mar kŷ oltalmazō

Oh te gonoz vak zerenche en velē mit tiuel
 hazafsagtul emmagamat lŷ hamar meg foztal
 vak zerenche kegietlenŷl velem chelekedel

En Iftenē im melŷ igen bŷneos ember voltā,
 hazafsagnak ŷ giŷmeolchŷt en ingiē fem lattā
 Immar niluā iggiol latō hogŷ attul meg ualtā

Buchut weottem ez vilagnak ŷ vigafsaga[tul],
 keferewfig el fordita ziuemet azoktul,
 mer ez feoldis fir alattā hul iaro [igŷ] ezentul, ||

67a: Ha teftemben en iftenem ezeket zenuedem
 en lelkenben bizoni hizem hogŷ meg keonniebedem
 mert istēnek igiretit bizonnial el hizem

Nu ez vilag chak egiedŷl en ream kŷalchon
 chak te zeres vram iftē bar mindē vtalliōn
 mind ez vilag en ellenem az mit akar zollion

Ha az satant az vrŷten en ream bochattia
 hizem azert hogŷ bŷneomet eorekke vtallia
 de lelketem az fatannak markaban nē aggia

¹ en nallam ² ŷŷuemben ³ lafon ⁴ az. ⁵ kŷ[n] Az n lehozva. ⁶ egemet omorun. ⁷ E versszak első sorából csak •Imar ŷfmet• szavak vannak meg, a többi bekötéskor levágták. ⁸ rabfagira. ⁹ kerefneŷ. ¹⁰ Eddig van meg az első másolatban.

Vezedelmes az eordeognek tiztetsiget tenni,
ez vilagnak hizelkedeo zauanak engedni,
Teorben efik az kȳ akar ezeknek engedni,

Minden ember errȳl magat ezeben veheti
hirit neuit Jo illetit meg ȳltalmazhattia
zent teorujnit az iftennek ha hatra nȳ vetj

Az vriten zent lelkiuel vezerie azokat
Igazgafsa hazafsagban az ȳ ileteket,
mind halalig eorizhefsik ȳ tiztetsigeket ||

67b: Ez lneket az kȳ zerze zomoru keduiben
ezer eot zaz es hatuȳ hat az lo eztendeoben
kentelkiben ezt igȳ zerze firalmas ziuiben

finis, Cantionis, quȳ scribebat Petrus. Girothj amico et domino
fuo Georgio Literato Lippiensȳ A. D. 1579.

67b—68b: *Adhortatio BARbarȳ Chakȳ | In quendam Iuenem* [igy] *ut in pristi | nȳ Amorem Rediret.* etc. »Sok bubanat Immar adatot ennekem kiben elfogȳ iletem.« Balassa Bȳlint ismeretes kȳltemȳnye, mely a Radvȳnszky-codexben »Borbȳla nevȳre« czȳmet visel s ott »Csak bubȳnat immȳr hagyatott ȳnnekem, kiben elfogy ȳltem« szavakkal kezdȳdik. (Szilȳdy: Balassa B. kȳlt. 26—7. l.) Csak 10 versszak vȳn meg itt belȳle s a Radvȳnszky-codextȳl eltȳrȳ variȳnsokat kȳzȳlte Szilȳdy id. kiadȳsa 261—262 lapjain s ugyan-ott azt mondja, hogy e kȳltemȳnyt (bizonyȳra Horvȳt Ilona ȳnekȳvel egyȳtt, mert mindkettȳt egy kȳz irta) »Szȳkely Istvȳn Krȳnikȳjȳnak azon csonka pȳldȳnyȳba, mely most a Szȳkely Mȳzeumȳ s a XVI. szȳzad vȳgȳn is, azȳlta is erdȳlyrȳszȳi birtokosok tulajdona volt: 1579. kȳrȳl egyȳb versekkel egyȳtt... bȳjegyezte Girȳthȳ P.«, tehȳt ez nem tartozott eredetileg a Csereynȳ-codexhez, hanem 1879 utȳn kȳttettȳk hozzȳ.

69a—73a: ȳres lapok. 73b: latin hexameterok XVIII. szȳzadi kȳzȳrȳssal: »Cum tua non cernis aliorum crimina carpis« stb.

DȳZSI LAJOS.

ADATTÁR.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS 1838 ÉS 1847 KÖZT FOLYTATOTT LEVELEZÉSEBŐL.

Jósika egész életében széleskörű levelezést folytatott. Érintkezésben állott kora összes kiválóbb férfiaiival: írókkal, költőkkel és színészekkel épp úgy, mint tudósokkal, politikusokkal és főurakkal. Nagy irodalmi elfoglaltságai és családi meg vagyoni bajai között is, sok idejét fordította levélíráásra. Azon óriási tömeg levélből, melynek nagy része az Akademia és Erdélyi Múzeum-egylet levéltárában van, Toldy Ferenczcel, Fáyval és Heckenasttal való levelezését közöljük. Közlésünk legérdekesebb része: levelezése Toldy Ferenczcel. Toldyval 1831-ben ismerkedett meg, a mikor Pesten való tartózkodása alatt ez háziordvosa lett.¹ Ugyanekkor ismerkedett meg Vörösmartyval és Bajzával is, a kiket leveleiben többször említ. Jósika maga ugyan másképp mondja el első találkozásukat, de ebben nem igen hiteles.² Toldyval 1838 óta állandó levelezésben állott, különösen mivel hivatalai is szükségessé tették ezen érintkezést. Jósika előbb igazgatója, Toldy pedig titkára, később Jósika elnöke, Toldy pedig igazgatója volt a Kisfaludy-Társaságnak. Toldy szerkesztője az Athenaeumnak, a hol Jósika elbeszélései gyakran megjelennek; titkára az Akademiának; mind olyan állások, a mikben a Jósikával való érintkezés szükséges volt. Levelezésük egészen 1847-ig megszakítás nélkül folyik. Jósika sajátkezűleg írt leveleit az Akademia levéltárából közöljük, ugyancsak onnan Toldy egy levelét, mely másolatban van meg az Akademiában. Fáyhoz és Heckenasthoz intézett három-három levelét a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárából közöljük.

Jósika ezen sajátkezűleg írott levelei nemcsak tartalmuknál fogva érdekesek, hanem alakjuk miatt is. Különösen érdekes orthographiája:

¹ Toldy: Magyar költők élete. II. 353.

² Emlékirat, IV. 115. 1.

míg egyrészt minden szabályt figyelmen kívül hagy és olyan hibákat követ el, a miket egyedül a sietségből lehet magyarázni, addig vannak olyan sajátságai is, a hol kiejtése szerint ír erdélyi tájszólásában, (p. o. nyómot; küldek; örömost; süttöt).

Jósika levelezése Toldy Ferenczcel.

I.

Kedves Tanár Ur!

Szabályaink következtetésében, ezennel tudtára kívántam adni hogy: A' Csehek Magyarországon — korrajz Ió Mátyás király' idejéből — czimű 4 kötetű regényemet bevégeztem.

Elveszett perem miatt,¹ mellynek következtetéseim fájdalom sokkal súlyosabbak, mint, igazságom' érzetében, egy előre gondolhatám, itt kell töltenem az időt, a' nélkül hogy munkámat sajto alá elkészíthessem: mert terjedelmes lévén (jóval hosszabb Bátorinál) magam a' tisztázásra rá nem érek, írnom pedig itt nincsen kire bízhatnám: December felé talán felmehtek az anyira kedvelt Pestre, s' ott elkészíthetem, az idén nehezen fog világot látni; de talán mutatóványokat tisztázhatok az Athenaeum' számára.

Anyi kellemetlen, szokatlan, bajokkal vagyok elfoglalva, hogy legjobb szándékom mellett is aligha az idén valamit különösen dolgozhatom, folyó iratunkba, de ha lehet meg cselekszem, minden esetre pedig — a' Csehek meg jelenése után, arra különösen s' több időt fogok szentelni.

Most egy kérésem következik, mellynek teljesítését kérem eszközölje kedves tanár Úr, ha csak lehet: B. Eötvös József' albumába,² oda ígertem az által dolgozott Adorjánokat és Jenőket: az album — November végével jövend világra, s' így érdeklődök áll, hogy a' darab addig a' Játékszinben még kétszer adassék, ne hogy a' választmány' határozatával, öszeütközzem, s' ez által méltó vádra adjak okot: mert csak akkor szabad a' darabnak nyomva meg jelenni, mikor már 3 szor adatott: Ezt tehát igen szívesen kérem.³

Kellemetlen körülményeim, azt is tiltják hogy a' T. Társaság' nagy gyűlésén jelen lehessek a' mit igen fájlok.

Dolgaimat itt, úgy szándékom elintézni, hogy ezután állandoul Pesten maradhassak — gyermekeim' nevelése végett — s' mivel ott igen szeretek lenni — Isten legyen önnel, s' tartson meg jó indulatában

Leg később szolgáljat
s' barátjat

11 Aug: 1838 Szurdok.

Jósika Miklós.

¹ Haszonbérletjével egy Szívó Anasztáz nevű göröggel való peréről szól. (L. Jósika: *Emlékirat* 1865 IV. 51—53. II.)

² *Budapesti Árvizkönyv*. Szerk. B. Eötvös József, 1839. Az *Adorjánok* és *Jenők* megjelentek a II. kötetben.

³ Az *Árvizkönyv* megjelenéséig csak kétszer adták: 1838 V/12 és 1839 II/15. Később 1841 I/31 még egyszer adták. (V. ö. Bayer: *Magyar drámairodalom története*, 1897 II. 456 l.)

Bajza — Fay — Helmeczy — s' Vörösmarty urakat szívesen tisztellem. Ha Bajza úr szíves lenne darabom' próbáin jelen lenni, igen lekötelezetnek érzenem magamat.

Czím: A Monsieur Monsieur François de Schedel dr. en médecine et Chirurgie.

p. Debreczin.

Pest

M. Tudos társaság szállásán
Uri utca, Károlyi ház.

II.

Kedves Tanár Úr!

Itt küldöm regényemből, *a' második mutatóványt*. Ebből már valamennyire kilehet venni, minő szempontból fogtam fel a' nagy király', s' a' Szilágyi lelkületét. Célom, azokkal, kik eddig csak bámulták Mátyást, őt meg is szerettetni, még pedig úgy hogy ez nem csalódás' eredménnyé hanem valóságé legyen: mert egy regényem sem került annyi kutatásba, olvasásba s' fürkészésbe mint ez. A' királynak lelkülete azomban telyes fényében csak az egésznek átolvasásakor, tűnik fel.

Az eddig közlettekből is némileg kiviláglik, hogy felfogásomban, Fessleről¹ s' mindegyiktől eltávoztam, kik eddig Mátyással bajoskodtak.

Szeretném csak egy pár sórban, ha ideje engedi s' csak azt tudni, meg van e' az eddigiekből *Hősemmel* elégedve, bár ő *nem Iő személy*. A' Harmadik mutatóványt, melly egészen más nemű, s' az érzések' körében terjeng; nem sokára el fogom küldeni, s' ennyi lepény egy süttőtől elég is lesz.

Igen sajnálom hogy a T. T. nagy gyűlésére felnemmegetek. — Kérdeni szabad: — Nem lehetne-e? a' Bujdosok' ha nem is remek, de igyekező íróját a' kis Horváthot² a' Társaságba felvétel által, megvigasztalni! ha lehet, szerezzon nékie proselitákat.

Az *Athenaeum* rendetlenül jár: a' 8—10—12—14 számok elmaradtak, szeretném ha megkaphatnám.

Mutatóványomat le nem tisztáztathatván, kérem ezt Kecskeméthivel megtétetni.

A' Figyelmezőben regényem' említését olvastam: a' Béke nemtőre nézve egy kis hiba történt.

A dolog így áll:

Az Eötvös József által szerkezendő albumában Heckenastnak: *Az Adorianok és Jenők*: jelennek meg.

¹ Fessler írt Mátyásról egy történeti regényt német nyelven. Címe: *Mathias Corvinus*, König der Ungarn und Grossherzog von Schlesien. (1793—94 2 kötet.)

² Petricsevich Horváth Lázár. Regényének címe: *Az elbujdosott vagy egy tél a fővárosban*, 1836.

A' Majláth által szerkezendőben pedig a' *Béke nemtője németre fordítva, magyarul az Emlényben fog kijönni.*¹

Nagy bajban vagyok a' tisztázással nem kapok írot: Én pedig a' tisztázás' száraz munkájára rá nem tudom adni magamat, s' ezer bajaim közt rá nem érek. Eddig már sajtó alatt lenne egyik kötete regényemnek.

Eljen szerencsésen köszöntve az ismerős tudos urakat nevemben — bár ott lehetnék, — Szívességgel legkészebb

szolg: barátja

30 aug: 1838 Szurdok.

Jósika M.

16 Decembris talán Pesten leszek.

III.

16 Febr 1841 Szurdok.

Kedves Tanár Úr!

Becses levelét vettem, s' nem igen jól érezvén magamat — csak röviden írhatok: Nem hogy ellenemre lenne hogy a' Beduin Leánya s' Helione a' Kisfaludy Társaság év könyveiben megjelenjék,² sőt örülek — ha arra érdemeseknek ítéltenek: Hogy Helione nem nagy tetszést arat — azt nem csak gyanítottam de tudtam is — van biz abban egy kis mysticismus s' egy kis talányosság — mely felolvasáskor — leg felyebb részletes hatásra számithata: nem is akartam én ezt a' Kisfaludy Társaság n. gyűlésére küldeni — de sok kedvetlenség érvén — a' készhez kelle nyulnom — mert invita minerva nem írhatok jobbat — s' a' népszerűség csökkenése — pályámról soha sem fog elretteneni — mert hiszen nem népszerűség keresése vitt annak sikamlo utaira.

Vegye kedves Tanár Ur — igaz Tiszteletem kifejezését — s' tartsa meg jó indulatában

Legkészebb szolgáját

Jósika Miklóst.

Czim: Orvos Tanár — s' a' Magyar Akademia Titoknoka Tekintetes dr Schedel Ferencz Úrnak

p. Debreczen.

a Pest

Uri utcza — Károlyi ház. M. Tud. Társaság szállása.

¹ A Béke nemtője csakugyan megjelent az *Emlényben* 1839. De a Mailáth János gróf által szerkesztett *Irisben* a *Mohilok* gyöngye jelent meg német fordításban 1840.

² Előbbi az *Évlapok* I., utóbbi II. kötetében jelent meg 1841.

IV.

Szurdok 21 Febr. 1841.

Kedves Tanár Ur!

Utobbi levelemből láthatá ön — hogy beteg vagyok, s' hogy csak azért irtam, ne hogy a' posta el késsék — a' válasszal: Én meg mindig nem jól vagyok. Nálam a' kedvetlenségeknek, nagy hatásuk van egészségemre — kedvetlenségem pedig sok van, s' mind olyan melly a' kedélyt ostromolja — de elég erről. Most már önnek néhány kérdésére felelek — mellyek utobbi levelemben felelet nélkül maradtak.

A' Beduin leányára nézve (melly a' Heckenasth' tulajdona) — jónak látnám vele szólni — mert nem örömet szeretnék vele össze-
ütközésbe jönni — azonban gondolom nem leend komoly kifogása.

Zrinyiből¹ — Dec: 30 dikán — már csak leg főlebb 3 nyomtatott ív hibázott: de az óta — kivéven levelezéseimet — egy sort sem valék képes írni — először, mióta az írói pályára léptem, történik ez rajtam: máskor enyhet és vigasztalást találtam azon világban mellyet szeszélyem idéze föl: most van egy érzés bennem, melly nem engedi írói sikert vadászni — mig sorsom nem változik. A' két első kötettel meg vagyok elégedve — ha a' harmadikat most fejezném be, ártanék az egésznek, s így azt jobb időkre hagyom; ha lesznek jobb idők!

Azon tárgy mellyet ön említ, érdekes studiumra nyitna mezőt, s' én attól nem idegenkedem: de ha újra irok — Zrinyi után első Regényem historiai Regény lesz újra — azután nem mondom hogy azon tárgyal is meg nem birkozom, mellyet én nehéznek gondolok.

Helionéről olvasám az Athenaeumban, hogy azt némelyek — Miltonnal hasonlították: bár hasonlithatna hozzá! — De a' dolog nem úgy áll — Milton elveszet Edene — s' a' Klopstock Messiadja — olly tárgyak mellyekről az egész világ beszél — de a leg kevesebben olvasták: azért mellőzte el figyelmét némelyeknek, hogy Milton elveszett paradicsoma ott kezdetik — hol Helione végződik — mert Miltonnak első Éneke — a' már le sujtott angyalokat költi fel tetszholtukból De Milton magát a' csatákat másként fogta fel — ő két angyali hadserget állít szemközt — kik vívnak! Én ellenben — az angyalokat béketalárban — harfákkal kezeikben, csendesesen mutatom arany fellegekben: s' az Istent — egyedül hagyom a' lázzadokat megbüntetni: De Helionében egészen más is az érdek — más az eszme — s' az, csak ebből ítélve — lehet jó vagy silány.

Helionébol külön nyomatokra nincsen szükségem, majd az év könyvekbe megtalálom — s' ha ezekből — 2 példányt — minden további honorarium nélkül, nyerek — meg leszek elégedve! — Ha Isten fordít bajaimon — az Athenaeum számára még egy mutatóványt a' Zrinyiből — A' Szamos Ujvári Gyűlést küldök: Ez egy a legnagyobb-szerű — valóságos történeti jelenetek közül — az agg 80 éves Zolyomi Dávid notáztatása (Zolyomi maga nagyszerű jellem) — s' a' 600 gysz-

¹ Zrinyi a költő csak 1843. jelent meg.

ban öltözet özvegy, megjelenése Rákóczi György előtt: — De ezt csak úgy ígérem, ha a' vihar mely fejem felett ösze vonult megszűnik.

Adjon Ég önnek, sok időt — sok kedvet — jó szándékot mely úgy is van, nem kívánok — de igen azt hogy a' fényes fővárosban — ne feledje egészen magányjában

Tisztelő barátját

Jósika Miklóst.

Ismerőimet — különösen Bajza — Vörösmarty — Fáy és Helmeczi Urakat — igen igen szívesen tisztetem.

Czim: A Monsieur François de Schedel Docteur en Medicine et Chirurgie de l'Academie ongroise (!)

p. Debreczin.

a Pest.

V.

Jan. 11. 1842: Szurdok.

Kedves jó Tanár Úr!

Ide mellékelve küldöm önnek az athenaeum számára — egy terjedelmes munkámnak első cikkét mutatványul: *Alt Moritz álnév alatt*: bizom önben hogy speudonimitásomat (!) *semmi esetre* elnem árulja. — E' Regény' vagy élet képnék neve: *Az ifju Békessy kalandjai*.¹ önálló cikkekéből mint annyi Genre képekből áll — de ezek olly összefüggésben vannak hogy a' munka még is, egy meglehetősen kerék egészét képezend: — Ha önök e' cikket s' ehhez hasonlókat az athenaeumban használhatnak — többekkel is szolgálandok — minden esetre ez idén reményilem önöknek szorgalmamra panasszuk nem leend: A Kis Faludy Társaság' Nagy Gyűlésére — *kész* egy novellám neve: *Herculanum*.² legkésőbb 20 dikán e' holdnak inditom s' így még Jan: utolsó hetében önnek kezében leend: De egyért bocsánatot kell öntől kérnem, munkáimat nem érek rá letisztázni — írom — még csak 3 hét múlva érkezik — s' így csak brouillonban küldhetem: Makkay és Kecskeméthy urak — írásomat jegyeimet ismervén — azokat letisztáztatják: csak kérem a mostan küldött cikkre nézve — *becsület szavukat venni hogy nevemet el nem árulják*: a' Herculanum czimű novella saját nevemet viselven — nem teszi e' figyelmeztetést alkalmazhatová.

Zrinyi hetek óta hever készen s' tisztázóra vár — de reményilem Február — már a' tisztázó tolla alatt találandja:

üres óráimban: az előttem legjobb regény, fordításával foglalkozom: mert nulla dies sine linea: s' heverni nem tudok: neve *Toussaint L'ouverture* — *Theodor Müggétől*.³ Pompás mű — s' mindenesetre

¹ Az egész megjelent 1844—45. Az első kötet Alt Móríciz álnév alatt, a másodikon már Jósika neve is ki volt téve.

² Megjelent a Kisf.-Társ. Évlapjaiban 1842 III.

³ Fordítása megjelent 1844—45.

nyereség irodalmunknak. — De mivel csak lopom rá az időt — lassan halad.

Még egy szót — a' *Bekessy kalandjairól*: E mű átalján humoristicus — miként — a' nép életből — alig lehet más hangon képeket elő idézni: semmi személyesség vagy sértő célzás nincsen benne — s' iránya tisztán erkölcsi: nálunk a komikai elem — olly nagy a' közéletben, s' némelly gyöngeségeknek, tréfás rovatatása anyira üdvös, hogy ön, nekem igazat adand, ha mondom hogy egy ilyen Élet kép — eddig is irodalmunk híjánai közé tartozott: a' feladat nem könnyű, mert nyomot kedélyű egyednek mint magam, egy kis hyperstheniát kel elő idézni míg e' nemből irhatok — et les beaux jours d'Aranjuez — el tűntek már.

Isten önnel — dolgozzunk míg az élet tart! — Ügyfeleinket szívesen tisztetem s' ön jó indulatába zárt vagyok.

Igazszívű szolgálja barátja
Jósika Miklós.

U: i: a' Zrinyiből is — nem sokára talán már Febr: küldök mutatványt.

A' Véralakat¹ nevű czik — nyerne talán (?)² ha egyszerre adathatnék.

Óhajtanám ha e' levclcm' vétcléről ön tudositana.

VI.

Jan: 18: 1842: Szurdok.

Kedves, Tisztelt Tanár Úr!

Idé mellékelve küldöm a' Kisfaludy Társaság' nagy gyűlésére irt novellámat:³ Ezer bocsánat! e' borzasztó kéziratért. De rá nem értem letisztázni — Egyéb iránt a' törlések — csak kihagyások lévén — nem tévesztők — s' Makay Úr vagy Kecskemethy Úr, kik írásomat ismerik, azon igen könnyen el mehetnek.

Szívesen ismétlem múltkori kérésemet, birja ön Székács urat arra, hogy ő olvassa fel: mert hogy e' darab hatása nagyobb legyen, sok függ a' helyes szavallástól: miről ön csak az utóbbi két lapot átfutván meggyőződhetik.

Nem sokára — az athenaeum számára küldök egy Epizodot Zrinyiből s' az idén jo *fiú* lesz, anno aetatis 45⁰ — és szorgalmatos. Isten önnel

Tisztelő barátja

Jósika Miklós.

¹ Részlet *Íjabb Bekessy kalandjaiból*.

² A kérdőjelet maga Jósika tette oda.

³ *Herculanum*.

VII.

Febr. 5. 1842' Szurdok.

Kedves Tanár Úr!

Becsés levelét ma vettem: A' nemzeti könyvtár első költete még nem jöve hozzám úgy szintén semmi levél mellyben munkáim újabb kritikai kiadásáról lenne szó: Egyébiránt ezt nem is értem s' következőleg, minek előtte e' tárgyban nyilatkoznám ama' levelet várom.

En Heckenasth úrral — olly egyességre léptem mellynek következtében munkáim birtoka csak a' második kiadás elkelte után jó ujra birtokomba, s' közezőleg (!) csak akkor rendelkezhetem ezekről. A' mi olly távol nincsen már mivel: a' többnyire második kiadást értek s' épen a' napokban adta Heckenasth úr tudtomra hogy az Élet és Tündérhon első kiadásban kevés híján elkölt. De nekem eddig anyi munka után alig volt valami kis nyereségem: s' megvallom hogy a' III. kiadást a' magam költségére akarom megtéetni: világos tudomást szerezvén magamnak arról hogy Heckenasth urnak eddigi miveimből 6000 v. fl: évenkénti nyeresége van: mivel 1000 példány a kiadás s' ez 3 év alatt sött elébb el kél — 15 kötet eszerint 15 000 pengő ft: mi 3 év alatt be jöven egy évre 5000 pengő esik — miből ha fele sött több megy a' kiadási költségére — a 6000 vált: évenkénti haszon bizonyos: — Így leend e ez a' III. kiadással nem tudom, s' alig hiszem, de még is honorariumom olly csekély — hogy a kísérletet megérdemli, ha magam adván ki munkáimat nem nyerek e többet: — Egyébiránt a mostani pénzcrisis visszahatása mindenkire, ki jövedelméből s' termékeiből él, ezt némileg szükségessé is tették.

Eszerint tehát — újabb kiadása munkáimnak bár ki által — csak egyezkedés útján történhetnék meg.

Ha ön Kolosvár felé küldötte a' levelet, úgy Isten tudja mikor veendem: s' azért óhajtanám ha annak tartalmát röviden posta után szíveskedne velem közleni. Nem sokára újra küldök valamit az athenaeum számára.

Tartson meg ön jó indulatában kiváló tisztelettel vagyok Kedves Tanár Úr

Legkészebb őszinte szolgálja

Jósika Miklos.

Czím: Orvos Tanár s' a' Magyar Tudos Társaság' Érdemes Titoknoka T: Cz: *Schedel Ferencz Úrnak* szíves Tisztelettel.

p. Debreczen.

a Pest

M. Tudos Társaság szállása

Úri utca: Trattner Károlyi ház I emelet.

VIII.

9 Feb. 1842: Szurdok.

Kedves Tanár Úr!

Utobbi leveletem, olly sietve irtam, hogy munkáim kiadattatására czélzó szavaira alig ha zavarosan nem feleltem: Ennek felvilágosításául irhatok anyit: hogy én tudom ugyan hogy Heckenasth Úr enyi jövedelmét húz munkáim után: de ez nem azt teszi hogy én, ha kiadattatásuk iránt egyezkedném: Ugy magos követelésekről ábrándoznék: igen is gyakorlati egyed vagyok: s' velem nem nehéz egységre lépni: azomban — ezen ügy részleteit akkora' hagyom midőn önnek e' tárgyban nézeteit veendem.

Hát a' Herculanum! sikerült-e? mikor jelenik meg az évkönyvekben: — Én most tisztáztatom a Zrinyit — s' szorgalmasan fordítom Toussaintet — jól csinálja magát magyarban:

Nem sokára Alt Moricz barátom ujra küldend valamit az athe-naumba s' Jósika sem maradand hátra.

Isten önnel — Tisztelem ügyfeleinket szives indulattal vagyok Kedves Tanár Úr!

Önnek legkészebb szolgálja

Jósika Miklós.

Czim: A' Monsieur François de Schedel Docteur en Medicine et Chyrurgie

p. Debreczen

a Pest

M. Tudos Társaság szállása

Úri utca Trattner Károlyi ház I em.

IX.

Márc. 5én 1842 Szurdok.

Kedves Tisztelt Tanár Úr!

Febr. 22dikéről szóló becses levelét vettem: s' azt hiszem, hogy önnek ajánlása, ha nem is mindjárt, de nem sokára kivihető leend.

Heckenasth úrral — egyességem ez: Regényeim kiadását Zrinyit is ide értve átvette: úgy hogy 2 kiadás az övé, — de ez a' kettő öszvesen csak 2000 példányu legyen, ezután munkáim sajtósági joga ujra visza esik reám: — Ellenörködés fájdalom nincsen, s' nem is tudnám miként lehetne azt eszközölnem: — mivel azomban Regényeim közül: Zólyomi — Abafi — a' Könyelműek — Utolsó Bátori — már 2dik kiadásban régenke megjelentek — az Elet és Tündérhon, gondolom, éppen most nyomatik másodszor s' a' Csehek is csak azért késnek — mivel ezekből Heckenasth Úr — nem 1000 hanem 1500 példányt vonatot le s' így 500-al többet mint az előbbiekből — mivel mondom ez így van, azt hiszem hogy már jövő évre alkalmasint rendelkezhetem munkáimról: s' igen örömost átadom a' Kisfaludy társaságnak — ha

azoknak jövedelmekből az engemet illető rész iránt egyezkedendünk, mi igen igen könyű leend.

Hogy ön a' szerkesztést magára vállalja, azzal csak saját óhaj-tásomat előzi meg, mindazon által még a 2dik kiadásba is csuszván be értelem zavaró nyomtatási hibák — sőt kihagyások — azon esetben átfutni munkáimat s' ezeket ki jelelni fentartom magamnak, mi azomban mivel gyorsan dolgozom nem fogja a' kiadást hátráltatni.

Zrinyit igen örömost megváltanám vagy kicserélném Heckenasth úrtól: de nehezen hiszem hogy ezzel boldogulhassak: már én e' részben több kísérletet tettem: sőt igen szép ajánlásokat is neki — de el nem áll tőle — s' így még egy kísérletet teendek — ha a' Toussaint kész leend, de ez időt kíván — mert a' munka 99 $\frac{1}{3}$ nyomtatott iv — s' ebből még csak 17 van lefordítva — s' bár minden nap 12 — olykor 14 nyomot lapot fordítok — még is holnapokat vesz el: ha ezt cserében venné igen szeretném — ennek mintegy 1400 pengő forintra menvén honorariuma alkalmasint — ha valamit engedek, reá állni debimus!

Most pár szót a szerkesztésről: Hogy az Irány s' Vázlatok el nem maradhatnak, mivel nevem alatt jöttek ki — fájdalom átlátom, de erre reá vagyok szárv: ugy nevezett versezteimet azomban — kérem egészen scártba tenni — lehetne talán ezekről mint csupa igen tévesztett sikerű kísérletekről — s' incunabulumokról egy kis rövid említést tenni — gyöngeségük kitüntetésére az Átok czimű költeményt oda csatolni: mivel erről már tudva van hogy én irtam, mivel — nagy meglepetésemre — hogy ne mondjam botrányozásomra — több német lapok a' Steinacker fordításában megjelent darabrol igen is kedvező ítéletet hoztak. A' többit el lehet bátran halgatni hogy nyugalomuk sirjokban a' F: M: országi Minervabani ne háboritassék.

Mind ezeknek részleteiről mihelyt Pestre megyek — önnek egy 4ed óracsúját adó alá vonom — s' azt hiszem breviter et confuse eligazitom a dolgot, ön pedig aztán tisztába hozza.

Igen óhajtanám ennyit előre, ha az egész kiadási teher elesne nyakamrol — s' munkáimnak egy nyomtatott ivéért: de a' mostani kiadás szerint számítva 30 pengő forintot kaphatnék: mi valóban kevés — s' ezért aztán 3000 példány nyomására adnék szabadságot. De mondom mind ezekről szóval többet.

Önnek jó kívánatát szivemből köszönöm, nyugalom!! — igen ez a' fő az életben — s' kinek ez meg van mindene van: adja az Isten — hogy önnek szives óhajtaása telyesüljön: gondolom, akkor még többet tehetek.

bocsánat a' hosszú levélért de nem lévén citatoria — ön egész kényelemmel végig olvashatja — midőn kedve ide engedi — felelhet is reá.

Méhesy¹ urtól még semmit sem kaptam, hanem ma egy levelet

¹ Valószínűleg Méhes Sámuel, az *Erdélyi Híradó* czimű politikai lap szerkesztője 1832—1848.

mástol, ki tudosit hogy a' gyorskocsin a' K. F. Társaság Elnökének in partibus infidelium három nyalába érkezett — gondolom hogy ez lesz a' kérdéses könyv s' levél.

Isten önnel s' béke velünk! a' mieinket szívesen tisztetem s' vagyok Kedves jó Tanár Úr

őszinte legkészebb szolgálója

Jósika.

X.

Marz. 16. 1842 Szurdok.

Kedves Jó Tanár Úr!

Sietek önnel tudatni: hogy a' tudva lévő nyalábot a' könyvekkel s' levelekkel vettem, valoban igen későn: mit meg nem foghatok.

A' leveleket már 9 lelkes nőhez — s' Méhesy úrhoz czimezve elküldöttem — pár sikerük lenne: — meg lehet! — mert e' pénzszegény országban sok a' jó akarat: s' éppen az erőn túli készség okozza néha az Erdélyiek' pontatlanságát.

A' nők nevei ezek:

B. Jósika Jánosné született Gr. Csáky.

B. Bánffy Miklósné sz. G. Iktáry Bethlen.

Torma Ferenczné sz. Rác.

Gr. Bethlen Jánosné sz. Wesselényi.

Gr. Rédey Jánosné sz. Wesselényi.

B. Kemény Istvánné sz. Bánffy.

B. Kemény Miklósné sz. Földváry.

Barcsay Jánosné sz. Jósika *testvérem*.

Nopcsa Lászlóné sz. Kozma.

Gondolom 4—5 ezek közül mozogni fog: A' Kisfaludy Károly élete igen alkalmas volna egy ugy nevezett Künstler románra, de ezt tollam meg nem bírja: Eötvös Josef remeket irhatna belőle. — Én egy novelláskára — talán — vándorlása előtti viszonyait tudnám használni — de most igen sok más dolga van. Zrinyi s' Toussaint minden időmet elfoglalják: talán jövő évre gondolok valamit össze: élőkkel nem sok szerencsém van: bizonyosság a' vész és üdv novella¹ — hol Wesselényi jó elő s' melly oly kevés tetszést nyert.

A' mi a' másik tárgyat illeti — hidje ön hogy az ugyan igen illő lenne a' Kisfaludy n. gyűlésre ügyes kézben: de nem lenne soha oly hatása mint egy novellának: Én ugyan azt hiszem, hogy a' Nagy gyűlésekben jobb ha hatásra számított novellák s' beszélykéek mellett maradunk mint allegoriákkal állunk elő: a' Helione hatása is igen gyenge volt: pedig abban mind tárgy mint sceneria több mezt adott a' költőnek: mint az ön által ajánlott adna *nékem ezt jól értse ön nekem* mert egy reflectáló főnek mint Eötvös vagy Szemere vagy Vajda ez

¹ Megjelent a *Nemzeti Almanach*-ban. 1841.

igen igen szép mezőt nyújtana. Azonban én erről **sem** mondok le egészen s' meglátjuk mit szül az idő.

Őn olly igen szives és jó volt, munkáim lajstromozásának unalmas munkáját magára vállalni¹, ez valóban nagy áldozat: azomban a Marosközi név alatt kijöttokról gondolom halgathatunk: Életem rajzának rövid kivonatát már két vagy 3 év előtt elküldöttem egykor önnek: *emlékezzék csak vissza rá!* — De hogy hanyagnak ne mondassam: ezelőtt néhány nappal újra elküldöttem recepisse mellett Grof: Teleky József derék Elnökünkhöz: mert néhány héttel vagy holdal ezelőtt egy levelét vettem, mellyben azt magához küldötni óhajtja. *Igy tehát ez is megvan.* A' nemzeti könyvtár első kötete igen szép!

Még egyet: Darab idő óta, valaki azt a' tréfát csinálja magának: mindjárt mindjárt valamit hirdetni rolam: a' Jelenkor utobbi számában olvastam nagy meglepetésemre, hogy tőlem még az idén 3 kötet novella — s' Zrínyi meg fognak jelenni: Az igaz hogy ezek — sőt majd 8 kötetre menő munka van készen nálam: De nem csak írók vagyunk — s' akarat még nem mindenre elég: óhajtom hogy ezek meg jelenhessenek — de a' tisztázás főleg itt, s' egy 18 éves irnokkal lassan megy — bár egy nyomtatott ivnyit öszveír néha egy nap, *de hogy!* óhajtanám ha ön az athenaeumban egy ilyen nyilatkozást adna:

Nyilatkozás.

Darab idő óta munkáim megjelentéről hol egy hol más hirlapban említést olvasok, miről magam semmit sem tudok: minden félreértés kikerülésére mind azon híreket mellyek munkáim' kijöveteléről nem az Athenaeumban jelennek meg *először*, ezennel alaptalanoknak nyilatkozatom.

J. M.

Vagy jobban, de hogy ez legyen értelme, de meg lehetne említeni, hogy nem heverek s' ha később jó ki tőlem valami, annál több jó ki egyszerre.

Isten önnel s' ügyfeleinkkel kiket szivesen tisztelek — Vörösmartynk Úrhölgyhöz irt darabja felséges, egy ülőhelyemben 5ször el olvastam. Isten tartsa meg őt — de minket is

önnek tisztelő szolgája

Jósika Miklós.

XI.

26 aug. 1842. Szurdok.

Kedves Tanár Úr!

Önnek becses levelét ez órában vettem: én Toussaint véget irtam B. Mednyanszkynek² — de kevés reményem van: Mauprat³ azt hiszem

¹ Ez a jegyzék megvan Toldynak az Akademia levéltárában levő kéziratai s jegyzetei közt.

² Báró Mednyánszky Alajos, a kinek igazgatása alá rendelte a kormány 1840-ben a könyvvizsgálói hivatalt. (V. ö. *Ferenczy József: Magyar hirlap-irodalom története* 1887. 260. l.)

³ George Sand regénye. Első kiadása 1837. A magyar fordításnak semmi nyomát sem találtam.

a' Toussaint veszélye nélkül is bajba jött volna, mert Toussaintben még kevesebb van, miben józan censura megakadhatna:

Illy csapások meghűtik az embert, s' el kedvetlenítik a' dologtól — s' én kinek az életben úgy is kevés rozsa nyílik, ingerlékenyebbé lettem, mint szeretem: s' így Zrinyi is csak lassan halad — azomban a' jövő postán — mind a' Zrinyiből mind Allt Moricznak regényéből mutatványokat küldendek az athenaeumban. —

Adjon Isten önnek Kedves Tanár Úr — minél előbbi tökéletes fölgyógyulást:

Tisztelje ön ismerőimet szívesen s' tartsa meg jóindulatában

Tisztelő barátját

Jósika Miklóst.

Czím: A' Monsieur François de Schedel Docteur en Medicene et Chyrurgie

p. Debreczen.

a Pest

M. Tudos Társaság szállása
Trattner Károlyi ház. I emelet.

XII.

31 aug. 1842. Szurdok.

Kedves Tanár Úr!

Ide rekesztve küldök önnek egy mutatványt a' Zrinyiből *A Szamos-ujvári Gyűlés*¹ — mást az Allt Moricz regényéből — *A Stilista*² — bocsánat rövidségemért — de igen el vagyok foglalva — ki többi szíves Tisztelettel vagyok

Legkészebb szolgálja barátja

Jósika.

XIII.

Sep. 29. 1842 Szurdok.

Kedves Tanár Úr!

Miss Pardoe³ a' napokban egy levelet intézett hozzám, mellyben kér — hogy egy új folyó irat számára New Foreign quarterli⁴ — szerezzek neki a' Magyar irodalom' coripheusaitól egyes francziára vagy angol fordított czikkeket. — Kérem önt szerezzon proselitákat — s' tudassa velem az eredményt:

Miss Pardoehoz irt levelemet ide rekesztve — azon szíves kéréssel küldöm — hogy azon sok angol utazók egyikének adná ön át, kik most csapatonként jelennek meg Pesten: Miss Pardoe maga ezen útát ajánlotta.

A' Toussaint iránt, megérkezett a' felelet. — Ha mindent mi az állomány s' vallás ellen van elnyomok vagy újra öntök — akkor

¹ Megjelent az Athenaeumban 1843.

² Athenaeum 1842.

³ Magyarországon tartózkodó angol nő.

⁴ Ez a tervezett folyóirat nem jelenti meg.

kegyelem ígértetik: Ez rossz tréfa, oly mívben mellyben minden *Párt* személyesítve van — így egyik a' másikat czáfoltgatván az olvasó egy magasb állásból — önállolag hozhat ítéletet. Az önök lencséje — mint azt olvasám jobban kél.

Tetszenek e' az Alt Moricz barátom szárnypróbálgatásai? Gondolom később érdekesebbekké válnak a' cikkek — ha a' mesébe haragnak nem sokára küldök újra valamit az athenaeumba — vehetik e' a' politikai színezetű cikkeknél, ál néven — hasznát! — van egy cik-kem készülöben — a' csalásról — lato sensu.¹

Isten önnel — s' minden szándékaival

barátja

Jósika Miklos.

XIV.

Nov. 14. 1842 Szurdok.

Kedves Tanár Ur!

Öntől régen óhajtom a' tudositást. Két versben irtam, s' az irtak iránt mindedig bizonytalanságban vagyok, Egyszer egy Miss Pardoénak szóló levéllel terheltem önt, s' egy fölszolitással annak nevében — honni íróinkhoz: máskor két mutatványt küldettem egyet Allt Moriczról — melly meg is jelent az athenaeumban, másikat tőlem Zrinyiből — a' Szamosujvári Gyűlés — mi történt ezen utobbival? Kérem önt ha nem szabad vagy lehet adni, legyen szives azt Heckenasthnak átadni ki nekem leküldendi.

Hát a' Kisfaludy társaság nagy gyűlésére irjak-e valamit? — Kecsegtet a' remény — hogy Decemberben néhány napra, adja Isten hétre — Pestre mehetek, de mind ez — bizonytalan.

Isten önnel! lekötelez ha tudosit egy pár sor elég — ki többire szives tisztelettel vagyok Kedves Tanár Úr

Mindig legkészebb szolgája

Jósika Miklos.

XV.

Febr. 17. 843 Szurdok.

Kedves Tanár Ur!

Önnek utobbi soraira — csak anyit irhatok — hogy *Bornemisza Anna*² át lévén már adva Heckenasth úrnak — igen természetes hogy arról nem rendelkezhetem. — főleg most — midőn (köztünk maradt szó legyen) — szeretnék tőle menekülni. Azomban ha ő megegyezik — ellenemre nincsen: a *Beduin leányával* is ez történt — én nem rendelkezhetvén rola önök Heckenasth-al egyezkedtek.

A *Szamosujvári Gyűlés* — néhány szarvas hibával jelent meg. oka az hogy első tervem az volt e gyűlést — kissé hűtlenül a valo-

¹ Nem találtam semmi nyomát.

² Megjelent Kisf. Társ. Évtapjai IV. 1844.

sághoz — a sceneria végett Ecsedre áttenni — de egy kirándulást tevén Szamosujvárra bájtjeljesnek találtam e vidéket — s' így — midőn ama töredéket tisztába irattam — csak annyit mondtam írnokomnak — hogy a hol e név *Sulyok István* elő jó oda *Kassai István* tegye — és a hol e' szó Ecsed jó elő — oda Szamosujvart írja — de ugy látom — hogy ezt elfeledte — s' így aztán egyszerre Szamosujvart az *Ecsedi nép* jelenék meg — és az egész *ecsed* vár — egy sirbolthoz hasonlít, — feljebb pedig — hol Zolyomi mondja — hogy *Ecsedet* Rákoczi — Zolyomi Erzsébettől kapta — ott az eredetiben *Élesd* nem Ecsed van. — Ohajtanám ha ön ezt a jövő számban kiigazíttatná.

Illyen forman — A Szamosujvári gyűlés czimű czikben — vétségből Kassai István helyet Sulyok István iratot, Zolyomi Erzsébet javai közt pedig Élesd helyet Ecsed — a czik vége felé végre, a hol Ecsed jó elő kétszer — Szamosujvart kell olvasni

Önnek rég óta már egy szíves köszönettel tartozom — jut e' meg eszébe hogy egy Mátyás korábolí — regény első eszméjét ön ada nekem — ugy szintén ön tanácsla — hogy Zrinyiről a költőről írjak egy regény (!) — így e két mívemnek keresztátja — s' én Zrinyit ajánlom figyelmébe — ha jól emlékezem azt is ön javallá — a Zrinyi munkáiból venni a Mottokat — ez meg történt — már 4 nap óta a III kötet útba van Pestre — s' így e fáradságos munkát is le ráztam a nyakamról.

Hát donna Anna de Bornemisza — nem csinált fiascot? előadandó alkalommal tudassa ezt ön velem. — Az év könyvek III kötetét kétszer birandom — mert egy példány (!) hetek óta már vettem Tilschtől¹ — a Herculumbba is csúszot be hiba — de nem feltűnő.

Még egyet — jute önnnek eszébe mikor mondtam hogy Zrinyinek kiindulási pontja Fiume leend s' ön *Portorét* tanácsla — ezzel megjártam — ezt Vik Károly készítette — szerencsére a Hircocernust észre vettem — s' Bajza urat megkértem, hogy tegye — Fiumét, vagy ennél jobbat helyébe — — valljon megtette-e? leveletem vette mert a retour recepisse meg jött.

Az nálunk a baj — hogy kevés a segéd könyv — én egy kis könyvtárt öszekutattam Zrinyiért — de e részben szegények vagyunk — Isten önnel — talán mart. vagy aprilbe láthatom

tisztelő barátja

Jósika.

XVI.

Szurdok Jun 27: 843

Tisztelt Tanár Úr!

Itt küldök egy Alt Moriczféle czikket az athenaeumba:² most csak ugyan az athenaeum számára egy novellán dolgozom:

Közeledik a minden íróra nézve fontos idő: Zrinyi a napokban meg fog jelenni: óhajtanám azt öntől bírálva látni.

¹ Kolozsvári könyvkereskedő és kiadó.

² A *nemes ábrándozók*. (Athenaeum 1843.)

A Telet Pestén töltendem — minek annál inkább örülek hogy alkalmam leend a Kisfaludy Társaság munkálataiban részt venni: s' Elnöki hivatalomnak legjobb tudásom szerint megfelelni.

Zrinyiből kérem az ön számára rendelt példányt átvenni. Ki többire ismerőinket szívesen tisztelve állandoul vagyok

Kedves Tanár Úr!

őszinte és legkészebb szolgája

Jósika Miklos.

XVII.

Szurdok, aug. 8 — 1844.

Kedves Tanár Úr!

Legyen olly jó megírni vagy megíratni — mi sikere lett legyen a' őfelségéhez benyújtott kérelmünknek a Kisfaludi Társaságot illetőleg?¹

Sietve írok mert a' posta indul. November első napjaiban Pesten leszek.

Ki ismerőimet szívesen tisztelve változhatlan jó indulattal vagyok

Tisztelő szolgája

Jósika Miklos.

XVIII.

Szurdok, Szept 1. — 1845.

Tisztelt Tanár Úr!

Részint rosszullétem, részint unalmas elfoglaltatásaim okozzák, hogy a' Reguli könyvbe szánt novellám,² mint sorban harmadik az ígértek közt — csak most készülhete el — első öntetben — s' tisztáztatik.

A' novella humoristikai — 4 nyomott ívet adand. — Regényeim kiadása szerint számítva — s' én sikerültnek hiszem: Legyen ön szíves nekem sietve megírni — ha nem késett-e el? — hogy ezen esetben más célra fordithassam — mert még a Szépek könyvébe tartozom egyel s' a' Kisfaludy Társaság nagy gyűlése is közelg.

Sajtóink lassúsága bosszantó: *Akarat és Hajlam* című Regényem — 2 kötetben³ és 9 elbeszélésem 2 kötetben *Szív rejtelmek*⁴ cím alatt Juniustól óta nyomtatnak: Ugy a' *Békessy kalandjai második kötet*e Emichnél:

Mióta itt vagyok úgy vegetálok: 3 novellát irtam: *Most és Egykor* hist: a' Honderübe:⁵ *A hogy Isten akarja az Őrangyalba*⁶ —

¹ A Kisfaludy-Társaság Jósika indítványára 1844 jan. 9. elhatározta, hogy a királyhoz elismertetésért és nyilvánossági jogért folyamodik. (L. Évlapok 1846 V. 36—41). A királyi sanctio aug. 28. érkezett le a helytartótanácsból. (L. Évkönyvek V. 83—85).

² *A különcz.* (Reguly-Album 1850).

³ Megjelent először a *Budapesti Híradóban* 1845; majd 1846-ban külön.

⁴ Megjelent 1845.

⁵ *Honderü* 1845.

⁶ *Őrangyal* 1846.

és a *Kulöncz* — a Reguli könyvébe — *ha elnem késett?* Most egy görög novellához fogok¹ — azután egy hosszú historiai Regényhez.²

Ha ön a' M. T. Társaságról — s' a Kisfaludy Társaságról valami érdekest írni sziveskedik hiálával fogadandja

Tisztelő szolgálja barátja

Jósika Miklos.

Czim: A Monsieur François de Schedel Docteur en Medicine et Chyrurgie etc.

a Pest

Magyar Tudos Társaság.

XIX.

Szurdok. Sept. 15. 1845.

Kedves Tanár Úr!

Önnek becses levelét ma vettem, mikép látja, pillanatig sem késém válaszzommal.

A novellát itt küldöm: az *bohó* ugyan, de még is van igen komoly oldala is, ki a Garcias lelkét nem restelli ki emelni a' kő alól.

Igazza van önnek, azon *költői világban* mely néha vigaszt ad a' valo költőietlenségéért nem vegetálok — nem élek növényi életet: s' a másokban, ha ez történik is a' publicumnak mi kára sincs benne.

Ön allegorikai tárgyakra figyelmeztet: de ezekre az ihletség órái elkerülhetlenek, ezeket pedig nem mi adhatjuk magunknak — talán később!

Történeti tárgyam most van: *Jósika István* — ki igen fiatal korában cancellar volt Báthory Zsigmondnál később hadvezér, s' kinek az ármány fejté véteté Szathmáron. A jellem nem egészen tiszta: féktelen dicsvágy, de sok erély — s' regényes sors őt Regény hőse bélegzik.

*Balassa Bálint*rol keveset tudok: talán alkalmasb lenne egy érdekes novellára?³

Hogy Heckenasth önt tisztelt tanár Úr bizta meg munkáim kiadása felügyelésével — reám nézve csak örvendetes lehet, s' engedje kérem hogy e' tárgyban őszintén szólhassak: — ön előtt bizonyosan ismeretes, minden jobb és tisztább kedély azon gyöngédsége *melly nem engedi hogy idegen tollakkal ékeskedjünk.* Arra kérem tehát önt: hogy a' mi munkáimban *Jósika* — ne érintse ön sem modorban sem szellemben. — Munkáimba csúsztak hibák be, főleg nyelvhibák: sorsa minden írónak, ki mással tisztáztat: s' ki sokat beszél magyarul, s' a társalgási nyelv hibáit feledí mindig kiszemelni az írói nyelv szövegéből: Ez nem tudatlanság — ez szokás és szorakozás hibája: *itt tehát a' gondos felügyelő segít.* — De van még egy, mire önt okvetetlen figyelmeztetnem kell: Részint már a' tisztázó hibájából — de még inkább a szedők

¹ *Diamante Zerva.* (Megj. Honderü 1846.)

² *Jósika István.* (Megj. 1847).

³ Ezt a tervét nem valósította meg.

és correctorok által némelly *értelmi zavaró* hírccephalusok csusztak be Regényeimbe: Kérem tehát önt, ha illy homályos helyekre bukkan, legyen szives azokat velem közleni. — November vége táján reméllem Pesten lehetni — hol 6 holnapot töltök *minden évben* — idő elég értekezésre: 6 holnapig pedig önnek levelei itt megtaláltnak.

A felszólítás az Erdélyi Népdalok ügyében a jövő postán már az Erdélyi szerkesztőségekhez indul: s' én sikert remélek.

Óhajtanám tudni: Mi oka hogy derék nádorunk nem akarrolunk semmit tudni: Talán csak nem állunk valami Tököli és Rákóczi bűzben — e' jámbor békes időkben? — Hát István Herczeg nem potolhatná ki atyját?

Görög novellámat, neve: *Diamante Zerva* a Kisfaludy Társaság nagy Gyűlésére szántam.

Isten önnel s' ne feledje Tisztelő barátját

Jósika Miklós.

Szivesen kérem önt a' Novellát valakivel átnézetni — vagy átnézni. Új irnokom van — s' a' Szerző figyelmét — kinek a textus egészen fejében van apró hibák kikerülnek.

XX.

Pest apr. 27. 1846.

Kedves Tanár Ur!

Ide rekesztve küldöm a' három nyomtatási hiba jegyzékét, melyeket minden esetre óhajtanék megemlittetni.

Az Ilmérek¹ czimű novellát — melyhez Ürményi Josef 500 példányban egy csinos képet is küld a napokban, már hetek óta Kuthy Lajosnak átadtam a Szépek könyve számára. Megnyito beszédem pedig mellynek — mint szintén az Ilméreknek is kéziratával nem bírok — a Honderű valamelyik számában kijött.

Ki többire jó indulatába zárt valódi őszinte tisztelettel

vagyok szolgálja barátja

Jósika Miklós.

Külön a sajtóhibák jegyzéke:

183 lap. — 14 sor felülről *két* helyett *kéknék* kellene állni.

185 lap — 20—21 sor Zacán helyett Záhára

206 lap — 16 sor un pari helyett une parié.

Czím: A monsieur François de Schedel Docteur en Medicine et Chyrurgie en ses mains.

¹ Megj. Kisf. Társ. Évlapjai VI. 1846.

XXI.

Szurdok nov. 21. 1847.

Kedves Tisztelt Tanár és Igazgató Úr!

Családi viszonyaim — fájdalom — az idén lehetetlenné tévén hogy a Kisfaludy Társaság nagy gyűlésén jelen lehessenek: az általam ígért ezüst pohár — megrendelésére is kénytelen vagyok önnek szíves készségét hasznomra fordítani.

Kérem tehát önt — legyen szíves — egy olyan ezüst poharat megrendelni — minőt a tudóstársasági jutalmakkal — szoktak kiosztani — értem *a második rendű poharakat* — s' velem árát s' elkészülése idejét az első lehető alkalommal tudatni — hogy a pénzt még a pohár elkészülése előtt — sietve utalványozhassam.

Ki többire tapasztalt jó indulatába zárt változatlanul vagyok Önnek Tisztelt Tanár Úr

Hüve Jósika Miklos.

Ha a Különcz czimű novellát — bár kötetlen ívekben megkaphatnám igen szeretném a leküldést Heckenasth ur magára vállalna.

Most — *Egy két emeletes ház Pesten*¹ czimű I kötetű regényem van sajtó alatt: *Ilk Rakoczi Ferencz s' kora*² czimű sok kötetű regényemhez hozzá fogtam már.

Isten áldja önt! Ha Vörösmarty — Bajza — Fáy urakat látja kérem ne feledje csekélységemet emlékezetükben felujítani, s' őket részemről igen igen szívesen tisztelni.

Ujul irhatom: hogy Wesselényi egészséges — hogy én uj viszonyaimban igen boldog és megelégedett vagyok.

(Toldy jegyzése: Vettem dec 3. 1847 (!))

XXII.

Toldy Ferencz egy levele Jósikához.

Pest mart. 28 842.

Méltóságos Bárá Úr!

Volt szerencsém mart. 5 és 16 költ nagy becsű leveleit venni. Hogy Heckenasthral úgy van kötve a szerződés, a mint van, nagy baj. Mindenek előtt az ellenőrzés hiánya! Kényes dolog valakiről immoralis tettet feltenni, ha arra világosan jogosítva nem vagyunk: de most rebesgetnek valamit, mi miatt az ember bizodalma akaratlanul is csökken. Vajjon fogja-e magát H. most, midőn saját műhelye van, arra határozni, hogy a Csehek egy négy kötetes munkát, csak 500 példányban nyomassa? Hogy itt az ellenőrzés lehetetlen; világos, mert ki fedezheti

¹ Megj. 1847.² Csak 1861 jelenhetett meg.

fel a cselt, ha péld. az egyik teremben 500-at vonat le, a másikban ismét annyit? Én ugyan bajjal hiszem, hogy Ngd *évek* elfolyta előtt munkái szabad birtokába jusson. Zrinyi iránt csak úgy biztosíthatná magát, ha minden példányt Ngd a maga részéről megbélyegeztetne.

Mi a Kisfaludy Társaságot illeti, nem tudom fogná-e merni e munkákat 30 ft díj mellett kiadni. Számolásom szerint 1500 példányu kiadás fedezésére 1200nak kellene elkelní, maradna 300 példány: de itt a kamatok s az illy kiadásmódnál soha sem hiányzó defectek még nincsenek számítva; ezekre 100-at s a fennmaradó 200ból ismét a 25 percentet letudva a tiszta haszon minden példányok elkölte után 150 péld. ára lenne, vagy is 6 f 40 krjával 1000 f cp, a mi szép haszon lenne, ha a társaság egész vagyona kockáztatásával nem járna. Úgy hiszem ennél fogva, hogy legjobb lenne e kiadást a Nemzeti könyvtárban ugyan, de Ngd saját részére eszközölni: itt csak a kiadási költségek jőnének szóba, s a tiszteletdíj a kiadási nyereséggel együtt a szerint jőne be, a mint a közönség részvéte hozná magával, Egyébiránt ha Ngd sem maga nem akarna bajlakodni, sem H-nak át nem adni újra: akár én, akár a Kisfaludy Társaság bizonyosan átvennék a tiszteletdíj *biztosítása* nélkül, azaz: számolás terhe alatt ugyan, s a kikötendő díj lekötése mellett, de úgy hogy ez a kiadási költségek megtérülése utáni jövedelemből fizettessek, s a kiadó csak akkor lásson hasznót, midőn a tiszteletdíj *egészen* le leszen tisztázva. 1500 példánynál többet most már nem lehetne próbálni, mert 2000 péld. már a közönség kezében van, 10000 által olvasva; másodsor, mert a regényliteratura minden egyéb irodalmi ágak felett divatnak van alá vetve, és sem másutt, annál kevésbbé a szalmatüzü magyaroknál, olly részvétre mint eleinte, számot tartani nem lehet. — Egyébiránt Ngd megnyugtatósára mondhatom, hogy a H. által adott tiszteletdíj (nem ugyan angol és francia mérték szerint, hol egy Jósika-féle írónak amott 20, itt 12 ezer vevője van, bizonyos) de németországi mérték szerint a tudva levő *legtetemesbek* közé tartozik. — Ezek, mélt. Bárá Úr őszinte nézeteim egy eszközlendő öszves kiadás iránt; mihez még azt kell adnom, hogy azt az is terheli, hogy egy aránylag olcsó, de magában még is sok pénzbe (6 f 40 x) kerülő munkának sokkal kevesebb vevője akad, mint az egyes regényeknek külön lassan egymás után s új korokban akadt.

Méltóságod figyelme a Kisfaludy K. életére szállt, s' művészregényt emleget. Én is úgy hiszem, hogy az újabb időben nem volt írónk, ki illyesre ennyire alkalmas volt volna. Első ifjúságában elveszett fiú; katona, kalandor, költő és képiro és hangász, ifjúsági vétkek miatt kénytelen a katonaságot oda hagyni, egy szertelen szerelem áldozatja, majd egészen a m. lit. karjaiba vetve magát, s középpontja a m. literátorságnak stb. mozgékony, élénk, állhatatlan, tréfás, s ezek mellett mély érzésű, melancholiai alapszinezettel, kedélyes világnézettel, hű barát; iskolai készület nélkül, annál több öntanultsággal; critical ész; elhanyaglott formákkal, egészen belső világában élő, de hol szeretett, szeretve mindenütt, s szellemileg uralkodó. Ime egypár vonás képéből. — A napokban hozzá fogok élte leírásához, bár többet tudnék belőle csinálni, mint

puszta adatlomot! Nekem, megvallom, más nézetem van b. Eötvösről mint Ngdnak, Ki Kisfaludyt veszi regény tárgyaul, annak többet kell tudni, többet kellett tapasztalni, mint e derék írónk; s bár Kisfaludy reflectáló egyedet kíván költőjeül, a reflectáló elem maga még igen kevés. E. a Karthausiban magát irta, s ebből még távulról sem tudom következtetni hogy ezen kívül *még egy* regényt bír írni, olyat t. i. mely nem ennek, más alakban mása, hanem tárgyilagos reflexióval dolgozott mű. Eötvös Kisfaludya Eötvös volna. — Talán sikerül Kisf. új életrajza által kedvet csinálnom Mgdnak, bár sikerülne! Én meg vagyok győződve, hogy a mű egyetlen lenne nemében. S milly mező nyílik itt tájfestésre (Olaszorsz. Schweiz.), háború s történetfestésre (1805—9), művészeti reflexiókra, családi s szerelmi bajokra, bécsi tartózkodása első idejében Körnerrel, később Wernerrel élén baráti viszonyokban, van alkalom a német lit. e két notabilitását is használni, mind kettő, kivált az utóbbi érdekes és igen sajátos. Pesti élete kivált 1818—20 felette érdekes vonásokban gazdag, valamint a terrenum is, melyen, s a litteratori csoportok, melyekben élt. Igen is ez Ngdnak való tárgy, mellynél művészetről, s különösen költészet — s ennek minden nemeiről is — bőven kimondhatja nézeteit.¹

Jósika Fáy Andrásához.

I.

Kedves Tekintetes Úr!

Éppen most volt Tekintetes Csapó ur szives engemet meglátogatni s' 4000 p f. két hét mulva meg kaphatása iránt biztosítani.

Én meg nem állhatom, hogy addig is mig köszönetemet személyesen megtehetném, a' Tekintetes Urnak irántam, ezen ügyben mutatott gyors és szives barátságát — a' leg hálásabb indulattal meg ne köszönjem: Ha a' magam tulajdon dolga lett volna, nem feküdt volna ez nagyobbban szívemen mint így: s' a' Tekintetes Ur nem is gondolja menyit jót és üdvöst eszközölt ezen gondos figyelmével.

Legyen meggyőződve, hogy soha sem lesz oka, pártolásáért megpirulni — s' hogy vannak szolgálatok, melyeket egy hoszu életen át, el nem lehet feledni.

Vegye még egyszer szives köszönetemet, s' tartson meg jó indulatában, a' ki szinletlen tisztelettel vagyok

Alaz. szolgálja

Jósika Miklos.

A feleségem isméretlenül kéri szives köszönetéről bizonyossá tennem.

¹ Jósika nem dolgozta fel ezen tárgyat.

II.

Kedves Tekintetes Ur!

A' legnagyobb szorongattatások közt, melyeket valaha éreztem, írom e' sorokat mint utolsó menedéket a' Tekintetes Urhoz: Csapó János Ur minden nap biztatott a' pénz meg kaphatásával — a' Conscriptio pár nap helyet mint mondá, tegnap előltig magánál tartotta, még tegnap 5 órákkor délután ígérte hogy ma végre anyi nyughatatlanság után meg kapjuk a' pénzt: a' tegnapi éjem volt két hét óta az első melyben pihentem, abba a' reménybe, hogy az Isten e' hoszas tribulációnak végét engedni értem.

Ma reggel Csapó ur hozzám küld, hogy sajnálja de ígérte, hogy teljesítheti a' Tekintetes urnak nincs képzete helyzetemről: a' feleségemet én is a' Csapó ur szavai után napról napra megnyugtattam — még tegnap este bizonyossá tettem hogy pénz lesz — s' ma ott állok, hogy nem tudom merre forduljak.

Nékem egy kérésem van a' Tekintetes Urhoz — nem lehet, hogy az a' ki a' szegénység sorsát anyira szívére szokta és tudja venni, szárazkórást ne érezzen ott hol valodi szerencsétlenség van, s' az én helyzetem most ilyen. Ha a' Csapó ur ígérete nem jött volna közben eddig rég segítve lett volna a' feleségem dolgán — mert Lanyai János ur magára váltalta a' dolgot, s' én magam mentem hozzá őt ígérete alól fel menteni a' T. Csapó János ur ígérete után. — Mindenre mi szent a' Tekintetes úr előtt kérem, életem e' legnagyobb bajában, legyen segítségemre, nem tudni hol jutalmazza meg magát az ily igazí keresztényi jó tett! Tegye meg érettem, birja rá Csapó urat, hogy mivel a' feleségem holnap indul, meg keseredett szívvvel, s' közel a' leg nagyobb kétséghez: fordítsa hitelet arra hogy nékem ha nem továbbra csak 20. Junii az az 10 napra szerezzem 2000 pengő forintot — még ma, tehát felét az ígértnek — s' az ígért egy esztendő helyett 10 napra: addig, ha kétszeres kamatra is becsület szavamat adom mellyel tréfát űzni nem szoktam meg adom a' pénzt: Ha én e' hoszu sorát a' küzdelemnek csak álmodhattam volna soha sem vállaltam volna e' dolgot magamra — de mivel tudom hogy szavamat tartom, ha csak élek és securitással bírok nem gyanítottam a' dolgot ily élet ölőnek.

ha a' Tekintetes urnak mondom, hogy e' szolgálattal életemet adja vissza, minden meg van mondva! Ha a' szent Isten e' nagy bajból meg ment soha életemben többet ily dolgokat magamra nem vállalok: A pénzt kész vagyok a' magam nevére fel venni s' e' nagy és sürgető szükségben áldozatokat is tenni.

Kérem kedves Tekintetes ur nyugtasson meg válasza iránt: nem is gondolja milly nagy jot tesz

hálás szolgáljával

10 Jun. 1840 Pest.

Jósika Miklossal.

III.

13 Jun. 1840 Pest.

Kedves jó Tekintetes Úr!

Éppen most jövök Budáról T. Agens Porkoláb Dániel urtól, kivel a' Takarékpénztári választmány' Ilk végzését közlöttem. Ő olly szíves volt a' legnagyobb készséggel mindenre ajánlkozni, sőt arra is hogy a' kötelezvényt alá írja: De mivel nem szokásom, egy szíves indulatból eredt ígéretből szoros köteleességet csinálni, s' mivel éppen illy ritka barátságos szolgálat, minőt Porkoláb ur kész tenni: hálát s' discrétiot idéz elő: Én ezen ajánlatot csak úgy fogadtam el: Ha, Porkoláb Urnak a' dolog nem kerül fáradságába s' ha a' Takarek pénztári választmány megelégszik az adatok elő mutatása után minden intabulatio vagy egyéb — az Agens ur hitelét csökkenthető s zajt ütő bizonyítványokon kívül — *a' kezességgel s' aláírással*: ellenkező esetben, hogy a' dolgot röviden ketté vágjam, a' Porkoláb Ur ajánlatának daczára, becsület szavamat adtam, hogy azt semmi esetre el nem fogadom.

Ugyan ezen érzés s' ugyan ezen menete gondolkozásomnak ösztönöz arra, hogy a' Tekintetes Urat bizonyossá tegyem arról: Hogy nagyon csalatkoznék bennem, Ha vagy maga, vagy Csapó János Úr feltehetnék rólam, hogy a' leg nagyobb szükségűtől kényszerítette is miként valóban a' jelen az: valaha félre tudnám ismerni azon szíves részvétet, s' fáradhatlan készséget melyet irántam ezen igen súlyos, de mindenesetre rám nézve leg keserűbb körülmények közt mutattak. — Nem hogy ezt tenném, s' nem hogy azon barátságos ígéretből, melyet jó szándékuk idézet elő szomorú köteleességet kívánnék csinálni, sőt az ígéret nem teljesítése esetében is, bizonyosan soha sem azoknak tulajdonitnám, kik azt a' leg szívesebb részvéttel s' jó szándékkal tették, hanem egyedül a' körülmények mostohaságának, melyeket elrendelni nincs az ember hatalmában: Megnyugtatósomra abban az esetben, ha a' Tekintetes ur találkozni Csapó urral méltóztassék ezen kinyilatkoztatásomat tudtára adni: s' bizonyossá tenni, hogy a' milly valóban szívből hálával véendem, ha 20dikán szíves ígérétét a' körülmények engedig (!) teljesítenie: úgy szintén ha ez nem sikerülne, távol lennék attól, ezt leg kisebb részben is nékie tulajdonítani, — bár az az eset rám nézve ki sem mondhatom milly szomorú lenne.

Ha tehát a' Tekintetes Ur gondolja, hogy Porkoláb Dániel ur czélt ér ha anyit tesz csak a' menyit felyebb, mint részemről el fogadhatot ki jeleltem: méltóztassék tudtomra adni. Az ellenkező esetben, a' dolog el marad ezen az uton.

A' midőn hoszas firkamért szíves bocsánatot kérek, magamat jó indulatiba (mellyeket igen óhajtanék minden időre megtartani,) ajánlván szíves tisztelettel vagyok

Lekötelezetje

Jósika Miklos.

U. I.

Porkoláb Dániel Ur olly szíves volt arra figyelmeztetni engemet: Hogy mivel nékie ki mutatható securitása van 80000 ezüst forintig: s' kész körülményeimet tudva: 4000 pengőről szóló contractust — mint cavens maga alá írni; tehát ez talán, anyiban segíthetne a' pénz szerzésben: a' menyiben a' leg több hitelező a' közel lévő securitást kívánja. — De fájdalom én már ugy el vagyok ijedve azon fatumtól melly e' dolgokban üldöz, hogy nem is merek már e' részben is senkitől tanácsot kérni, senkihez folyamodni.¹

Jósika Heckenasthoz.

I.

Szurdok 16 Jan. 1847.

Lieber Herr von Heckenasth!

Hier schicke ich Ihnen wider einen Abschnitt — *Epizodok* — samt dem *Jegyzetek*.²

Nun sind hier noch ein und ein halber Abschnitt. Ich werde aber *3 daraus machen*.

Hier bleiben in allem gegen 120 Druck Seiten, die ich Ihnen in 8 Tagen schicken könnte. Da ich aber wider seit einer Ewigkeit keine Aushängbögen erhielt — will ich die *nächste Sendung* erst abwarten. So bald diese 4—5 Druckbögen enthält (sic.) — so schicke ich Ihnen den kleinen bereits lang fertigen Rest, dem ich nur ein wenig durchlesen und ein bischen anders eintheilen will.

Ich hoffe Sie haben alle meine Briefe und Guthaben erhalten. Zunächst rechne ich darauf, das Sie die 4 Seiten die ich Ihnen (?)³ nicht gar so lange in einen Brief einschliess neu werden drucken lassen — den 8 Seiten neu gedruckt in 5 Bänden ist nicht so viel.

Ich warte 4—5 Aushängbögen mit Sehnsucht — an dem Tag an dem ich diese erhalte wendert der Rest meines Romans nach Pest.

Ihr bereitwilligster

Jósika.

II.

Szurdok 14 nov. 1847.

Lieber Herr von Heckenasth.

Die 3 Bände der Übersetzung Jósika's habe ich schon vor einigen Wochen nach Klausenburg geschickt. — Mich wundert es, dass Sie sie nicht schon längst haben.

¹ A szóban levő 4000 ezüst forintot végre 1840 decz. 18. sikerült tizes kamatra »Generális Rakovszkyné«-tól felvennie. (V. ö. *Irod. Tört. Közl.* 1906. 366. Jósika levele Wesselényi Miklóshoz.)

² *Jósika István* V. kötet.

³ Olvashatatlan szó.

Ich arbeite täglich — und hoffe ihnen im Laufe des kommenden Monats etwas schicken zu können.

Eine andere Frage ist es ob der Roman die oestreichische Censur passieren kann? Ich zweifle sehr sehr daran und habe Ihnen dies auch nicht verhält.

Wenigstens so viel als der Historiograph Fessler sagt, muss gesagt werden — und in dem Roman wird mehr gesagt werden. Aber in Leipzig gedruckt und — hier verbothen — wird es noch besser gehen.¹

Nächstens schicke ich einige Bücher der Leihe Bibliothek zurück — und werde etwas zum Vorlesen geeinetes (!) wo möglich heiteres in deutscher Sprache erbitten.

Ihr bereitwilliger

Josika.

Unlängst habe ich wieder an Sie geschrieben. Erscheint die Novelle Egy két emeletes ház Pesten — bitte ich mir so bald als möglich ein Exemplar aus.

Czím: A Monsieur *Gustave de Heckenasth* marchand libraire bien accredité à

Pest.

III.

Szurdok Dec 28. 1847.

Lieber Herr von Heckenasth!

Da mein Sohn B. Josika Miklos Oberlieut. bei (?) Kaiser Hulonen unverhofft den Befehl erhält zu seinem Regiment einzurücken, und ich nicht im Stande war die ganze Summe auszumachen, die ich Ihm mitgeben wollte, bitte ich Sie recht freundlich im (!) 60 fl c. Münze sage sechzig Gulden Conv. Münze zu zahlen — und sie mir in Rechnung zu bringen.²

Von Rakoczy sind 4 *Druckbögen* fertig und soeben ist mein Schreiber damit beschäftigt. In diesem Briefe noch oder wenige Tage später erhalten Sie das Manuscript:

Mit assignationen werde ich Ihnen nicht zur Last fellen. Dieser Fall war ein ausergewöhnlicher.

Die Abschnitte des Romans dessen Plan ganz fertig ist, werden sich rasch folgen.

Ihr stets bereitwilliger

Jósika.

Czím: A Monsieur *Gustave de Heckenasth*, marchand libraire bien accredité

a

Pesth.

¹ Jósika felesége, Júlia fordította németre. A fordítás megjelent Lipcsében 1851.

² A 60 frtól szóló elismervény mellékelve van.

WEBER ARTHUR.

ADATOK GYÖNGYÖSY ISTVÁN ÉLETEHEZ.

(Első közlemény.)

Gyöngyösy István nevééről.

A »*Phil. Közlöny*« XXX-ik évfolyam V-ik füzetében *Gagyi* Dénes úr ismertetést akart volna írni e folyóirat hasábjain megjelent nagyobb tanulmányomról, a mit *Gyöngyösy* Istvánról, mondhatom: hosszúságos és fáradságos kutatások alapján közöltem. Elég hosszú írói pályámon volt részem a megítélésben s ez az írói pálya bizonyítja, hogy még akkor se szólaltam fel a bírálat ellen, ha kézzelfogható valótlanságot állítottak rólam. Minék is tettem volna? A hozzáértő úgy is tisztában van rögtön az ily bírálatok értékével, a hozzá nem értő pedig úgy is fölöslegesnek tartja vizsgálni, hol van az igazság? Hogy most felszólalok, annak személyi és tárgyi okai vannak. A személyi dologgal gyorsan végzek. *Gagyi* Dénes úr munkáit igen sok alkalmam lett volna bírálgatni, de mindig kitértem e nagy tisztesség elől. Ezt én a köztünk történetek után természetes dolognak tartottam, nem úgy *Gagyi* úr!... Ez az egyik különbség köztünk. A másik, hogy én csak akkor írok új könyvet, ha valamit felkutatam, felfedeztem. Egy könyvből másik új könyvet csinálni nem szokásom.

Tárgyi okaim meg különösen bőven vannak, hogy valótlanságtól hemzsgő criticalai ügyelgéseit helyreigazítsam. Azt talán fölösleges megemlítenem, hogy stylusomat anekdotaszerűnek tartja. Bizonyosan hallott arról valamit, hogy regényeket, novellákat is szoktam írni. Ez az alapja ennek a kockázatos véleménynek, mert vajjon »mesélgetek«-e én anekdotaszerűen ez életrajzi vázlatomban? Persze e kérdés annak szól, a ki legalább figyelmesen elolvasta munkámat. Egy bizonyos: iparkodom mindig magyarosan írni s ezt a tulajdonságomat sohasem kívántam senki mekegő *pesti* vagy egyéb »művészi magyarságáért« felcserélni.

Még mulatságosabb az az állítása, hogy munkám első fejezetében »zavarosan« foglalkozom a Gyöngyösy-Horváth-család nemességének bizonyításával. Azt már régen tudom, hogy *Gagyi* úr latinul nem tud, de magyarul legalább olvasni megtanúlhatott volna, így aztán ha nem a közlött latin nyelvű eredeti okiratokból, legalább az említett első fejezetből kibetűzhette volna, hogy ez a fejezet munkám alapja. Azért volt szükség erre a fejezetre, mert a többi mind rá van építve. Családi hagyományainkból már mint kis inges gyerek tudtam, hogy a költő a mi családunk egyik őse. Már mint serdülő ifjú gyűjtöttem a rá vonatkozó okiratokat. De teljesen megzavart *Dugonics* Andrásnak egy, a gömői levéltárból közzétett okirata, a mely szerint *Gyöngyösy* István első felesége *Bekényi* Zsófia volt, míg az én okirataim azt hirdették, hogy *Baranyi* Ilona volt a hitvese. A magam részéről szerénytelenségnek tartottam volna az ellenkező felfogás mellett küzdeni, mert érdekességgel vádoltak és félremagyarázták volna önzetlen és fáradságos kutatásaimat. Ez a körülmény évtizedekre visszavetett. Bizonyosan így is írtam volna családunkról valami vázlatot, ott talán megkockáztattam volna

azt is, hogy valószínűnek tartom: őünk volt a nagy költő, de hogy Gyöngyösy Istvánra vonatkozó sok értekezésemet megírtam és megírhatam, azt egyenesen Nagy Iván, azóta már elhalt érdemes tudósunknak köszönhetem. Az ő, e folyóirat hasábjain közzétett értekezése valósággal életre keltette kutatásaimat. Ő bizonyította be egy pár okirattal, hogy a költő felesége Baranyi Ilona volt s ugyanazt olvastam én is a tőlem már régen összekeresett okiratokban is. Így mertem megírni ez ügyben a »Vasárnapi Újság« 1898-iki évfolyamában közölt értekezésemet s így tudtam felelni a Nagy Ivántól csak felvetett, de el nem döntött kérdésre: A sok Gyöngyösy-család közül melyikből származott tehát tulajdonképen a költő Gyöngyösy István? Így tudtam alkalmazni okirataimat a költőre s minden szerénytelenség nélkül elmondhatom, hogy életének sok homályos részét megvilágítottam, mert az eredő forrásból merítettem. Hogy mindezek ellenére a »criticus« Gagyí az első fejezetet a Gyöngyösy-Horváth-család nemessége závaros bizonyításának látja, az csakugyan inkább csodálatos, mint okos, vélekedő tünődés.

Ilyen vagy ehhez hasonló vélekedése az is, hogy nekem egyáltalán nincs is jogom a költő nevét »így vagy amúgy megcorrigálni« s »eredetiségéből« kivetköztetni. Ha még azt tettem volna is, a mit Gagyí úr rám fog, biztosan több jogom van hozzá, mint neki. Egyszer, mert én igenis legalább iparkodtam behatóan foglalkozni élete körülményeivel. Gagyí úr ugyan írt halála százéves évfordulója alkalmából egy tárczát a »Pesti Napló«-ban, de az nem egyéb, mint Dugonics, vagy jobban mondva a Dugonics-féle adatok Toldy szerint való átírásának ismételtetése. Ha valaki valamiről, vagy valakiről írni akar, ha nem saját magának is, legalább a közönségnek tartozik annyival, hogy a felvetett kérdésről annyira mennyire tájékozza magát. Pedig már ekkor nemcsak az én, de Thaly Kálmán, Nagy Iván a költőre vonatkozó kutatásainak eredményeit közölték, hát legalább az utóbb említett két nagy tudós írásait forgathatta volna, mielőtt semmit mondó, nagyhangú ömlengéseit szélnek eresztette.

Nekem eszemágában sincs a költő nevét se imígy, se amúgy megcorrigálni. Haném mennél több, a költőre vonatkozó okirat fordul meg kezemben, látom, hogy a költő maga is, de kortársai is ingadozva Gyöngyösi-nek, Gyöngyösy-nek, majd Gyöngyössi-nek és Gyöngyössy-nek írják e nevet, sőt egy- és ugyanazon okiratban is különféleképen írva előfordul ez a név. A régieknek ez fel se tűnt, mert helyesírásuk nagyon is ingadozó volt. Én tehát ebben a tekintetben csak annyit tettem: visszatértem az eredeti forráshoz. Teljes neve az 1630-ban kiadott királyilag megerősített zálogos levél szerint, a hol a költő apjának neve fordul elő így: Joannes Horvath alias (seu aliter) Gyöngyösy. Tehát a költő neve, minthogy a Horvath elnevezést a család teljesen elhagyta, Gyöngyösy István és semmi más!

Mikor halt meg a költő?

Erről sokszor említett értekezésemben csak ennyit írtam: »Az öreg költő 1704-ben szeptember havában halt meg, a vármegyei jegyzőkönyv még halála napját se jegyezte fel«. Tapasztalásból tudom, hogy a régiek, a hol pontos feleletet nem írnak ki, az a »*praeterlapsis diebus*« kifejezés nagyon tág értelmű. Semmi okom se volt reá tehát, hogy egyebet írjak. Gagyí Dénes úr azonban az okiratoknak színét se látva, tudományos tünődéssel a következőket írja: »Bátran meg lehetett volna halála idejéül a szeptember 20—30-ika közötti időt megállapítani«. Igaz, hogy 1704 szeptember 30-ikán tartott gömörmegyei restauráló közgyűlés jegyzőkönyve meg van. Ennek első pontját szó szerint itt közölni jónak látom, mert beszélni sokan beszélnek róla, de látni nagyon kevesen látták, összefüggő szövegében is bajosan olvasták. A szöveg, a mint az elsárgult papíron az elhalványult írást olvasni lehet, a következő:

Primo. Quando quidem Grosus Dominus Stephanus *Gyöngyössi* praecedentium annorum Vice Comes Superioribus, praeterlapsis diebus ultimam suam diem clausisset, perhocque officium ordinarij Vice Comititis ex eo tempore vacasset, quod tamen Grosus Dminus Georgius *Bárczay* de eadem, veluti jam antecederet Inclytae Comitatus votae electus substitutus Vice Comes rite et legitime administrasset, recapitulata sua miserrima valedictione, praetactum Vice Comititis Officium cum authentico sigilló Inclyti Comitatus resignavit. Occasione cuius Praetitulatus Dminus Praeses exhibendo sub secreto sigillo suae Serenitatis Principalis transmissa, ad Officium Vice Comititis candidatur uno nominatur, factaque apertione sigilli et manifestatione, neocandidaturum, postea quam audita fuissent nomina Generosorum DD. Pauli *Máriássi* de Markusfalva, Stephani *Oroszláni*, Davidis *Modori*, Stephani *Toeke* Senioris, Joannis *Zabreczky*. Ingeminata Conclamatione totius Inclytae Consensuque Dnum prius memoratum Paulum *Máriássy* subsecutaque juramenti sacramentalis expositi confirmavit.

Mindenki láthatja ebből a szövegből, hogy a költő halálának biztos napjára következtetni még megközellítőleg se lehet. Dehát vannak tudósok, a kik okirati bizonyságok nélkül is történetet kívánnak írni, eseményeket megállapítani, a mi természetesen a legkönnyebb dolog volna a világon.

Én azonban, hogy e dolgot megvilágíthassam másképen jártam el. Bizonyos, hogy *Gyöngyösy* István élete utolsó éveiben *Csetneken* lakott. Épen azért nagy szeget ütött a fejembe, mikor halála napját a csetneki anyakönyvekben nem láttam feljegyezve. Józan észszel ebből annyit kellett következtetnem, hogy nem ott halt meg? De hát akkor hol? Mindenesetre valahol Gömörvármegye területén. Öreg ember volt már nagyon, hivatalos útja alkalmával is valahol elhalhatott.

Igy fordultam Gömör vármegyéhez. A megye nagyérdemű alispánjának, *Bornemisza* Lászlónak és igen érdemes főjegyzőjének *Lukács* Gézának volt érzékek e fontos kérdés iránt. Kérésre az összes keresztény egyházakhoz kérdést intéztek, s ily hosszas; fáradságos kutatás után

Fábián Ferencz pápai praelatus és *rozsnói* plébános végre megtalálta a saját hallotti anyakönyvében a költő halálának napját.

E fontos bejegyzés így szól: »Annus, mensis et dies obitus 1704 24-ta Julii mortuus est Dominus Stephanus Gyöngyössy Vice Comes 75 annorum.« Se származása, se lakóhelye, se temetésének napja és helye nincs feljegyezve.

Ez a feljegyzés tehát csak halála napját bizonyítja hitelesen. Még azt sem lehet hitelesen venni, hogy csakugyan 75 éves volt-e. Hivatalos útján érte utól a halál. Felnőtt gyermekeit már régen szárnyra bocsátotta, szomorú magánosságban halt meg. Élete éveit csak úgy körülbelül írhatták oda. Hiszen már 1701-ben, mikor tántorgó és kései öregségére hivatkozva menekülni akart az alispánságtól már igen öreg ember lehetett. E körülményre való tekintettel öregebbnek hisszük a költőt halála évében, mint a feljegyzés állítja. Minthogy a temetés helye sincsen bejegyezve, még az is igen kétséges, vajjon *Rozsnón* tették-e örök nyugalma helyére. Így bizonyosodik be, hogy az irodalomtörténeti kutatásokhoz az íróasztal mellett támadt ilyen és amolyan könnyű gondolkodás egyáltalán nem elégséges.

Hol született Gyöngyösy István?

Biztos feljegyzés nincsen erről, tehát e kérdés megfejtésénél csak a körülmények és a későbbi okiratok összevetéséből lehet és kell következtetnünk. Mint tudjuk a család őse *Mihály* volt, a ki 1593-ik év április 30-ikán Prágában kiadott nemes levelét 1595-ik év április 5-ikén Zemplén vármegyében hirdettette ki a Zempléni megyegyűlésen. E Mihálynak fia volt *János*, ki Ung vármegyébe kerülve 1619-ik év augusztus 10-ikén a *nagykaposi* gyűlésen újból kihirdettette nemes levelét. E kihirdetésnek az volt az értelme, hogy János Ungban is birtokot szerezve élni akart nemesi jogaival. Addig a család *Horváth* néven szerepelt, nemes levelök is e névre volt kiállítva, de mások is magok is Gyöngyösy-nek kezdték őket nevezni. Ez *nem előnevök* volt, mert akkor Gyöngyösy-Horváthnak írták volna magokat. Ennek azonban a régi okiratokban semmi nyoma nincsen. Egyébképen a nemesi előneveknek a régiek nagyfontosságot nem tulajdonítottak. Egy ugyanazon család tagjai magokat különféle előnévvel írták, születési helyökről vagy birtokaikról vették előnevöket. Ezen senkisem ütközött meg. Így a Gyöngyösy-család a *Horváth* nevet teljesen elhagyta, már a költő unokája *Gatályi* Gyöngyösy Istvánnak írta magát, nem különben *Gábor* a költő dédunokája is. A költő bátyját *Pált*, a ki török fogságból kiszabadulva *Csik megyébe* származott el, *Kassay*-nak hívták, mert *Kassáról* költözött oda, de azért e néven is gyakorolta nemesi jogait, csak unokái, a tölem már közlött *Nemzetség levél* tanúsága szerint 1754-ben szerezték vissza hivatalos úton akkor is csak a vármegye tanubizonyosságával Gyöngyösy-nevöket. Erre *királyi megegyezés* (regius consensus) oklevélre nem volt szükség. Ez volt a régi eljárás. Ezt már itt nyomatékosan meg kell jegyezniem!

A család Gyöngyösy neve csak 1624-ben fordul elő a leleszi conventtól kiállított zálogos levelel. Ezek szerint Horváth János más-
képpen Gyöngyösy (Joannes Horváth aliter Gyöngyösy) zálogba kapja
Agárdy Jánostól de Nagy-Agárd Ungváron levő nemesi Curiáját. Persze
a nemesi házhoz (curia nobilitaris) azon felül sok minden tartozott,
mert őseink úgy gondolkoztak, hogy csak a házból megélni nem lehet.
E házhoz is sok mindenféle tartozott: három szabad, dézmamentes
szőlő, művelt és műveletlen föld, szántóföldek, rét, legelő, mező, kaszáló
erdő, liget, hegy, völgy, puszta szőlőhely, patak vagy folyórész, víz-
mosásos hely, malmok. Agárdy János Szalonihay Györgytől örökölte,
a ki viszont törvényes csere után (Concambium) útján Homonnai Dru-
geth Györgytől szerezte. A ház csakugyan a vár tözsomszédságában volt.

Most következik egy különös jogeset, a mely a régi szokásokra,
jogi eljárásra nézve is nagyon jellemző. Gyöngyösy János királyi titkos
pecséttel ellátott levelet szerzett (regius consensus) e jószágára, a melyben
szószzerint bevették a bevalló Agárdy János záloglevelét, mint a királyi
levél mondja: »*Non abrasas, non cancellatas, sed de verbo ad verbum
insertas.*» Miért választotta e hosszú, költséges útát a takarékos és
vagyonyszerző János? Hiszen a convent hiteles hely locus credibilis
volt, okiratait teljes érvényességükben elismerte akkor mindenki. Mikor
először foglalkoztam e kérdéssel sok fejtörést okozott nekem is. De ide
nem fejtörés kell, hanem a régi jogi eljárás ismerete. Épen azért első
véleményem csak pedzette az igazságot. János Ungban, mint említettem
1619-ik évben hirdette meg a nemességét, mert a nélkül jogaival nem
élhetett volna. Hogy a kihirdetés után senki sem háborgatta nemesi
előjogaiban az világos. Az nem lehetett akadály ebbben, hogy Horváth
Jánost Gyöngyösynek kezdték hívni és ő is így hívta magát, mert
Gyöngyösről kerültek oda, hiszen a kihirdetés után csak öt év telt,
mindenki tudta, hogy Gyöngyösy és Horváth János egy és ugyanazon
személy. A régi szokások szerint képtelenség fel is tenni, hogy Gyön-
gyösy Jánosnak nemesi elő jogán ez újabb neve miatt csorba nem esett
volna. Ezért tehát nem kérte a királyi megerősítést. Mert ha a nevét
akarja megerősíteni a zálogos levelet szóról szóra teljesen fölösleges
bevenni a királyi levélbe, s a záradékban arról lett volna szó, hogy
Gyöngyösynek ismerjék el Horváthot. Ilyenre az akkori jogszokások
szerint szüksége se volt, erről az oklevélben egy betű sincs, ellenkező-
leg a király a ház és hozzá tartozandók birtoklásában erősíti meg.
Egyébképpen is mint az alább közlött okiratok bizonyítják János
apja Mihály és annak fiai Zemplénben már előbb Gyöngyösyeknek írták
magukat. És ezért nemesi jogokon semmi csorba nem esett.

Miért történt hát a királyi megerősítés? A régi jogszokások
magyarázzák ez eljárást; őseink birtokaikat nem adhatták el csak
elzálogosíthatták bizonyos számú időre. Vissza is válthatták a meg-
állapított határidőn belül. Ezekből az ügyekből végnélküli perek kelet-
keztek, a minek végét sokszor több nemzedék se érte meg. A furfangos
vagyonyszerző János a legerősebb módhoz folyamodott, hogy birtokát
elfoglalhassa. Királyi levelet eszközölt ki rája a mi az akkori jogszoká-

sok szerint egyenértékű volt e donatioval, királyi birtok adományozással. Ez volt a leghathatósabb mód, hogy birtokába beülhessen. Ez előtt még a hatalmas Drugetheknek is tagítani kellett, a kik semmi esetre se nézték jó szemmel, hogy épen városok tőszomszédságban egy idegen, beköltözőt jövevény fészkelte meg magát. Hiszen a Drugethek folytonosan hadilábon állottak a szomszéd birtokosokkal s magával Ungvár városával is. Az Ung vizét is, a mely azelőtt *Radvancz*, *Darócz* és *Baranya* felé folyt *Eőr-Darmának* vezették, a mi miatt a város állandóan ki volt téve az árvíz veszedelmének. A város e miatt nagy pert indított ellenök, s később a kincstárral, Bercsényivel is. De épen ilyen háborúságban éltek a síkságon megtelepedett nemes urakkal is. Az ungmegyei levéltár tele van az ily panaszokkal, a mikor a megye volt kénytelen igazságot szolgáltatni, a mennyire tudniillik birt e felföldi kis királyokkal.

Nem ismeri az akkori idők jogi eljárását, a ki azt állítja, hogy az ungvári háznak már 1624-ben a költő apja valóságos birtokosa volt. Ha békével bírta volna, nem fog olyan költséges vállalkozáshoz, a milyen a »királyi beleegyezés« kieszközlése is volt, mert ezt a jogtudós Jánosról feltenni képtelenség. A királyi megerősítés pedig 1630-ik év május 8-ikán kelt s a régi hosszadalmas jogszolgáltatást figyelembe véve még ez évben is bajosan igtathatta be a megye Jánost birtokába. Nem születethetett tehát a költő olyan házban, a mi valósággal csak 1630-ik év után került kezéhez, mert tekintettel arra, hogy a költő már 1652-ben házasságra volt, a rozsnyói haláláról szóló bejegyzést is számításba véve, születési évét 1625—1627-iki évek valamelyikére kell tennünk. A rozsnyói bejegyzés csak körülbelül mondja meg évei számát, mert szomorú magánosságban halt meg. Övei nem voltak, nem lehettek körüllette, még barátai is könnyen tévedhettek az évek dolgában. Nem is valószínű, hogy csak 23-ik évében lett volna házassága idején.

Bátran kimondhatjuk tehát, hogy nem *Ungváron* született, mert születésének évében az ungvári ház még nem volt apjának birtokában. A ki a jogszokásokat nem ismeri és a királyi oklevél hiteles adataival szemben a maga kigondolt véleményével erősködik, az olyan tudományos vitát kár folytatni.

Hol született tehát a költő?

E kérdést újra csak az okiratok adatainak összevetésével dönthetjük el. Bizonyos, hogy 1619-ik évben *János* már *Ungban* lakott, mert ekkor az ő nevének említésével, ő volt az előmutató (producens). 1656-ik évben kelt végrendelete szerint az öreg Jánosnak több háza volt: *Jenkén*, *Ungváron*, *Radvanczon*. Ezek közül a *radvanczi* házban lakott már ez időben, mert már akkor is birtokosnak kellett lennie, az ungvári ház sokkal később jutott birtokába, különben is végrendeletében a *radvanczi* házat mondja *atyai ház*-nak. Ha birtokos nem lett volna *Ungban*, nemességét se hirdetik meg, mert a régi nemes emberek csak akkor szavazhattak több vármegyében is, ha azon a területen fekvőségük is volt; ha másképpen nem zálogos jogon vagy elzálogosítva.

Az öreg János pedig már 1634-ben assesszora volt Ungmegyének. Az 1656-iki végrendelet Jánost *ungvári* lakosnak mondja, 1640-iki adásvévesi szerződés (nem 1641-iki, mint egy előbbi közleményemben sajtóhibából mondva van) *eperjesi* lakosnak. De a végrendelet szerint is készpénzének legnagyobb része Eperjesen volt a »Kőház«-ban, tehát ott is lakott, laknia is kellett táblával bíró városban procuratori dolgai miatt. A közelet régi emberei bizony igen gyakran szekérháton voltak ügyes-bajos és közügyi dolgaik miatt. Eperjesi házához tehát csak 1640-ben juthatott. Hogy ilyen kőházat is tudott szerezni, az nagy felforgására vall, mert a régi városi polgárok féltékenységből még főuraknak is nehezen engedtek át házat városokban.

Eperjesen és Ungváron tehát nem születetett a költő, *Radván*-*czon* kellett születnie. E mellett bizonyít maga a végrendelet szövege is. Ebben mint a régi nemes urak általában minden fiuknak lakóhelyet hágy, természetesen a velők járó földekkel egyetemben. Jánosnak hagyja az eperjesi kőházat, de részes benne a költő is, Ferencznek a *jenkei* udvart rendeli lakásul. »Istók«-nak, a hogy legkisebb, de már házasságot kötött fiát bevezetőleg említi végrendeletében is, szemléltetést kedvez. Az *ungvári* és *radvanczi* udvarházakat neki hagyja, a *radvanczi* udvarházat minden kárpótlás nélkül, de már az *ungvári* házért nagy összeget, zálogos értékének felét, 300 frtot, fizettet véle bátyjának *Lászlónak*, a mi a mostani értéket véve, hármezer forintnál is több. Meg is okolja miért? A *radvanczi* udvarház mint *atyai ház* »a törvény szerint is a legkisebb fiué.« Ez benne is van a tripartitumban. Ezért csak az *ungvári ház* juthatott volna *Lászlónak*, a kinek azonban az öreg János felfogása szerint nincsen szüksége lakásra, mert »papságra menendő léssen«. Azért fizettet »Istók«-kal *Lászlónak* egy tekintélyes összeget. Ez a napnál világosabban a végrendelet szövegéből is látszik. Tisztára bolondság jogtudós emberről olyat még fel is tenni, hogy egyszer kimondja: »az atyai ház törvény szerint is a legkisebbet illeti«, s azután mégis megfizetteti érte. Csűrös-csavarással nem lehet történeti tényeket megállapítani, de még azzal sem, hogy az ember először forrástanulmányok nélkül valamit kifőz feje bográcsában s azután utólagosan erőnek erejével keres hozzá állítólagos bizonyítékokat.

De a költő maga is »*rodvanczinak*« (régiesen így írták) tartotta magát. Erre a legfontosabb bizonyíték 1663-ik év január 14-ikén *Csetneken* kelt Nagy Ivántól közölt osztálylevelél. Nagy dologról van itt szó. A költő felesége, *Baranyay* Ilona, testvérével Borbálával, még osztatlan birtokaikat rendezték atyafiságos békességgel. Jellemző, hogy itt az osztálylevelél írója és a »*legale testimonium*« *Homoki* András *ungmegyei* juratus assessor volt. Az pedig csak jól tudta honnan származott Gyöngyösy István, azért írta »*rodvanczi*«-nak, de maga a költő is jelen volt ez osztálynál, tudásával és nem ok nélkül történt ez a megkülönböztetés. A költő felesége beteges asszony volt, hiszen nemsokára meghalt. A költő maga Gömör vármegyében jövevény. E vármegyében is élt egy Gyöngyösy István, a kinek a felesége *Bekényi* Zsófia. De Ungban *Eőr-Dama*, *Mátyócz*, *Pálócz* és *Bajánháza* környékén is él

egy Gyöngyösy István szolgabíró, a kinek felesége *Ráskai* Anna volt. Tehát nagyon is szükség volt a megkülönböztetésre. E különböző családból származó Gyöngyösyre később még visszatérek. Sokszor hivatkoztam rá, most is nyomatékosan jelentem ki, hogy a régi nemesi családok lakóhelyükről, a hol természetesen birtokaik is voltak vagy szülőhelyükről vették előnevüket. Ebben senki sem akadályozta meg őket, általános szokás volt, a min senki sem ütközött meg. Gyöngyösy nem lakott *Radvánczon*, ha tehát a megkülönböztetésnek szükségét látta és a »*rodvanci*« előnevet választotta, ez azért történt, mert ott született... Atyai birtoka volt Ungváron is, csakis, mert *radvanci* születésű volt, azért íratta magát »*rodvanczinak*«.

Egyébképen a régi *Ungvár* össze volt épülve *Radvánczczal*, csak mikor az Ung medrét a *Drugethek Eőr* felé vezették, akkor menekült a lakosság nagy része a vízáradások miatt mostani helyére. *Radvánczot* ma is Ungvár külvárosának lehet tartani, oly közel van hozzá.

A Gyöngyösiek curiája azonban *Radvánczczal* ellenkező oldalon a vár alatt volt. Ezen az oldalon alig volt egy pár utca, a mostani *Nagy-utca* már a város végére jutott. *Só-utcának* nevezték akkoriban.

Egy szóval *Gyöngyösy István* *Radvánczon* született. Az eddig feltalált okiratokból mást következtetni nem lehet. Ezt állom, ehhez se hozzáadnivalóm, se elvennivalóm nincsen. Csak biztos okirati feljegyzés döntheti meg ezt a legvalószínűbb feltevést, az »észnek szerkesztő munkája«, mint a jó *Dugonics András* mondotta a saját, *Gyöngyösy Istvánra* vonatkozó következtetéseire, okirati tanubizonyosságok valószerűsége mellett csak magánélmék magángyönyörűségére szolgálhat.

Adatok Gyöngyösy István családja házához.

E rovatban közlöm mindazt, a mi *Gyöngyösy János*, a költő apjának *házára* vonatkozik, vagyis a miből a költő születéshelyére következtetek. Feltétlenül szükségesnek tartom, mert tapasztalásból tudom, hogy »észbeli szerkesztő« urak annyi fáradságot se vesznek maguknak, hogy a hivatkozott okiratokat gondosan átnézzék, minthogy könnyebb is a merengés az okiratokon alapuló *egybevető* munkánál.

Gyöngyösy Horváth János királyilag megerősített zálogos levele. 1630.

Nos Ferdinandus dei gratia electus Romanorum imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae etcetera rex etcetera... Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod pro patre et in personis fidelis nostri egregii Joannis *Horvath* alias *Gyöngyösy* et nobilis dominae Catharinae Diák exhibitae sunt nobis et praenotatae quedam literae fidelium nostrorum honorabilium Conventus Ecclesiae S. Crucis, de *Lelesz* fassionales in simplici papyro ex duobus arcubus seu ternionibus conglutinatis constantes patenter confectae sigilloque eiusdem Conventus authentico a tergo impressivo com-

munitae quibus mediantibus fidelis noster egregius *Joannes Agárdi de Nagy Agárd* totalem et integram unam domum seu Curiam suam nobilitarem in oppido *Unguar* vocato extructam inque Comitatu de *Ung* existentem habitam, ac tres suas vineas liberas et exemptitias in promontorio eiusdem oppidi *Vnguar* sitas, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet eiusdem *Joanni Horuath* aliter *Gyöngyösy* et *Catharinae Diák* consorti suae eorundemque haeredibus et posteritatibus, successoribusque et legatariis utriusque sexus universis, omni eo jure libertateque et immunitate quibus idem *Joannes Agárdy* eandem et easdem tenebat et possidebat, in et pro sexingentis florennis hungaricis titulo pignoris certis ex respectibus modisque et conditionibus, in iisdem literis fassionalibus clarius contentis et expressis dedisse obligasse et inscripsisse per manusque defacto tradidisse et assignasse dignoscebatur, tenoris infrascripti. Supplicatum propterea Maiestati nostrae humiliter exstitit, pro parte et impersonis praefati *Joannis Horuath* aliter *Gyöngyösy* dictaeque Consortis suae *Catharinae Diák*, quatenus easdem literas fassionales omniaque et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et acceptas habentes, literisque nostris inseri et inscribi facientes, praemissae temporaneae dationi, obligationi et inscriptioni per manusque de facto traditioni et assignationi, aliisque omnibus et singulis in iisdem literis fassionalibus clarius denotatis et expressis, nostrum regium consensum benevolentem pariter et assensum praebere dignaremur. Quarum quidem literarum tenor talis est: Nos Stephanus Telekessy Praepositus et conventus Ecclesiae S. Crucis de Lelesz memoriae commendamus per praesentes significantes quibus expedit universis, Quod egregius *Joannes Agárdy de Nagy Agárd*, frater scilicet consanguineus generationalisque et condivisionalis Nobilis quondam *Georgii Szalonthay* de eadem *Nagy Agárd* ab una parte, vero ab altera, Nobilis *Joannes Horuath* alias *Gyöngyösy* coram nobis personaliter constituti, ac praefatus, *Joannes Agárdy* oneribus et quibuslibet graviminibus universorum fratrum, sororum, proximorum et consanguineorum generationaliumque et condivisionalium suorum, haeredum item posteritatum et successorum suorum, ac aliorum etiam quorumlibet, quos videlicet subscriptum tangeret, tangere et concernere posset negotium quomodolibet nunc vel in futurum in toto per omnia in se suosque haeredes et successores quoslibet, ac cuncta bona et jura sua possessionaria receptis et levatis sponte et libere unaque vocis ipsorum ministerio extiterunt confessi, et primo quidem ac praecipue per praefatum *Joannem Agárdy* extitit confessum pariterque relatum hunc in modum. Quod ipse pro certis et perarduis atque adeo rationalibus evidentibusque et urgentissimis negotiis et necessitatibus suis sublevantes, potissimum autem tolerandis expensis in recuperatione et ad stipitem reductione certorum bonorum et iurium suorum possessionarium a se iam pridem abalienatorum, matura et exacta intra se deliberatione praehibita, *totalem et integram unam domum et curiam suam nobilitarem, quam videlicet superioribus retroactis temporibus et annis praefatus quondam Georgius Zalonthay frater dicti fatentis a spectabili et magnifico quondam Domino Comite*

Georgio Drugeth de Homonna alias Iudice Curiae et consiliario Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis Equite aurato, cubiculario ac pincernariorum regaliū in Hungaria, Magistro necnon Comitatum Zempliniensi et de Ung Comite pro aliis bonis et iuribus suis possessionariis aviticis, permodum et formam legitimi Concambii medianlibus certis literis nostris fassionalibus, superinde confectis et emanatis comparasset et permutasset, quae in ipsum Ioannem Agárdy fatentem per mortem defectum seminis ejusdem quondam Georgii Zalonthay uti fratrem condivisionalem legitimumque et immediatum successorem, jure successorio et devolutorio remansisset et condescendisset cui ab occidentali Laurentii Chille domus et sessio civilis, ab orientali vero plagis, quoddam umbraculum sub quo diversae res mercesque . . . per propalas negotiatoresque vendi solent proxima et contigua vicinitate jungerentur et adhaerent in oppido Vnguar vocato in Comitatu de Vngh existenti habitam, ac tres vineas suas liberas et exemptitias in promontorio seu vineto metisque et terminis ejusdem Oppidi Vnguar sitas simul cum cunctis earundem vinearum iuribus, usibus, fructibus et emolumentis, dictaeque domus et Curiae nobilitaris utilitatibus et pertinentiis quibuscumque, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, foenetis, nemoribus, montibus, vallibus, vinearumque promontoriis, aquis item fluviis piscinis piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis generaliter vero quarumlibet . . . et pertinentiarum suarum . . . nominis vocabulo vocitarum integritatibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentis ad eandem utpote de jure et ab antiquo . . . extitissent . . . Horuath alias Gyöngyösy et nobili dominae Catharinae Diák Consorti suae eorumque haeredibus, posteritatibus successoribus . . . florennos hungaros hic coram nobis . . . in paratis depositis, per ipsumque Ioannem Agárdy fatenti ad se realiter et effective perceptis et levatis titulo pignoris usque tempus redemptionis ejusdem . . . dedisset colligasset, inscripisset . . . praememoratis Joanni Horuath alias Gyöngyösy et dominae Catharinae Diák Consorti suae eorumque haeredibus posteritatibus, successoribusque utriusque sexus universis deponere et ex . . . ere per hocque . . . ipsam domum et Curiam nobilitarem, in suprafato Oppido Vnguar in Comitatu de Vngh praescripto existenti habitam, modo praemisso per se obligatam et inscriptam, ab eisdem redimere voluerit et potuerit, voluerintque et potuerint . . . vel sese receptis praescriptis ipsis sexingentis florennis hungariis pecuniis scilicet suis iidem Joannes Horuath aliter Gyöngyösy et domina Catharina Diák consors sua eorundemque haeredes, posteritates, successores et legatarii utriusque sexus quilibet eandem domum et Curiam nobilitarem simulcum cunctis utilitatibus . . . vineasque praetactas, praefato Joanni Agárdy fatenti suisque haeredibus et successoribus quibuscumque absque ullo juris processu, tergi versationeque et renitentia aliquali pure et in specie remittere et resignare velint ac debeant teneanturque ac sint modis omnibus obstricti: Quod si autem id facere nollent . . . extunc in eo casu praefatus Joannes Agárdy fatens suique haeredes et successores quilibet Vicecomitem dicti Comitatus de

Vngh tunc pro tempore constitutum cum uno Judlium et altero Jurato Assessore suis, saltem de domo habitationis seu solitae suae residentiae ad simplicem dumtaxat requisitionem . . . euocare et educere. Idemque vicecomes cum eisdem Judlium et Jurato Assessore suis, vigore saltem praesentium autoritate eidem per praesentes plene concessa et attributa, de bonis rebusque mobilibus et immobilibus dictorum Joannis *Horuath et dominae Catharinae Diák consortis suae* eorumque suprafatorum . . . posteritatum, successorum et legatorum quorumlibet praefato Joanni *Agárdy* suisque haeredibus et successoribus quibuslibet de aliis sexingentes florennis hungariis executionem facere. Ac insuper dictam etiam domum et Curiam nobilitarem simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet vineasque praetactas idem . . . restituere possit ac valeat, habeatque omnimodam potestatis facultatem et autoritatem ac ex debito officii sui omnino debeat et teneatur, nullis iuridicis remediis cautelisque et exceptionibus hac in parte obstare suffragariis valentibus. Hoc addito, quod si praefati Joannes *Horuath* alias *Gyöngyösy* et *domina Catharina Diák* praescripti haeredes, posteritates, successores et legatarii quilibet, medio tempore praeter structuras praesentes alia aliqua aedificia et structuras, meliorationesque aut reformationes in facie dictae domus et Curiam nobilitarem facerent et exstruerent, vineasque ipsas vitibus conserentes et plantantes cultiores et melioresque et fertiliores . . . etiam aliquam structuram illic erigerent: extunc tempore redemptionis suprafatae ipsius domus et curiam nobilitarem eorundem quoque et earundem omnium praetium et valorem condignum, secundum justam proborum hominum ad id adhibitorum aestimationem, idem *Joannes Agárdy* fatens, suiique haeredes et successores quilibet utriusque sexus summam capitalem praetactam, una cum summa ipsa capitali simul et semel pleneque et in paratis aequae in bonis et usualibus monetis eisdem Joanni *Horuath* aliter *Gyöngyösy* et *dominae Catharinae Diák Consorti suae* eorumque haeredibus, posteritatibus successoribus legatariis utriusque sexus universis refundere resarcireque teneatur debeantque et teneantur, et non secus nec prius redemptionem ipsam experiri, perficereque valeat et valeantque. Assumendo nihilominus. Praefatus Joannes *Agárdy* de dicta Nagy Agard, fatens, oneribus sub praesumptis super se, suosque haeredes et successores quoslibet praefatos Joannem *Horuath* aliter *Gyöngyösy* et *Catherinam Diák Consortem suam* eorumque haeredes, posteritates successores legatarios utriusque sexus universos in libero et quieto et pacifico dominio usuque et possessione antelatae totalis domus et curiam nobilitarem in dicto Oppido *Vnguar*, in Comitatu *Vngh* suprascripto existenti sitae, pignori modo antelato locatae cunctaque eiusdem utilitatum et pertinentium quarumlibet supra declaratarum ac trium vinearum suprafatarum in promontorio eiusdem Oppidi *Vnghuar* sitarum et plantatarum usque, praemissam redemptionis tum scilicet capitalis summae, tum etiam pretii et valoris aedificiorum, structurarum ac meliorationum et plantationum vinearum inibipientes plenariae et exactae exolutionis tempus contra quosuis legitimos impeditores, turbatores causidicos et actores suis propriis laboribus, curis fatigiis et expensis

tueri, protegere et defensare indemniter conseruare. Harum nostrarum vigore et testimonio literario mediante. Datum feria et tertia proxima ante festum Beati Stanislai episcopi et martyri, anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo quarto. Nos itaque huiusmodi humillima supplicatione pro parte praefatorum Joannis Hornalh alias Gyöngyösy et Catharinae Diák consortis eiusdem, nostrae modo quo supra porrecta Maiestati regia benignitate exaudita clementer et admissa praeinsertas litteras dicti conuentus ecclesiae S. Crucis Lelesz fassionales, non abrasas non cancellatas neque in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio ac suspitione carentes praesentibus litteris de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas quo ad omnes earundem continentias articulos, clausulas eatenus quatenus eadem rite et legitime existant emanatae viribusque eorundem veritas suffragatur ralas, gratas et acceptas habentes praeinsertae temporanae dationi, obligationi et inscriptioni per manusque de facto traditioni aliisque omnibus et singulis superius in iisdem litteris fassionalibus clarius denotatis et expressis nostrum regium consensum praebemus Imo praebemus beneuolum pariter et assensum. Harum nostrarum secreto sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitarum vigore et testimonio literarum. Datum in civitate nostra libera regiaque Posoniensi die octava mensis May anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo Ferdinandus. Stephanus Sennyei episcopus iauriensis.

Jegyzet. A költő anyja. Ez okirattól világos, hogy a költő apját Jánost a zálogos ház és a hozzátartozó jelentékeny földbirtok bírásában erősíti meg a király. Azt a végső sorok világosan bizonyítják. A Gyöngyösy-név megerősítéséről szó sincs, a mire szükség se volt. A tőlem már régen közölt »Nemzettség-levél« szerint Mihálynak, a nemesség-szerzőnek fia lett volna ez a János, a kinek felesége Diák Kata és unokája egy másik János a költő apja. De ez képtelenség. Az 1754-ben kelt »Nemzettség-levél« ugyanis szórul-szóra így szól: »Mely Jánosnak feleségétől, néhai nemes nemzetes Diák Katalintól voltak fiai: János, Pál, István, Ferencz és László, kik közül Jánosnak voltak fiai: János, Pál, István, Ferencz és László.« E nemzettséglevél csak másolatban maradt meg ugyan, de hitelessége kétségtelen. A későbbi okiratok sorra bizonyítják hitelességét, a leíró azonban tévedett a másolásban. Először igen feltűnő, hogy a két Jánosnak ugyanazon nevű fiai legyenek. Ez már gyanussá teszi a dolgot, fölötte valószínűtlen és különös véletlenség. Itt a leíró egy Jánosból két Jánost csinált, annyival is inkább biztos ez, mert alábbi írása rendjében egy »idősb« Jánost emleget. Lehetetlenség pedig az, hogy Mihálynak, a kit egy későbbi okirat tanúsága szerint még 1638-ban életben találunk s a zemplénmegyei nemesi kihirdetés szerint is 1593 körül ott élt, az 1656-iki, a költő apjának végrendelete szerint »számos esztendő volt, de egészséges állapota« tehát legalább 60—65 éves unokája legyen. Az emberi élet törvényei szerint bárhogy számítgassuk is az éveket, ez nem futja az időből. Ebből egy igen fontos következtetésre kell jutnunk: *A költő István*

édesanyja Diák Kata volt. Ez ugyan egyenlőre még semmi egyéb csak egy név. Nem valószínű, hogy a nemrég nemességű család sarja nem nemességű leányt vett feleségül. Közjogunk szerint ugyan a nemesség mátkája szintén nemességű lett, mikor megesküdött az urával, de emberi hiúságból véve a dolgot, nem tartjuk valószínűnek, hogy *János* nem nemességű családból vett feleséget. Deák Kata tehát valamelyik nemességű Deák-családból származott. Két Deák-család, a zalai is, később kapta a nemességet, így minden valószínűség szerint Deák Mihály leányát vette el, a ki 1609-ben mint *Báthory Gábor* testőrcinek hadnagya (Magister) nemességet nyert. Ennyi, a mit ez idő szerint a költő anyjáról mondhatunk. Ennek a Deák-családnak nemessége az ugocsa vármegyei levéltárban van. A család is odaváld. Az Ungban, Zemplénben lakó *János* könnyen megismerkedhetett e családdal.

Egyéb Gyöngyösi-birtokok.

A költő apjának 1656-ban kelt végrendelete pontosan értesít a költő apjának vagyoni viszonyairól, s egyéb udvarházairól. Legidősebb fiának *Jánosnak* lakóházát *eperjesi kőházát hagyta*, a hol a végrendelet szerint is készpénze volt, világos jelöléssel annak, hogy az öreg úr nemcsak *Radvácson*, hanem *Ungváron*, *Eperjesen* is lakott, a mint jogi ügyei s jószágai érdeke kívánta.

A *jenkei* udvart *Ferencz* örökölte az alsónémeti portióval (részbirtokkal) együtt.

A zeleméri szőlőket szintén *Ferencz* örökölte, ez *Zombor* környékén a Hegyalján van, a hol nagyanyjok, *Kőrössy Ilona* lakott.

A végrendelet ez adatainak igazságát ungmegyei levéltári adatok bizonyítják.

Hogy milyen részbirtokokat örökölt *Ferencz Alsó-Németiben*, a következő okirat ad róla felvilágosítást.

Proth. 8. folio 304. 1666. Causa Annae Baso consortis Nagy de Perecheny, Tutricis filiarum suarum Virginum Catharinae et Evae ex condam priori marito Ladislao juniore filio condam Joannis filii olim Ladislai senioris, filii condam . . . Bernath ex consorte sua condam Elisabetha filia condam Francisci Palágyi ex olim Dorothea filia condam Nicolai Tibay de Nagy Mihály progenitoris Actricis contra Franciscum filium Joannis Gyöngyössi Incattum ratione remissionis duarum sessionum aviticarum maternas, specificatarum in possessione Alsó-Németi et Cottu de Ung existinges in flor. 300 hung. suprafato condam Joanni Gyöngyösi impignoratarum per Paulum, filium condam Andreae Vékey ex Anna filia condam Joannis filii condam Ladislai filii olim . . . Palágy ex Sophia filia suprafati condam Nicolai Tibay de Nagymihály, Fratrem utpote supra nominatarum puellarum consanguineum, paria pro Incatto petunt. 1654-ben Vékey Ilona — mint az ungvári levéltár Proth. 7 folio igazolja — egy jobbágytelket 100 magyar forinton adott zálogba. Ez is Ferencz öröksége volt.

Vékey Pál és társai adták tehát 300 frtéért zálogba *Jánosnak* a két alsó-németi telket, a mit ez okirat szerint Baso Anna Perecsenyi

Nagy Istvánné és társai 1666-ban mint *Vékey, Palágyi* és *Tibay* örökösök pöröltek. Körülbelül 72 hold szántóföld, belső telek és hozzátartozó legelő, kaszáló, erdő volt ez.

A *jenkei* nemesi udvart és földeket a Csicseri—Orosz-családtól szerezte János úr, mint az alább közlött okirat bizonyítja:

Proth. 7. folio 23. 1647. Protestatio Andreae et Francisci filiorum cond. *Petri de Csicser* ex Susanna *Pongrácz de Nagymihály* susceptorum contra praefatam Matrem ipsorum ad Bona eorum in Possessione *Jenke* et *Cottu de Ung* existen. a Joanne *Gyöngyössi* auctionem levanten prohibitive facta.

Az öreg Gyöngyösy özvegy *Csicseri Orosz Péterné* Nagymihályi Pongrácz leánya Susanna jogügycivel is foglalkozott, s így kerítette meg a *jenkei* udvart, a mi ellen saját fiai protestálnak, de hogy sikertelenül, bizonyítja az is, hogy *Ferencz* örökölte.

1647-ben az ungi levéltár Act. num. 20. okirat bizonyysága szerint Felsőbaranyai *Baranyi* Gáspártól leendő nászától, költő fia apósától vette zálogba 200 frton *Jenke* községben levő telket, a hol *Matecza* János jobbágy lakott; ezt is *Ferencz* fia örökölte. Érdekes adat, akkor tehát egy jobbágy-telek folyóértéke, 36 hold a hozzátartozó legelővel, kaszálóval, erdővel 200 frt volt Ung síkságán, természetesen jobbágyostól együtt. Nagy pénz, másutt 100, sőt 50 frt. Ez is *Ferencz* birtoka lett.

Jánosnak az eperjesi kőház maradt a három ezer forint készpénzen kívül, a mennyi különben minden fiúnak jutott. »*Istók*«-kal, a költővel szemben azonban kivételt tesz legkisebb fiának kedvező apa. Rávonatkozólag így rendelkezik végrendeletében: »*Istóknak* az ő pénzbeli részét magaméval együvé töttem az fekete Ládában, magam kezemmel czédulákat irtam az atskókra, ötet azokban senki meg ne háborgassa, mivel ő reá legkevesebbet költöttem.« Bizonyos tehát, hogy készpénzben is többet kapott, mint testvérei.

Későbbi okirattal is bizonyíthatom, hogy a végrendelet ez adata is valóság. Az eperjesi kőházat 1672-ben is bírta János. A tokajvidéki és ungmegyei putkahelmeczi és ungvári szőlőkben neki és minden fiának része volt. A tokajvidéki szőlőkről is van okirati bizonyság, a *kisfaludi* szőlőkről 1640-iki adásvevési szerződésben van szó, a *zombori Buzásszőlők* a költő nagyanyja *Körösy Ilona* 1611-ik évi szerződésében előfordulnak. Ekkor adta el az egyik parlag részét *Fay* Istvánnak. A radvanczi nemesi curiáról a végrendeleten kívül egyéb okirati bizonyság nincsen, de ez elegendő bizonyíték, mert többi adatait későbbi és megelőző évekből kelt okiratokkal igazolni lehet. Az ungvári curiáról az 1630-ban kelt királyi levél nyújt teljes felvilágosítást. A pénzen, szőlőkön kívül e két nemesi curia volt a költő legértékesebb öröksége. Az ungvári házért 300 forintot azonban bátyjának Lászlónak kellett kifizetnie.

László és István közösen örökölték az alsónémeti *Ladányi* pusztát. Ezen szón nem földbirtokot, hanem háznélküli belsőséget kell érteni.

Ez a *Ladányi-pusztá* a Ladányi-család birtoka és nemes telke volt (curia nobilitaris). E végrendelet ez adatát a következő okirat igazolja:

G. 146. Proth. 7. fol. 166. 1652. Venditio Catherinac *Ladany* Consortis Nicolai *Potoranszky* et Joannes *Ladany* prolium condam Joannis *Ladany*, super Curia in possessione *Alsó-Németi* et Cottu de Ungh existente per patrem ipsorum a *Sophia* Deszpót, relicta condam Davidis Literati in summa pecunaria aquisita, facta Joanni *Gyöngyösy* seniori eodem jure inscriptione pro 300 fl. hungaricalibus.

Természetesen e telekhez is erdő, legelő, rét, kaszáló, halászati jog, malom is tartozott, mint általában a nemesi telkekhez, azért volt zálogos ára 300 frt, abban az időben egész vagyon.

E kis értekezéssel két célzt iparkodtam elérni. Az első a legfontosabb, hogy az 1656-iki végrendelet hitelességét későbbi egyidejű levéltári adatokkal bizonyítsam. Ugyanis e végrendelet csak másolathán maradt meg *Gyöngyösy* Gábor peres iratai között, a ki 1776-ik év körül *Gatályból Baranyába* ment vissza lakni és egymásután visszazserezte, váltogatta az ott lévő *Gyöngyösy*- és *Baranyay*-féle birtokokat. Az a körülmény, hogy peres iratai között maradt meg, mindenesetre növeli hitelét, de az előadott levéltári feljegyzések egybevetésével hitelessége minden kétséget kizár.

Későbbi okiratok az ungvári *Gyöngyösy*-házról.

Két okiratot közlök itt alább, a melyik közül az egyik tanubizonyossága annak, hogy őseink mily görcsösen ragaszkodtak a földbirtokhoz. A már régen zálogban levő birtokot se tekintették a családra nézve elvesztettnek. Mikor *Thököli* Imre *Drugeth* Zsigmondot Kassán lenyakasztatta, a homonnai *Drugeth*ek ágából már csak *Róbert* korbaviai püspök, szentjóbbi apát élt. A királyi fiscus rögtön rátette kezét a *Drugeth*-birtokokra, a melyek így a törvény szerint a koronára voltak visszazállandó. Az összeírás megvan Ung megye levéltárában ilyen címmel »*Conscriptio Arcis et Bonorum Ungvar*«. Mikor előkerült ez a fontos iratcsomó, már akkor egypár fővárosi lapban röviden szólottam róla. De ránk nézve legfontosabb egypár sornyi bejegyzése az ungvári *Gyöngyösy-házról*. A fiscus nem tartotta még 1691-ben sem lehetetlenségnek, hogy az ungvári házat is megkerítheti a koronának, különben miért jegyeztethette volna fel a *Drugeth*javak közé? Ime, azért volt kénytelen e java birtoklása céljából az öreg *János* a költséges és hosszadalmas királyi-zálogos levelet kijárni e birtokát illetőleg. E feljegyzés szorul-szóra így szól: Nobilis Stephani *Gyöngyösy* sessio $1\frac{1}{2}$ ex indultu Georgii condam senioris *Drugeth* de Homonna concambialiter Anno 1611 sabathi proximo ante Festum Jacobi Apostolorum pro portione Georgii condam *Szalonthay* in Possessione cessa perennaliter.

Kelt pedig ez az összeírás 1691-ben.

Ebből az okiratból azok, a kik *Gyöngyösy* István születéshelyét *Ungváron* keresik, azt a jeles dolgot következtették, hogy az ungvári ház már 1611-től fogva a *Gyöngyösy*ek birtokában volt. (Határszéli

Ujság 1908. 8-ik sz.) Pedig a szövegből világos, hogy cz esztendőben a Drugethek *Szalonthay* Györgynek engedték át, csak 1624-ben adta át *Agárdy* János a házát és a birtokot *Gyöngyösy* Jánosnak, a ki azonban csak 1630 után, a királyi megerősítés útján jutott jogos birtokához. Ime, ide viszen, ha az ember erőnek erejével keres a saját előre kigondolt feltevéséhez bizonyítékokat.

E feljegyzés fontossága abban van; világosan kitűnik belőle, hogy a ház 1691-ben még a költő birtokában volt, különben a név mellé oda volna téve: a *junior* jelző, a mennyiben a fiatalabb István apja még élt.

A házra vonatkozó másik okiratot *Csűrös* Ferencz fedezte fel az ungvári levéltárban. Az okirat jóval a költő halála után 1732-ben kelt. Ez egy ünnepies tiltakozás. A költő bátyjának *Ferencznek* fia Péter ugyanis valami üton-módon hozzájutott az ungvári házhoz, ezért a költő fia *István* Ung vármegye közönsége (Universitas) előtt tiltakozik ez ellen, mert — úgymond — e házat a tiltakozás beadója édesatyjának, öregebbik *Gyöngyösy* Istvánnak egyenes leszármazás útján használatra, birtoklásra adta, rendelte. . . .

Töredékesen ugyancsak *Csűrös* Ferencz közölte ez okiratot a »*Határszéli Újság*«-ban 1908 július 13-ikán. Hogy mit következett belőle, megmondja a következő szavakban: »A költő apjának, *Jánosnak*, mint ügyvédembernek városban kellett élnie, mert hiszen jömenetelő ügyvédi iroda mint manapság, *akkor sem lehetett valami eldugott faluban*. Ez bővebb magyarázatra nem szorul. Az a kérdés már most, volt-e *Gyöngyösy* Jánosnak, a költő édes atyjának Ungváron háza? Mert ha volt, úgy igen valószínű s nekem ez a meggyőződésem, hogy a költő születéshelye nem *Radváncz*, hanem *Ungvár*.«

A hány szó, annyi valótlanság. Példája annak, mennyire megittasodik némely ember a saját sikerétől, ha véletlenül egy fontosabb okiratot talál. Nem iparkodik rajta, hogy a többi okiratokkal egybevetve, a mi új benne és fontos, azt megállapítsa, hanem megereszti képzelődése szárnyait és tücsköt-bogarat következtet belőle. Ilyen módszerrel nagyon könnyű volna történetet írni, csak haszon nem volna belőle. *Csűrös* úr nem vett magának annyi fáradságot, hogy megnézzé 1905-ben megjelent munkámat *Gyöngyösy* Istvánról, a hol megolvashatta volna, hogy a *Gyöngyösy* ungvári házáról az *egykorú* okiratok alapján részletesebb és fontosabb dolgokat mondok el. Tehát régi, nem új dolog az, hogy *Gyöngyösy* Jánosnak háza volt Ungváron, de csak 1630 után jutott birtokába. A költő tehát nem születhetett az ungvári házban, mert 1630 után nem született.

Az az állítása pedig, hogy a régi procuratorok és advocatusok, fiscusok *eldugott faluban* nem élhettek, tehát a költő apja sem lakhatott *Radvánczon*, a régi állapotok felől való teljes tájékozatlanságára vall. A régi ügyvédeknek három fajtáját ismerték, a *procurator* egyes nagy családok, uradalmak jogi ügyeit végezte, az *advocatus* magánemberek ügyeiben forgolódott, ez azonban nem volt kötelező, mindenki úgy védte magát, a hogy tudta. Fiscus a megyei ügyeket látta el, a

szegény nép ügyeiben járt el, voltak azonfelül királyi fiscusok is, a kik a királyi javak jogi ügyeit intézték. De valamennyien birtokaikon s bizony sokszor nagyon eldugott helyen laktak, mert a régi nemes ember elsősorban birtokai jövedelméből élt s bizony e miatt, a közügyekben forgolódván, gyakran szekérháton kellett töltenie napjait. A megyei gyűléseket is bizony sokszor csak »eldugott« falvakban tartották, így az ungmegyeieket is. Csak később vált szokássá, hogy állandó megyeszékhely lett.

Az okirat fontossága nem is abban van, a mit Csűrös ki akar belőle olvasni. Fontos azért, mert belőle meg lehet állapítani egyéb adatok összevetésével, hol volt a költő apjának háza, a hol gyermekevei egy részét töltötte. A nemesi curia ugyanis észak felől a tisztelendő jezsuita atyák collegiuma, dél felől pedig a nemes Thuróczy-család curiájával volt szomszédos. A jezsuiták collegiuma pedig a görög katolikus püspöki lakás helyén volt, ennek szomszédságában van tehát a régi Gyöngyösy-telek. Így Ungvár egy újabb történeti nevezetességű helyet nyert.

De irodalomtörténeti tekintetből még ennél is fontosabb, hogy ez okirat megnevezi Gyöngyösy János végrendeletét, pontosan megmondja, hogy ez a végrendelet 1656-ban kelt, a mi igaz is. Hivatkozik reá, hogy e házat a tiltakozó apjának, a költőnek hagyta. Ez is benne van a végrendeletben. Így a csak másolatban megmaradt végrendelet hitelességét erősíti meg. De megerősíti az 1754-ben kelt, másolatban maradt »Nemzetség-levél« egypár adatát is; tudnillik, hogy Jánosnak fia volt István, Istvánnak ismét István nevű fia volt.

Mínhogy Csűrös Ferencz töredékesen közölte ez okiratot, szükséges szó szerint való közlése s az alábbiakban közöljük is:

Protestatio Stephani Gyöngyessy.

Generosus Dominus Stephanus alterius condam Stephani filii dudum vita functi Joannis Gyöngyessy Filius, tam suo, quam et uterinorum et congenerationalium Sororum suarum nominibus et in personis coram inclyta universitate Dominorum Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Comitatus de Ungh, occasione generalis congregationis die 10. Mensis Januarii Anni 1732 in Oppido Unghvár celebratae in forma solemnibus protestationis, contradictionis, in et prohibitionis detegeret sequentia: Qualiter superiori adhuc anno 1656 jam dudum evolutus praedecelatus avus suus Joannes condam Gyöngyessy vigore certae testamentariae dispositionis curiam nobilitarem in praenotato oppido Unghvár jam fato comitatui huiccede Ungh adjacente situatam (cui a septemtrione collegium reverendorum patrum Jesuitarum, a meridie vero curia seu domus inclytae familiae Thuróczy advicinarentur) filio suo prae attacto Stephano Gyöngyessy vero domini protestantis progenitori via immediatae successionis usuandam et possidendam legasset et ordinasset tractum tamen temporis nesciretur quo juris titulo eadem praenotata curia ad manus Egregii Petri Gyöngyessy devenisset. Qui siquidem cum summo praepjudicio et damno domini protestantis et reliquorum cointeressatorum praedecelatum

curiam per decursum certi temporis non tantum possedisset et usuasset quin imo sine scitu eorundem in anno proxime evoluto eandem quoque extraneis et a sanguine alienis in hypotecare, vendere vel qualitercunque inonerare non dubitasset, de dictamine vero articuli 47,1723 similes praejudiciosae bonorum fraternorum vel sororiorum abalienationes et inonerationes sepositis quibus suis contractibus aut fassionibus tamquam ipso jure nullis vindicari valerent, ac si et in quantum justus titulus per possessores doceri nequiret fructus quoque medio tempore percepti resarciendi venirent: ratione ex ea toties mentionatus dominus protestans in tempore suis reliquorumque cointeressatorum juribus prospectum iri cupiens et vel maxime ne per quampiam taciturnitatem aut silentium superius annotatae curiae uti attactum esset per praenotatum Petrum Gyöngyösy interventae tentioni usuationi ac subsequenter, dein attentatae praejudiciosae venditioni inhypothecationi vel qualitercunque factae abalienationi consentire videatur, eidem solemmiter protestaretur, declamat et contradicit, simul ac actuales ejusdem nobilitatis suae curiae possessores a tentione inhibet et prohibet palam publice et manifeste, reservaretque sibi omni meliori a legibus licitato modo juribus suis et reliquorum cointeressatorum prospiciendi eademque revindicandi facultatem. Coeterum peteret praesentis protestationis, contradictionis in et prohibitionis suae seriem inclyti comitatus protocollo inseri, sibi que jurium suorum et reliquorum cointeressatorum, pro futura cautela necessarias de de super testimoniales subauthenticó praelibati comitatus extradari.

Jegyzel. Eredeti je az ungmegyei levéltárban Proth. XIII. Folio 386. 387. jelzés alatt.

Csűrös Ferencztől kiadott Gyöngyösy-iratok.

Csűrös Ferencz az 1907-iki »Irodalomtörténeti Közlemények« második füzetében Gyöngyösy Istvánra és családjára több okiratot közölt. Nálam bizonyosan senki jobban nem tudja méltányolni az ily hangyaszorgalmat és vastürelmet kívánó munkát. Mily fáradságos vesződséggel jár egy-egy ily adat felkutatása! Szívesen elismerem azt is, hogy a közölt adatok között van irodalomtörténeti fontosságú, a melyek vagy új dolgot vagy a már ismert körülményeket erősítenek meg. Ezek nagy részét én is kikerestem még Csűrös előtt az ungmegyei levéltárban és ez értekezéseim folyamán besoroztam a többi már ismeretes adatok közé, hogy így egymást kiegészítve új világot vessenek a költő életének homályos részleteire. Nekem különösen nagy örömemre válnék, ha segítő társakra találhatnék e fáradságos levéltári kutatásokban, mert csekély erőm elégtelenségét én érzem a legjobban. Azonban az ilyen kutatásokhoz az oklevél megtalálása még nem elégséges, sőt még az se, ha az ember a felfedezés nagy diadalmárában rögtön messzire terjedő következtetéseket enged meg magának. Először meg kell állapítani, vajjon az okirat azokra a személyekre, körülményekre tartozik, a kikre és a mikre vonatkoztatni akarja. Az okiratok adatait egybe kell vetni a már

feltalált okiratok adataival. Ilyen egybevető vizsgálódás, a mely persze fáradságos is, tisztázza a kérdést, s egyúttal az okiratok sorában az új okiratnak is kellő helyét jelöli meg. Ha ez nincsen meg, nemcsak téves következtetésekre kell jutnunk, de a tisztázandó kérdés elhomályosodik és sokszor évtizedekig egy helyben marad, mert az utat sziklás hegyek zárják el, a honnan nincs kijáras. Idő kell hozzá míg valaki az igazi ösvényre újra rátalál. Dugonics példája is bizonyítja ugyanezt, ő is egy-egy kihalászott levéltári adattal *Bekényi Zsófiát* mondotta *Gyöngyösy István* feleségének és minthogy erről az *Istvánról*, a ki szereplő egyéniség se volt, nagyon kevés feljegyzés maradt, a költőről magáról a legújabb időkig nagyon keveset tudtunk.

E megjegyzések teljesen ráillenek *Csűrös Ferencz* közleményére is. Már bevezető soraiban is sok a valótlan állítás. Nem igaz, hogy a Gyöngyösy-család Ung megyében nemességét meg nem hirdette volna. Mert hiszen 1619-ik év augusztus 10-ikén a *nagykaposi* megyegyűlésen a nemeslevelet kihirdették. A nemesek szemlétét (revisio) és vizsgálatát (investigatio) 1732-ben folytatólágosan Ungváron tartották, ekkor három Gyöngyösy ifjabb, öregebb *István* és *Péter*, Ferencz fia igazolták nemességüket. De igazolták egyúttal, hogy a Gyöngyösyek *Horváth-ágából* származnak, minthogy az kétségtelen, hogy ez ágból való *István*, a költő fia, ez okirat újabb bizonyítéka annak, hogy a költő a Horváth-Gyöngyösyek családjából származott. Egyúttal a másolatban megmaradt nemzetséglevél adatait is bizonyítja. E fontos okirat így szól: *Protocolli Revisionis seu Investigationis Nobilium huiusce Comitatus de Ungh existentium, a interventu eatenus Benignorum Excelsi Consilii Regii Intimatorum die 5-ta Martii 1732 in Oppido Unghvár Continuatve peractae.*

Folliis 15, 70, 427.

Stéphanus senior et junior nec non Petrus Gyöngyösy alias Horvath producerunt Benignissimas *Rudolphi* Secundi Dei Gratia Romanorum Imperatoris et Regis Hungariae Armales *Georgio* *condam Horvath*, ac per eum Consorti, nec non *Michaeli Horvath* Affini, eiusdem Clementer elargitas in arce Regia Pragensi, ultima Die Mensis Aprilis anno Domini 1593 emanatas, Subscriptionibusque Altae Fatae Suae Majestatis Sanctissimae et Joannis Kutassy episcopi Jaurinensis, nec non secretarii Tiburtii Himmelreiche roboratas ob tempora Disturbiosá. Anno Domini 1595 in Gremiali J. Comitatus Zempliniensis Congregatione Die 5-ta Mensis Aprilis in Oppido Zempliniensi Celebrata, per Thomam Vásárhelyi juratum Comit. Notarium publicatas; Vigore quodsiquidem iisdem producentes Condescendentiam, a praetactio Imperatore, Literalibus instrumentis evicissent, Nomen que Horvath Testamentalibus Divisionalibus Statutoriis item et aliis Literalibus Instrumentis sibi aplicuissent adeoque nobilitatem suam sufficienter stabilivisse Censentur.

Tehát ime, Horváth nevöket végrendeleti irásokkal, osztálylevelekkel és a törvénynek megfelelő egyéb iratokkal (statutoriis) igazolták.

Ilyen valótlanág *Csűrösnek* az az adata is, hogy a költő fia *István* 1713-ban meghalt, s felesége *Ráskai Anna* volt. Gyöngyösy

Istvánról írt munkám 66-ik lapján közöltem Gyöngyösy *Borbála* és *Éva* adásvevési szerződését, a mely szerint két *csertéri* hegyen levő szőlőjüket nyolczvan magyar forintokon eladták Istvánnak, a költő fiának. E szerződést az öregebbik Gyöngyösy István, a költő is aláírta. E szerződésben meg van írva, hogy felesége *Bégányi* Borbála volt, hogy mennyire nem halt meg 1718-ban bizonyítja a fentebbb közölt oklevél is, a mely 1732-ben kelt. De munkám 69-ik lapján közölt zálogos levél szerint még 1744-ben is élt, kései öregségét mutatja e zálogos levél alá írt reszkető betűs néhány sornyi írása is.

Ime hová viszen az, ha valaki egy-egy oklevelet kihalászva, az egyeztetés igaz, nehéz és fáradtságos munkáját elhanyagolja. Így aztán azt se veszi észre, hogy Ungban is *kétféle Gyöngyösy-család élt. Bajonháza és Eőr* környéken az egyik, s a másik *Baranya-Radváncz és Ungváron*. Ez utóbbi volt a költő nemzetsége.

Ez azonban csak kisebb hibája, mert hiszen itt csak a költő fiáról van szó; de valóságos zavart idézhetne az a csomó okirat, feljegyzés, a melyet a költő apjára, *Jánosra* vonatkoztat, pedig ez a János más családból származott. Hiszen mily könnyen észrevehette volna, hogy hamis nyomon jár. 1618-ban ez a *János* már meghalt, hiszen ez évben feleségét, *Bayanhazy* Annát mint özvegyét említi a B. 267. számú okirati feljegyzés. Már pedig az csakugyan bizonyos, hogy a ki 1618-ban meghalt, 1656-ban végrendeletet nem ír. A költő apjának felesége különben is *Deák* Kata volt. Csűrös közleményének 1600—1643. évekre vonatkozó, tehát legnagyobb része irodalomtörténeti tekintetben teljesen értéktelen, csak a kérdés összekuszálására való lett volna. Hosszú közleményéből alig marad négy oldal, a mely használható, ezek közül is néhány adata valóban kétséges. Ezek is nagyobbára már ismert adatokat erősítenek meg, de még így is becsesek. Azt hiszem könnyű belátni, hogy a kutatásoknak helyes mederbe való terelése céljából e pár sor megírásával igazán tartoztam.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEZÉSE KÁROLYI ANTAL GRÓFFAL.

Takáts Sándor, irodalmunk és művelődésünk történetének nagy-érdemű bűvára, a Károlyi-nemzetség budapesti levéltárában négy irodalomtörténeti értékű levelet talált. Mind a négy Károlyi Antal grófhoz (1732—1791) van intézve, a szatmári békét közvetítő Károlyi Sándor unokájához. Károlyi Antal gróf a XVIII. század második felében nem csak egyike volt a leggazdagabb főuraknak, hanem a legvitézebbeknek is, a ki már huszonhárom éves korában ezredesi és harmincznégy éves korában altábornagyi rangot viselt a királyné hadseregében. 1787-ben tábornaggyá nevezte ki József császár s mint testőrkapitányt a gárda élére állította. Jótékonyága mérkőzött vitézségével és hazafias

érzelmeiért általános tiszteletben volt része.¹ De a mi reánk fontosabb, közéletünkben is nagy szerepet játszott. Mint Szatmar vármegye főispánját 1776-ban a váradi tankerület főigazgatójává nevezte ki a királyné, s innen kezdve erkölcsileg is, anyagilag is támogatta a magyar tudományos törekvéseket. Különösen Révai Miklós köszönhetett sokat jóindulatának, a mint ezt nemcsak Révainak, hanem a Grófnak levelei is tanúsítják.² Már azért is megérdemlik az alább közölt levelek a figyelmet. Még érdekesebbekké teszi őket az írójuk személyisége. Kettőt Pétzeli József írt, kettőt Bárótzai Sándor, mind a ketten a francziás iskola hívei. A Barótzai-levelek különösen becsesek, mert szerzőjük idegenkedett a levélírástól,³ sőt, a mint maga írta Kazinczynak, »a levélírástól úgy félt, mint a haláltól.«⁴ Így igen kevés leveléről tudunk, kiadva pedig mindössze hat levele van.⁵

Tartalmilag is értékesebbek Bárótzai levelei. Nemcsak az írónak és Károlyi grófnak jelleméhez kapunk bennük vonásokat, hanem a másodiktól megtudjuk azt is, hogy Károlyi gróf, a gárda kapitánya, 1789-ben megnehezteit Bárótzira. A harag okát nem árulja el az író, de azt igen, hogy fájdalmasan szenvedt a főlebbvalójának idegenkedését.

Hogy azonban a nehezítés nem volt komolyabb természetű és a testőrkapitány sem szeretetét, sem pártfogását nem vonta meg Bárótzitól, azt mutatja egyfelől a levél tartalma és hangja, másfelől az a körülmény, hogy Bárótzai még a levél írásának idejében, 1790-ben, elnyerte az őrnagyi rangot.

Talán nem csalogódunk, ha az összeütközés okát Bárótzai szabadkőműves és aranycsináló voltában keressük.

Az ötödik levél, melyet közlünk, Károlyi Antal gróf levele Pétzeli Józsefhez. Eredetije a M. Tud. Akadémia levéltárában van s nemcsak azért méltó a közlésre, mert Pétzelinek második levele felelet a grófnak

¹ V. ö. Ányos Pálnak *Igaz haza-fi* című versét s a vershez írt jegyzetemet (*Ányos Pál versei*, Budapest, 1907. 251—253. l.)

² A gróf és Révay viszonyára vonatkozólag I. Bánóczi József: *Révai Miklós élete és munkái*, Budapest, 1879. 36. s. k. lk. valamint Csaplár Benedeknek még részletesebb Révai-életrajzát, főképen a következő helyeken: Abafi *Figyelője* X: 63, 305—306, XI: 109—111, XII: 51—54. Egymással váltott leveleiket közli u. o. XI: 206—208, XV: 280—283.

³ Levele Kazinczyhoz 1785. júl. 15-ről (*Kazinczy Levelezése*, kiadja Váczy, I: 76.)

⁴ Levele Kazinczyhoz 1788. nov. 25. (U. ott 238. l.)

⁵ Öt levele Kazinczyhoz (az említettekén kívül 1790. júl. 19. 1806. aug. 12. 1808. jan. 26) és egy Ányoshoz 1778. márc. 24. (Közöltem az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1907. évf. 352. l.)

erre a levelére, hanem mert igen jellemzően tolmácsolja Károlyi grófnak s általában a buzgó katolikus főuraknak véleményét Voltaire *L'Henriade*-járól.¹

1.

Barótzai levele Károlyi Antal grófhhoz.

(Bécs, 1775. aug. 6.)

Kegyelmes Uram! Bár alig légyenis szerentsém Exczellentiádtól esmértetni, bár bizonytalan légyekis abban, ha kedvet tanálhatoké tsekély munkámmal: és bár tsalhatatlanul tudgyam is, hogy fontos foglalatosságaira rendelt óráitól fosztom meg Exczellentiádot, meggondolván mind-azon-által mely oszlopa légyen Exczellentiád Nemes Hazánk; mely heves indulattal viseltessék nyelvünknek elő mozdításához, és minémű háládatossággal tartozzam Exczellentiádnak, bátorkodom, Kegyelmes Uram, azon a közönséges tisztelethez, mellyel minden jó haza-fiai viseltetnek Exczellentiád érdemeihez, énis a magamét ragasztani, és annak tsalhatatlan bizonyosságául, ezen gyarló *fordításommal* Exczellentiádnak alázatosan udvarolni.²

Jól tudom, Kegyelmes Uram, miként nincsen ezen gyenge írásom Exczellentiád érdemeihez mérsékelve: de bízom ellenben abbanis, hogy engedelmességgel viseltetik Exczellentiád tehetetlenségemhez; és inkább háládatosságomnak határozhatatlanságát, hogy sem *hibás magyarságomat* fogja tekéntetben venni, és fáradságom jutalmaztatásául méltóztatik megengedni, hogy mély tisztelettel lehessek Kegyelmes Uram

Exczellentiádnak

Bécsben, Kis Asz. havának 6-dik napján 1775.

alázatos szolgája.

Barótzai Sándor.

2.

Pétzeli levele Károlyi Antal grófhhoz.

(Rév-Komárom 1784 aug. 4.)

Monsieur le Comte !

Vous serez sans doute étonné de recevoir une Lettre française d'un pauvre Ministre Hongrois qui ne Vous est pas connu et probablement ne le sera jamais, puisque la naissance et la fortune ont mis une grande différence entre Vous et moi. Mais puisque ceux, qui ont le bonheur de Vous connoître en personne ne sont pas les seules, qui Vous admirent: souffrez Monsieur le Comte que pour une marque de mon

¹ A levél utóiratát közölte már Csaplár a *Figyelőben* (XV:281.)

² A szóban forgó fordítás kétségtelenül a Dusch német eredetijéből fordított *Erkölcsei levelek*, melyeknek első kiadása 1775-ben jelent meg.

estime je Vous presente cette Tragedie que je viens de traduire,¹ comme a un, de ces vaillants Hongrois qui aiment leur Nation et leur propre Langue, quoiqu'ils possèdent plusieurs qui leurs sont maternelles.

Je mets a present en vers Hongrois la Henriade de Voltaire qui est l'Ecole des Princes et des Sujets. Dès qu'elle sera achevée je me servirai avec empressement de cette occasion pour Vous faire mes humbles hommages. Qu'elle recompense pour mes peines si l'un et l'autre ouvrage pouvoit esperer le bonheur de Vous fournir un amusement de quelques heures parmi les occupations, dont Vous etes chargé pour le bien publique. Je fais des vœux pour Vous, pour Madame la Comtesse votre chère Epouse et pour la prosperité de Votre famille. J'ai l'honneur d'être avec un très profond respect, Comorn 4 Aout. 1784.

Monsieur le Comte

votre devoué serviteur

Joseph Pétzeli

Pasteur de l'Eglise Reformée

(Finom fehér meritett nagy quartalakú levélpapíron.)

3.

Károlyi Antal gróf levele Pétzeli Józsefhez.

(Bécs, 1788. febr. 27.)

Monsieur ²

Je ne saurois assés vivement Vous temoigner ma reconnoissance Monsieur pour le beau present que Vous venés de me faire, ni Vous exprimer la Joie, que j'ai de voir non seulement enrichir dans ce tems, on Nous vivons, ma langue Maternelle par Votre belle traduction, mais former encore le gout dans le genre sublime de ma Nation, c'est ce qui paroît encore à Nous manquer. Vous medités Monsieur des Nuittes, et Vous mettes en plein Jour la Metaphysique la plus abstruse. Il est vrai en 24 heure de temps, que j'ai l'honneur de feuilleter Votre ouvrage, Meme si j'avois le talens requis je n'en saurois pas dignement Juger. J'ose pourtant avancer hardimens, qu'il falloit posseder un Esprit aussie profond que le Votre, Monsieur pour saisir les sentiments d'un Auteur aussie sublime que Mr Jung, et une Eloquence aussie feconde que la Votre, pour les rendre avec tant de Naïvté. J'aurois souhaité d'avoir l'honneur de Votre Connoissance, quand j'étois encore plus à portée a me familiariser avec les Muse d'Hongrie. Je Vous souhaite Mr, ut sublimi ferias sidera vertice. Au reste j'ai l'honneur d'être avec une Estime très distinguée Monsieur, Vienne le 27 Février 1788.

V. très humble et très obeissant

Serviteur

Antoin Comte de Károly.

¹ Az említett tragédia Voltaire *Zayrejának* fordítása, melyet Pétzeli 1784-ben bocsátott közre magyarul.

² Megtartva az eredeti kézirat nagyszámú helyesírási hibáját és egyenetlenségét.

P. S. On vient de me dire que Vous faite aussi la traduction de Voltaire, jai dois de Vous avouer Mr, sans faire atteint à l'estime, que je Vous porte très sincerment, que je regrette les soins et les peines que Vons y mettés. Puisque jai souhaitois que cet auteur fut toutafait ignore de tous le Monde pour ne pas empoisonner le Monde et ma Natione encore Innocente.

(Negyedréti alakú fehér papíron, vörös pecsétel. Károlyi gróf saját kezírása.)

4.

Pétzeli levele Károlyi Antal grófhhoz.

(Révkomárom, 1788. szept. 25.)

Méltóságos Gróf!

Kegyelmes Uram!

Régen válaoltam volna Excellentiádnak kedves Levelére, melyben a Jung fordításán tett fáradságomat ditsérni s többekre ösztönözni méltóztatott; hanem ha úgy gondolkoztam volna, hogy nem lehet nekem Excellentiádnak ezen kegyességét jobban meg köszönnöm, mintha egygy új munkát készitek s azzal egygyütt küldöm el alázatos váaszomat.² De talán jobb lett volna tsak Levél által tenni kötelességemet, mint sem azt a kis betsületet melyet a Jung által nyertem, ezen tsekély mesék által Excellentiád előtt el veštenem. — Nem is bátorokdtam volna meg valloem ezen egygyügyü elmém bűleményeivel alkalmatlankodni, hanemha meg volnék győzetteve Excellentiádnak azon kegyességéről s Hazafi-beretetről, mely berint ditséri a leg gyengébb Hazafiban is azt a nemes bándékot, mely berint kedves nyelvünknek bépítésére, melytől függ az egész Nemzetnek ditsóssege, egész ereje berint törekedik. — Örül az egész Haza rajta Méltóságos Gróf! Kegyelmes Uram! hogy ama nemes Seregnek, mely a mint a Császári Széknek, úgy Magyar Nyelvünknek is őrzője s a melyből bármaztak a Bessenyiek,³ Nalátziak Bárótziak 's Tzirjékek, olly nagy lelku s maga Nemzetét berető, és a Magyar Músákat örömetst ápolgató Fő Kapitánya esett, a ki eddig is meg mutatta, ezután pedig reménységünk berint még inkább meg fogja mutatni, hogy az ékessen író penna éppen nem illetlen egy Generalisnak vitéz kezében. — Tellyes lévén e ketsegtető reménységgel Magamat a Magyar Músákkal egyetemben Excellentiádnak tapaftalt kegyességében és beretetébe ajálnván, minden tehető tištelettel lešek mind holtig. RKomárom 25. Sept. 788.

Méltóságos Gróf! Kegyelmes Uram!

Excellentiádnak

alázatos szolgálja

Pétzeli Jósef

(Finom elsárgult merített quartalakú papíron.)

¹ Eredetije a M. T. Akadémia kézírattárában; M. Irod. Level. 4-r 143. sz. kötet 30. levél. Csonka és hibás másolata u. o. 4-r. 148. sz. 30. levél.

² Az új munka, a mint a következő mondatban olvasható »tsekély mesék« is bizonyítja, Pétzelinek 1788-ban megjelent *Haszonnal mulattató mesék*.

³ A kéziratban *Bessenyieinek* volt, de a fölösleges -et maga Pétzeli törülte.

5.

Bárótzai levele Károlyi Antal grófhhoz.

(Bécs, 1790. június 30.)

Kegyelmes Uram! Minthogy Excellenciád, bucsuvételünk alkalmatosságával méltóztatott volt parancsolni, hogy akkor még író-tollam alatt lévő munkámat, mihielyt készen leszen, megküldénem; arra nézve bátorkodom elmémnek ezen tsekély szüleménnyével Excellenciádnak alázaatoson udvarolni.¹

Megvalloim igazán, kegyelmes Uram, hogy ily nyilvánvaló parantsolaton kívül ezen merész lépést nem bátorkodtam volna tenni: tartván attól; nehogy Excellenciádnak ellenemvaló nehézségét, melyet már esztendőttől fogva fájdalmasan kelletik tapasztalnom, emlékezetem meg ujjiállításával jobbanis fel ingerellyem.

Méltóztassék azért, Excellenciád, benne lévő hibáimnak engedelmes Itélőbírája: Nemzetünk fényességének elő-mozdítottására czélozó jó szándékomnak, ellenben, Pártfogója lenni. Ha maga nem is, legalább Méltóságos Unokáji fogják a ditsóségnak azon termését valaha bé-takarítani, melynek én itt csak magva el-hintésén igyekeztem; és a melynek egyéb érdemével nem is dítsekedhetem, hanem hogy más éles elméknek ösztönt adtam általa, sükereseb szolgálattokat mutatni Hazájoknak. Méltóztassék Excellenciád, oly kegyességgel fogadni, mint magam mély tisztelettel vagyok Excellenciádnak Béts 30. Juny 1790.

alázatos szolgálja

*Bárótzai**Közzli: CSÁSZÁR ELEMÉR.***KÁROLYI ANDRÁS, PÉTER ÉS GÁSPÁR ÉLETÉHEZ.²**

1578.

1.

Salutem in Domino precatur ac sua officia fraterne offert.

Reverende Domine et frater in Domino dilecte. Nostris conatibus dominus benigne annuit, siquidem domini Benedicti animum suo spiritu eo impulit, ut in ecclesia vestra una vobiscum laborare non recusabit. Proinde id tantum desideratur, ut legitima vocatione illi oblata, transferatur ad vos, cupit enim certus fieri, quale habiturus est hospicium et potissimum, anhelat considerare, num in tam coelebri ecclesia utiliter in

¹ Bárótzinak azon munkájáról van szó, mely ugyanabban az évben, 1790-ben a következő cím alatt jelent meg: *A védelmezett magyar nyelv. A kis könyvet, melyben a magyar nyelv jogait védelmezi a latinnal szemben, Kazinczynak is megküldte s a kíséző levele (1790. júl. 19-ről) szintén fennmaradt.*

² L. XIX. évf. 433. l.

opere domini vigilando, navare poterit. Considerata etiam difficili conditione et statu vestrae ecclesiae in coereimoniis non erit vobis importunus, sed de hiis inter vos fraterne convenire potestis.

Caeterum dominus *Caesar*¹ nundum (?) rediit Voradino. Miror, qua ratione tam diu ibi haereat, ubi redierit ad nos, convincere eum studebo, ne alicui loco se obstringat, priusquam dominum pastorem conveniat. Bene valere exopto tuam reverendam fraternitatem cum omnibus tuis collegis in multos annos, quos ut meo nomine officiose salutes, rogo amanter.

Vyhelini 18 Februarii 1578.

Frater et conservus in Domino

Martinus Giarmathi

Inclito quoque senatui offeres mea servitia.

Kivül: Reverendo fratri, domino *Andrea Carolyo*, fideli Christi servo in ecclesia Cassoviana, dentur.

(Eredetiye Kassa v. lvt. 3473/1. sz. a.)

2.

Die 29. Decembris, anno 1578 scripsit coram senatu sua manu.²

Ego corde cr (ezzel a mondat, illetve a szó megszakad; íróját Károlyi Andrást, kit a városi tanács kényszerített e hitvallás leírására, elfogta az indulat s e miatt vastagon fogott a toll; ezért újra kezdi a mondatot.)

Ego *Andreas Caroli*, certo corde credo, quod filius Dei assumpserit humanam naturam unione inseparabili, ascendisse ad Coelos id est, regnare maiestate et omnipotentia eadem cum patre iuxta (egy szó olvashatatlan) data est enim omnis potestas etc. Ac credo naturam divi-
nam ita aeterno foedere cum humana copulatam, ut cum divina natura humana natura realiter et essentialiter adsit ubique.

Kivül ismét Cromer kezével: Confessio *Andrae Caroli* hungarici concionatoris die 29 Decembris scripta anno 1578.

(Eredetiye Kassa város levéltárában, lajstromozatlan.)

3.

Ratione posita a 30 Martii anni 1578 usque ad ultimum Decembris debebantur domino *Andrae Caroli* fl. 61.

Ad quorum rationem accepit a domino pastore fl. 38, quibus dominus pastor adhuc addere debet fl. 7. denar. 75.

A civitate accipiet fl. 15 denar. 25.

Et sic integri anni salarium proveniet nempe fl. 61.

Actum 27 Januarii anni 1579.

(Kassa város levéltárában 3431. sz. a.)

¹ Caesar György ekkor sárospataki tanár.

² Eddig Cromer Lénárd jegyző kezeírása.

Károlyi Péter életéhez.

1591.

Egregii, prudentes ac circumspecti domini, amici et vicini nobis observandi post servitorum nostrorum commendationem paratissimam.

Nyilván vagyon kegyelmeteknél, hogy harmadéve egy megholt jámbor keresztyén tanítónknak *Caroly Péternek* leányát, Judit asszonynak kit hívnak, vette vala házastársul *Thar Gábor*, ki az kegyelmetek városában halt meg, ott is lakott. Miérthogy pedig mi voltunk gondviselői, most is megtalált minket az asszony, Thar Gáborné, hogy az mi marháját itt mind az elvitelkor s mind azután kezéhez adtunk vala, azokat is Thar Gábor elzalogosította, jöllehet testamentomban meghagyta, hogy szőlőjét adják el s az a feleségének elzalogosított javait kiváltsák. Mi is azért kegyelmetek kegyelmeteket kérjük, mint jó szomszéd urainkat, kegyelmetek az asszonynak árvaságát és az Isten igazságát megtekintvén, ne hagyja az szegény asszonyt, Thar Gábornét, hanem legyen oltalommal, gyámolsággal és segítséggel kegyelmetek neki. Az mi az asszony javaiban elzalogosított, kegyelmetek erőltesse reá az testamentomosokat, hogy az Thar Gábor örökségéből váltsák ki az asszonynak elzalogosított marháját. Az mi pedig az kegyelmetek városának törvénye szerint az asszonyt az Thar Gábor javaiból illeti, azt is szolgáltatssa ki neki kegyelmetek. Ha pedig az hazajövetelre akarhatja leszen, kegyelmetek adjon valami szekeret magának, marhájának alája, kin nyavalyás jöhessen alá. Az mi oltalommal kegyelmetek igazságában neki leszen, mi is megszolgáljuk városul ti kegyelmeteknek. Tartsa meg Isten kegyelmeteket jó egészségben, Datum in civitate Varadiensi, die tertia Martii anno Domini 1591.

Dominationis Vestrae

servitores, amici et vicini

Damianus Aurifaber

judex primarius, iuraticives et senatores
civitatis Varadiensis.

Kivül: Egregiis, prudentibus ac circumspectis dominus, iudici primario coeterisque iuratis civibus et senatoribus civitatis Cassoviensis etc. dominis, amicis et vicinis observandissimis.

(Eredetije Kassa városa levéltárában 4268/29. sz. a.)

Károlyi Gáspár.

30

20

200

1584. 3. Maii. *Pastor ex Guncz* ¹ Vyhel, et rector Patakiensis *Cabath* ² veniunt pro pecunia ad scholas eorum per dominam Tarr Jánosné testamentaliter legatam. Responsum. Siquidem testamentum est confirmatum dabitur ipsis, quod legatum est. Rogandi tamen sunt, ut

¹ Károlyi Gáspár.

² Thoraconymos.

Michaeli Ecceitino 50 florenos de 200 ad studia conferant. Responsum :
Dicunt se 25 vel 32 collaturos.

Jegyzet. A hagyományos városok felett levő szám az ott levő iskolákra hagyott pénzösszeg nagyságát forintokban mutatja. (Kassa v. jegyzőkönyve.)

* * *

1587. Nota. Ein namhafter, wohlweiser Rath sampt der ganzen ehrbaren erwelten Gemein beruffen die herrn predicanten M(agister) Andre Winkler deutscher und Ferencz Wedani ungerischer Nation undt beradtschlagen nach geschehener ordentlicher umbfrag wegen eins gehilfen zum ungerisch predigen, der dem herrn Vedani beystandt geleisten möchte. So melden gedachte zwehen ehrwürdigen herrn einen Lucas Bihari von Bihary. Das nemlich derselbige wolt ordinirn lassen, da er anders des dinstes allhie gewisz wer. Vornemen aber, man sollte den *Senior von Geuncz* her beruffen, das er ihm in der Stadt ordinirte. So gefellt aber solchs einem n. w. Rath undt der ehrbaren erwelten Gemein nit. Sondern weil die herrn predicanten sein religion, die da rein undt der augspurgerischen Confession gemesz, soll herr Vedani mit ihm khen (=gegen *Guncz* vorrasen undt ihm daselb ordiniren lassen, undt soll also beruffen sein durch ein gewöhnlichen vocierbriff. Soll demnach zur jährlichen besoldung haben im paren gelt hundert undt funfzig taler, zwo Kuffen caschauer wein, ein Kuffen glauher, vier undt zwanzig Kubel getreidt, fünf taler für zwen schlachschwein, ein zentner saltz, darneben Kirchen accidentia. Dieweil er neben dem bittet vmb einen Steyer ex gratia und darnach etlich Taler in abschlag seiner besoldung zu leiten, so vorehrt ihm ein N. W. Rath undt die ehrbare erwelte Gemein aus gutten geneigten willen zwelff taler undt leihen im abschlag seiner besoldung zwanzig taler. 31. Julii.

(Kassa v. jegyzőkönyvéből.)

Sárközi János¹ életéhez.

Köszönetünk után szolgálatunkat írjuk kegyelmeteknek, mint jó szomszéd urainknak, kívánunk az Uristentől kegyelm. minden lelki és testi jókat megadatni minden hozzátok tartozókkal egyetemben. Továbbá jöve mielőnkbe az mi polgártársunk, Bekeo Tamás ilyen dolog felől, hogy mi ti kegyelm. tudára adnánk levelünk által, minemű atyafiúság volna ő közötté és az *Sarkeozi János pap között, kinek Debrecemben lett halála*. Azért mi nyilván írhatjuk kegy; hogy ez Bekeo Tamásnak az édesanyja az Sarkeozi János papnak az édesatyjával egy volt, mert ez Sarkeozi János uramat itt az mi falunkban az atyjáról Tallas Jánosnak hívták volna, mert az édes atyja Tallas Tamás volt, az édes anyja pedig Dobos Margit vala. Ez Bekeo Tamásnak az édes anyja Tallas Ilona vala, mely Ilona asszony az Tallas Tamással egy testvér

¹ Károlyi Gáspár özvegyének második férje volt!

vala, ilyen atyafiság vagy on azért ez két személy közt. Valere feliciter exoptamus D. V. Datum ex Sarkeoz 19 die Februarii Anno Domini (15)97.

Matthaeus Balas et Jacobus Kovacz iudices primarii cum duodecim iuratis civibus etc.

(Eredetije Kassa város levéltárában ad 4718/96. sz. alatt.)

* * *

Örökké való szolgálatunkat ajánljuk kegyelmeknek, mint becsületes urainknak. Az atyaistentől, az ő szent fiáért kívánunk minden lelki és testi jókat megadatni, mint nekünk mindenkor jóakaró becsületes urainknak.

Továbbá jövének mihozzánk, tisztelendő uraink, az mi szomszéd atyánkfiai, tudniillik az Josipházaiak, hogy mi ti kegyelmek előtt az *Sárkősi János pap* között és ez Josipházaiak levelében megnevezett embereknek atyafisága között való atyafiságot mi is, az mi igaz ismeretünk szerint bizonytságot tennénk. Annak okáért adjuk mi is ti kegyelmeknek tudtára mint becsületes urainknak, hogy ezek között az megnevezett személyek között azonképpen való atyafiságot tudunk és értettünk, az mint az ő falujokbeli levélben meg vagy on írva. Mert ezek az Josipházaiak nem különben valók mi hozzánk, mint *szintén egyik utcájá az mi városunknak*. Annak okáért kérjük kegyelmeket, mint becsületes urainkat, hogy kegyelmek az ő igazságukban gyámolítsa elő, kit ezután is szolgálhassunk meg ti kegyelmeknek, mint becsületes jóakaró urainknak. Kérjük azért kegyelmeket, hogy kegyelmek ezeknek az két személyeknek Bekő Tamásnak, ki Sárkőzt lakik és Damokos Miklósnak, az ki Josipházán lakik, az ő igazságokban és az ő levelükben semmit ne kételkedjék. Datum 21 Februarii iuxta vetus calendarium (15)97.

Actum coram iudicibus primariis in Araniis Meggies, videlicet coram Laurentio Nagy, Valentino Szilagi caeterisque iuratis civibus.

Kivül: Circumspecto viro necnon domino nostro colendissimo iudici primario in urbe Cassa existenti exhibeantur.

Alatta más kézzel: Praesentatae 20 Marti anno (15)97.

(Eredetije Kassa város levéltárában 4718/96. sz. a.)

* * *

Szolgálatomat irom kegyelmeknek, mint uraimnak. Az Uristentől kívánok kegyelmeknek jó egészséget, hosszú életet sok jó szerencsével megadatni.

Kegyelmeket ilyen dologból kelleték megtalálnom. Az úrnak ő nagyságának egy Josepházi Domonkos Miklós nevű jobbágya, ki vérszerint való atyafia az felesége *Sárkőzy János pappal*, kegyelmeknél az nyilván vagy on, jó lelkiismeret szerint az kegyelmek törvénye az marháját neki adta, úgy értem ő magoktól, hogy még hátra is volna marhájában, melyben nem is kételkedik szegény, hogy kegyelmek igazságát elő nem venné kegyelmek az atyafiúnak meg nem adná.

Én sem kételkedem az kegyelmek becsületében, mégis könyörge szegény, hogy írják kegyelmeknek mellé. Azért kérem kegyelmeket, mint uraimat, kegyelmek az mint azelőtt, mostis legyen kegyelmek igazságában mellé és kegyelmek minden igazságát megértvén, az ki hátra vagy marhában, kegyelmek adja kezekhez az atyafiúnak, kit szolgálhassak meg kegyelmeknek. Az Uristen éltesse és tartsa meg kegyelmeket jó egészségben. Datum ex Meggies 6 die Maii 1597.

Kegyelmeknek szeretettel szolgál

Cherepy István.

Kiül: Az tekintetes és becsületes férfiaknak, az kassai főbíróknak és az több esküdt tanácsuraimnak adassék.

Alatta más kézzel: Exhibitae 29 Mai anno 1597.

(Eredetije Kassa város levéltárában 4718/64. sz. a.)

KEMÉNY LAJOS.

ADATOK KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSÉHEZ.

Kazinczy Ferencz egy kiadatlan levele.

A debreczeni ref. collegium Nagykönyvtárában Kazinczy egy levelére akadtam, a melyet eddig nem találtam Váczy János hatalmas munkájában. E levél a következő:

»Ezt az exemplart azzal a kéréssel küldöm vissza, hogy a Metsző Úrak, kiknek barátságokat szívesen köszönöm, tölajdon kezeikkel írják belé neveiket, hogy a Maradék ezen exemplarban lássa kezeiknek nyomát. Ezt a csekélységet vegyék az Úrak háladatosságom jeléül. Holnap reggel elvárom az exemplart Csokonay Úrnak levelével Váradi József Úrnak házához a Fejérlő szomszédjában. 31. 8br. 1804. — K. F.»

A »Metsző Urak«, a kikről e levélben szó van, a debreczeni ref. collegium rézmetsző deák társaságának utolsó három tagja, ú. m. Erős Gábor, Pap József és Pethes Dávid, a kik Budai Ezsaiás tanárunk vezetése és az iskola támogatása mellett az első kisebb kísérletek után 1804-ben egy »Átlás«-t adtak ki a következő címmel: »*Oskolai magyar új Átlás*, kidolgozta és amennyire lehetett a Nemzet nyelvéhez alkalmaztatta Prof. T. T. *Budai Ezsaiás* Úr. Metszették és nyomtatták a Debreczeni Ref. Collegium Nagy Erdemű Elöljáróinak és T. T. Predikátorok *Endrédi József* és *Szoboszlai Sámuel* Uraknak segítségével Debreczeni *Togatus Deákok: Erős Gábor, Pap József és Pethes Dávid*, Debreczenbenn 1804.« Ebből az »Átlás«-ból egy tiszteletpéldánnyal az ország nagyjai közt Kazinczynak is akartak kedveskedni, a ki ekkor éppen Debreczenben időzött. A debreczeni deákoknak ez a szolgálatkészsége adott alkalmat a levélírára.

DR. ECSEDI ISTVÁN.

HOL VANNAK PETRŐCZY KATA VERSEI?

A Beöthy—Badics-féle *Képes Irodalomtörténet* Petrőczy Kata-Szidóniáról szóló részében immár három kiadáson át éktelenkedik egy félrevezető sajtóhiba.¹ Erdélyi Pál a költőnő »az bolond szerelembeszélők-ről« cz. verséből idéz két strófát. Maga a vers szövege, de meg Thaly: *Tanulmányok* (Új kiadás, Budapest, 1889) 193. lapja is, honnan az idézet vétetett, bizonyítja, hogy ennek a címe csak a Thaly közölte »Az bolond szerelemben élők-ről« lehet.

Ez a szarvas sajtóhiba egy más, de vele nagyon kapcsolatos dolgot juttat az eszünkbe.

»Petrőczy Kata-Szidónia tulajdon kezével írt énekei« Gyulai Páltól kerültek Thaly Kálmánhoz. A *Tanulmányok* 170. lapján az utóbbi szószerint ezeket írja: »A hazai irodalom iránt oly buzgó Radák-Rhédey grófnő azután nemsokára felküldötte ezen énekek eredeti kéziratát Budapestre, s hozzánk juttatá, oly kijelentéssel, hogy az, felhasználás után az erdélyi múzeumnak adassék át, — a mi immár régen megtörtént.«

Tehát a kéziratot Kolozsvárott kellene keresnünk, ha megtalálnók. Ámde a kolozsvári egyetemi könyvtár és az erdélyi Múzeum-egyetlen könyvtára érdemes igazgatója ezzel szemben jónak látta a következő nyilatkozat közlését. »Thaly K. itt is közölt adatára támaszkodva az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára néhány évvel ezelőtt megkísérelte a kézirat visszaszerzését, azonban eredményre ez sem vezetett. Thaly tudósítása szerint a kézirat Gyulai Pálnál, Gyulai tudósítása szerint Thaly Kálmánnál volna, de a Múzeum könyvtárában nincs.« (*Erdélyi Múzeum*, XXV. (1908) 1. füzet, 57. lapon a 2. jegyzet.)

Már most mit csináljunk? Petrőczy Kata versei nagyobb értékei a magyar irodalomtörténetnek, semhogy elkallódásukban meg tudnánk nyugodni. Halott már Gyulai is, Thaly is. Hátha csak a múzeumhoz való visszajuttatás szándéka élt Thalyban, vagy újra a Gyulain át vezető utat követte és ennek ezer dolga megakasztója lett a kézirat tovaküldésének? Az utóbbi eset nem valószínű. Esetleg máshol lappang a feledékenység pora alatt?

A magyar irodalomtörténet ügyének szolgálna, a ki akár Thaly könyvei között, akár másutt nyomra vezetne és feleletet adna arra a kérdésre: *Hol vannak Petrőczy Kata versei?*

¹ I. kötet: I. kiadás 348. l.; II. kiad. 371. l.; III. kiad. 432. l.

KÖNYVISMERTETÉS.

1.

Péterfy Jenő. Irta: Rédey Tivadar.

Péterfynek az Eötvös-Collegium könyvtárában, a hol értelmes és rajongó fiatal emberek előtt oly sokszor csillogtak szellemének drágakövei, van egy képe. A jeles essay-író lelkét ismerőnek beszédes ez a kép, mert homlokán ama tragédia árnya, mely »egészen belső volt, színpadi kitörések nélkül«; ajka körül a néma dacz vonása, melylyel »akarataiba vette föl sorsa kényszerűségét,« mélytűzű szemében rajongás ég és gúny villan meg. Itt vannak könyvei is, köztük rengeteg jegyzettel teleírt Homerosa, a miből görögül tanult, kedves Goetheje a weimari nagy kiadásban. Az örökösen jobbat kereső Péterfy talán itt érezte magát jól, a honnan megbecsülésének ma már messzeterjedő szálai kiindultak. Mert a *Budapesti Szemle* legtöbbször névtelen íróját szűk baráti körén kívül alig méltányolta életében más, mint ezek a minden szellemi iránt fogékony egyetemi haligatók.

A róla eddig írt dolgozatok mind barátai és személyes tanítványai köréből kerültek ki, s talán Rédeynek ez a könyve az első, a melynek írója aligha volt az ember Péterfyvel valami összeköttetésben. Amazok munkáin érzik a személyes viszonyból származó meleg szeretet, Rédey az író szellemének rajzát törekszik adni; az egyéni momentumok teljesen háttérbe vonódnak, alig történik rájuk némi diszkrét ujjmutatás. Úgy látszik jól eszébe véste magának Péterfynek eme megszívlelendő szavait: »az irodalomtörténeti és aesthetikai fölfogás túllép körén, ha túlságosan kíváncsi az emberre s bizonyos pszichologiai mohósággal minden zegzugot ki akar kutatni hőse jellemében azon szükséges adatokon kívül, melyek költészetét jellemzik.« Tehát az egyénre vonatkozólag Angyal, Patthy, Lederer és Riedl után nem hoz Rédey könyve semmi újat, munkássága általános megítélésében is az említettek és Alexander nyomán jár, de ily részletesen még senki sem fejtette szálakra Péterfy gondolkodásának szövetét és senki sem mutatott rá azokra a titkos kapcsolatokra, mely egyiket a másikkal összetartja, egyik munkától a másikhoz átvezet.

A logikai összefüggés, Taine meglepő hatásának megmutatása, a Brunetiére-hatás nagyon helyes megsejtése (125. sk. 1.) ennek a könyv-

nek maradandó érdemei. Taine hatását szinte a kifejezéseikig képes Péterfynél nyomozni, s kár, hogy Hegel, Ranke, Sainte-Beuve, Goethe, Vischer és Keller G. nyomainak illetén keresését nem kísérelte meg; ezekről alig tud többet, mint elődei, sőt némelyikről még annyit se.

Különben egységes szempontra nem törekszik, Péterfy lelkéről nagyon félénken lebbenti föl a nehéz, sűrű fátyolt, bár sok finom észrevétele van; köztük Gyulai Pál és Péterfy szembeállítás (46. skk. II.) oly szép és igaz részlet, a minőt sem az egyikről, sem a másikról nem sokat írtak. Nemes tartózkodás, szerénység jellemzi Rédeyt. Érti a hallgatás művészetét: sorain érzik, hogy többet tud, mint a mit elmond. Lelkiismeretes, sok utánjárással készült könyvet írt, a mi bátrabbá tehetné véleményeiben. Fiatal emberek szokásával jóleső ellentétben van, hogy merészebb állításait siet egy-egy talánnal letompítani, s fölösleges módon hivatkozik a mások véleményére, mint bizonyítékra (v. ö. 8. I. 3. jz.; 10. I. 2. jz. stb.)

Ha igazak Taine szavai, hogy »stílusából ítélhető meg az író szelleme,« akkor Péterfy finoman érzékeny (I. a Dante-tanulmányt), nyugtalan, kesernyés gúnyú és kevés szóval sokat mondó szellem, a kibén villámlás módjára lobbannak föl a ragyogó gondolatok és ritka sikerrel öltenek jellemző köntöst. Ez az ideges mozgékonyosság, a részlet-kutatásra való fogékonytalanság épp ellentéte Péterfyben Rédey nyugodtan a földön járó, félénk, sokban önállótlan szellemének. A két ember ellentéte magyarázza meg, miért marad Rédey minden szeretete daczára is kívül Péterfy igaz lelkén és oeuvrején. Szeme a külsőre tapad, a belső intuitív átélését nem tudja megvalósítani. Hangsúlyozza Péterfy jellemében az ellensúlyozatlanságot, de feledi, hogy az esztéta, a ki jobban szereti a szemlélődés telhetetlen gyönyörűségeit, mint az ethikai mozzanatok megbecsülését, mindig így jár. A cselekvés megbénulását okozza a szemlélődés öröme és Péterfyt aktívéképességének hiánya sodorta a sors szekérekerekei alá. Mily jóleső ellentét vele a kevésbbé mozgékony sziklaszilárd Gyulai Pál, a ki az irodalomban is nem az élvezet, hanem a cselekedet megindítóját látta. Ez nem tudott oly finomságokat meglátni, mint Péterfy, de több érzéke volt a monumentális iránt és az életnek a művészeti értékeken való túlemelkedését figyelembe vette.

A keresésben telt el Péterfy élete: a véget sohse érte el. Róla is elmondhatók, a miket ő írt Kemény embereiről: »az egyén küzdelme csak látszólagos, mert hiábavaló, valójában nem is harc hanem vergődés... Őket a sors mindig befonja, soha sem támadnak. Passiv emberek, kiknek »eredendő« bűne az érzékenység. Innen aztán az eredeti morál: túrj. Annál erősebb vagy, minél büszkébben, annál jobb, minél nyugodtabban túrsz; mert túrnöd kell.« Egyszer aztán ennek a túrésnek is vége szakad és akkor a Károlyváros felé robogó gyorsvonaton agyonlővi magát egy pesti tanár, a kinek zsebében ilyen kezdetű levél van: »Nem tudom tovább túrni az életet...«

Bizony Péterfy világa csonka világ és az élete csonka élet. Mint azé az íróé, a kiről legkedvesebb, mert legegyénibb tanulmánya szól, Kemény Zsigmondé.

Ez a csonka élet szinte magától esik az irodalmi működés idején három részre: a hirlapi cikkek, az essayk és könyvbírálatok, s a görög irodalmi tanulmányok korára. Ezt a felosztást Rédey is megtartotta. Az első mutatja az írói pályára sodródását és eszméi csirázását, a második az eszmék kifejtését, a harmadik út egy nagyobb egység, a »könyve« felé, de csak felé. Gondolatai megérdemlik, hogy sokszor újragondoljuk őket. Nevének fenn kell maradni a magyar kritika történetében. Mert Péterfy első sorban kritikus: értékelő volt. Gyulai nagy művének folytatója, de nála szélesebb látókörű és elevenebb, de sokkal töredékesebb.

Rédey könyve pedig becses adalék az ő szelleme méltó megismeréséhez, s talán fölkeltik valakiben a vágyat, hogy Péterfynek még szétszórta heverő ujságzikkeit egy kötetbe összeszedje. Ezt megérdemli az az író, a kinek földjén oly sok nemes növény nem bírt virágot hajtani a kedvezőtlen körülmények folytán, pedig mindegyiknek volt mélyreeresztett gyökere.

— A —

2.

Comoedia Erdély siralmas állapotjáról. Az első magyar jezsuita dráma 1668-ból. Ismertető Gyárfás Tih. mér. Gyoma, 1909.

Iskolai drámánk története messze van még attól, hogy tisztázzanak és lezártanak tekinthessük, sőt könnyen meglehet, hogy a gyűjtésnek még csak az elején vagyunk. Meg kell tehát becsülni minden adalékot, a mely ismereteinket gyarapítja. Ebből a szempontból jelen dialognak is megvan a maga értéke, ha talán nem is annyi, hogy külön kellene róla megemlékezni. Ha mégis ezt tesszük, külön okunk van rá. Nekünk ugyanis úgy tetszik, hogy ez a most fölfedezett irodalmi emlék hamis titulus alatt akar belépni az irodalomtörténetbe, az első magyar jezsuita dráma gyanánt, holott nem jezsuita alkotás. Bizonyítékainkat magából a darabból vesszük, előbb azonban lássuk röviden a tartalmát. Íme néhány szóban. Erdély teljesen a görögök (kereskedők, haszonbérlok stb.) kezébe került, mivel az önérdék legyőzte a közjót, ezért azután az igazság is elhagyta és pusztul mindenképen.

Ezt a tételt a szereplők 4 rímű alexandrinekben fejtik ki, a melyek azonban néha prózának adnak helyet. Az egyik főszemély Peregrinus névvel Hollandiát jelenti; Erdélybe jött, hogy egy font igazságot vegyen és azt hazavigye, mert különben elvesz országuk. E célból »szentírás tanuló papok és professorokhoz« készül fordulni. Hollandia ugymond,

Igen emlékeztet általom tüteket,
Kik ékes tudományt őtőle vettek.

Tudományát bőven mérték nélkül adta
Minden bölcseségre oktatta s ruházta,
Fáradtságát tőlek soha nem sajnálta.

Itt van az első bizonyíték. Hollandiában ekkor is, később is csak református ifjak tanultak szentírást; számukra ma is van ilyen alapít-

vány Utrechtben. Hogyan hirdethetné egy jezsuita, hogy éppen ő tőlük kell megszerezni az igazságot?

Alább ezt olvassuk:

Bethlen fejedelem sem nézte haszonra,
Minden gondja neki vala publicumra,
Testamentuma is megmaradatunkra
Czélozza az régi szép szabadságunkra,
Gondold Rákócziak, kik nem hazafiak!
Voltak, mégis böcsben nálók nemes ifjak.

Bethlen Gábor a protestantismus hőse a kath. fejedelmek ellen; az itt említett Rákócziak reformátusok. Épen őket állítaná oda példa gyanánt egy jezsuita? Lehetetlen. Álljon itt, hogyan ír több, mint száz évvel később, 1782 körül egy nem jezsuita szerzetes a protestánsok tanairól:

Tököli, Botskai, Rákóczi hadáról
S támadásaiknak sok titkos okáról
Gondolkozván látod, hogy a pártosoknak
Dolga volt leginkább tölje táboroknak.
Ezek szabadságnak arany zászlójával
Hiteket keresték hazájok kárával.

Anyos Pál: Kalapos király.

Ha a francia forradalom küszöbén így ír egy népszerű költő, a kit protestáns barátai is ilyen gyanánt ünnepelnek és a ki talán nem is tartozik a legphanatikusabb papok közé, — el lehet-e képzelni, hogy az idézett magasztaló sorokat egy jezsuita írta a 17. század közepén? Képtelenség. Még csak az se valószínű, hogy Mátyás királyról úgy írt volna, mint ez a dialog, a mely igazságát, magyar szabadságát magasztalja.

A görögöket többek közt így jellemzik: Nyughatatlan, nagyra vágyódó tökéletlen elméjük voltatok ab initio és az hol módját találjátok, mint az jezsuiták, vizet zavartok, az békességet bontogatjátok.

A kiadó e helyhez a következő magyarázatot fűzi: »Itt Collateraliter általános véleménynek ad kifejezést, mely szerint a jezsuiták is mindenütt bajt csinálnak«. De hát föltehető-e, hogy ezt éppen egy jezsuita segítsen terjeszteni, még hozzá minden ellenvetés nélkül?

Föl lehetne még említeni, de ez már gyöngébb argumentum, hogy az orthodox görögök a kath. egyház szemében eretnekek s egy jezsuita szerző talán ezt se hallgatta volna el, a mikor olyan gyűlölettel ír róluk.

Mindezek alapján azt állítom, hogy ez a darab nem lehet egyéb, mint református munka; annyira nem jezsuita, hogy inkább jezsuitaellenesnek mondható. Nem állhat meg tehát a kiadó conclusiója, hogy ez az egyetlen magyar nyelvű és magyar tárgyú eredeti jezsuita dráma a 17. századból, a melyet a maga egészében ismerünk. Épen úgy jogtalanul foglalja el azt a helyet, a melyet egy iskolai könyv szentelt neki kijelölni azáltal, hogy egy korszakból egyedül ezt a jeles jezsuita drámát tartja főlemlítendőnek (Prónai Antal: A magy. irod. tört. Budapest 1910).

¹ T. i. nem erdélyiek.

Az elmondottakra kész ellenvetésül szolgál a darab aláírása. Datum in Lelesz 6 Idus May A 1668. Ex Societate Jesu Johannes Vilhelmus Doctor Poeseos. Hogy magyarázandó tehát ez? Erre határozottan felelni nem tudok. Talán olyan formán képzelhetjük a dolgot, hogy ez a reform. darab a jezsuiták könyvtárába került s a könyvtár kezelője valamiféle alkalmommal (pl. rendezés) ellátta aláírásával és így mintegy leltárba vette. Azt Gyárfás is vallja, hogy a kézirat amelyet a brassói evang. gymn.-ban talált, nem a szerző írása és sajátkezü aláírása, hanem másolat. Én pedig azt mondom, hogy legyen bár eredeti vagy másolat, az aláírás meg nem döntheti a tartalmából merített bizonyítékokat.

Ennyit az eredet kérdéséről. A dialog tárgya, a mint láttuk, az, hogy a görögök kiszíjják az ország zsírját, minden gazdagságot megkaparintanak és ezzel a hatalom is az ő kezükbe kerül. Vajjon olyan általánosan érzett országos baj volt-e ez? Vajjon nem alleoriával van-e dolgunk, a mely esetben a görög nem görögöt jelent? Ezt azonban csak fölvetem, nem feszegetem tovább.

Szóljunk-e a dialog értékéről? Hogy a drámát nem kell benne keresnünk, azt talán szükségtelen is mondani. Maga a *Balassi Menyhért, árultatása* is, a melylyel Gyárfás összeméri, nem több dialogizált satiránál. Ez nem hiányzik itt sem és ha talán nem éri is el azt a 16. századbéli példaképet, legalább erősen megközelíti, különösen második részében, a görögök üzelmeinek satirikus rajzában. Hogy kiadónk Zrinyit, a Nebántsd a magyart! is jónak látja emlegetni e kis dialoggal kapcsolatban, ezt a túlzást egy fölfedezőnek meg lehet bocsátani, valamint az ilyen furcsán komoly állítást is: »Nem lehetetlen, hogy a Johannes Vilhelmus csak álnév, illetőleg keresztnéve a szerzőnek«. Hát ugyan mi lehetne egyéb?

Nem hagyom azonban szó nélkül azt a formátlanságot, a mely a kiadó saját munkáján előmlük. A dialog szövege elő tesz egy bevezetést, többi mondani valóját pedig a szöveg után adja a nélkül, hogy az olvasó belátná ez elválasztás okát. Viszont a két fejezet mindegyike de különösen a második, minden elkülönítés nélkül tartalmaz igen különböző részeket, köztük ide nem tartozókat is (aesthetikai és nyelvi méltatás, szótár, történelem, újabb adatok a jezsuita drámához, a latin nyelv hazafias oktatása, stb.) és még csak címe sincs egyik fejezetnek se. Az ilyen pongyolaság, mely nagyobb munkát képes olvashatatlanná tenni, azzal vádolja az író, hogy munkáját nem dolgozta ki eléggé, éretlenül adta ki kezéből.

De hadd fejezem be soraimat elismeréssel. Megérdemli kiadónknak az a törekvése, hogy megérthető szöveget adjon az olvasó kezébe. Maga ez a törekvés dicséretet érdemel, a mikor annyi régi irodalmi emlék egy szó jegyzet nélkül jelenik meg. Gyárfás kiadásánál legalább ezt a bosszúságot nem érezzük, ha jegyzetei egyébként nem elégítenek is ki teljesen. És itt nem arra gondolunk, hogy részben másképp hangzanának, ha abból a szempontból nézte volna a szöveget, a melyből mi; ezt természetesen nem szabad kifogásként felhozni.

SZIGETVÁRI IVÁN.

REPERTORIUM.

- Ambrus Zoltán.* Kultura füzértánczczal. Ism. a. Neues Pest. Journ. 280. sz.
- Arany J.* magyar irodalomtörténete. Kiadta Pap Károly. Ism. Bitzó Sarolta Philol. Közl. 1911. 138—140. l.
- Balásházy Péter.* Forrongások. 1911. Ism. Négyesy László. Budapest. Hirl. 1911. 43. sz.
- Ballagi Aladár.* Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti szótár II. Ism. Görcsöni Dénes. Alkotmány. 1911. 42. sz.
- Balog Géza dr.* Komjáthy Jenőről. Reminiscencia. Kolozsv. Hirl. 283. sz.
- Bárony István.* A boszorkány. 1911. Ism. P. L. Magy. Nemzet 283. sz. — a. Neues Pest. Journ. 280. sz.
- Berczik Árpád.* Hogy született a szerelem. 1911. Ism. Rajna Ferencz. Neues Pest. Journ. 1911. 59. sz.
- Biró Lajos.* Marie. 1910. Ism. Papp Ferencz. Budapest. Szemle 145. köt. 479. l.
- Biró, Paul.* Széchenyi's Kredit und seine Widmung. Neues Pest. Journ. 305. sz.
- Boros László.* Heltai Jenőről és a humoros világ felfogásáról is. Renaissance. 1911. I. 130—135. l.
- Bródy Sándor.* Novella. Ism. a. Neues Pest. Journ. 280. sz.
- Bródy S.* Komédia. Ism. a. U. O. 280. sz.
- Cholnoky Viktor.* Tammuz 1910. — Ism. Horváth János. Budapest. Szemle 145. köt. 144—149. l.
- Csalihen Károly.* Egy felmagasztalt s egy megtagadott költőről. Pesti Hirl. 1911. 61. sz. (Dayka Gáborról.)
- Csűrös Ferencz.* Debreczen első könyvnyomdása (Huszár Gál.) Debreczeni képes kalendárium 1911. 49—55. l.
- Czöbel Ernő.* Heltai Gáspár dialogusa a részegségről és tobzódásról. Philol. Közl. 1911. 115—133. l.
- D. K. Kisfaludy Sándor és műzsája.* Sümegi Darnay-múzeum. 1911. naptára 11—17. l.
- Deák Ferencz* két levele Budenz Józsefhez. Közli Hellebrant Árpád. Akad. Értes. 1911. 87. l.
- Diplomata.* Hannover huszárok. Ism. (Md.) Budapest. Hirl. 1911. 33. sz.
- Farkas Pál.* Az utolsó menüett. Ism. Neues Pest. Journ. 286. sz.
- Gellért Oszkár.* Ofélia térdein. Ism. Vasár. Ujs. 1911. 3. sz.
- Gragger Róbert.* Pesti Gábor németországi hatásához. Magy. Nyelv 1911. 15—18. l.
- Gyulai Pál* egy ifjúkori levele. Közli legifj. Szász Károly. Vasár. Ujs. 1911. 4. sz.
- Halmi Bódog.* Molnár Ferencz. Máramaros 1911. 6. sz.
- Heinrich Gusztáv.* Szép Magelona. Budapest. Szemle 145. köt. 1—19. l.
- Heltai Jenő.* Írók, színésznők stb. 1910. Ism. Horváth János. Budapest. Szemle 145. köt. 132—135. l.

- Herczeg Ferencz.* A fehér páva. *Ism. a. Neues Pest. Journ.* 280. sz. — Vasár. Ujs. 1911. 2. sz.
- Imre Sándor.* Bessenyei György, mint a magyar pedagógiai gondolkodás tanúja. *Kereszt. Magvető* 1911. 37—45. l.
- Junius.* A Madáchok. *Az Ujság* 1911. 58. sz.
- Kabos Ede.* Damajanti. *Ism. P. L. Magyar. Nemzet* 1911. 53. sz. — Rajna Ferencz. *Neues Pest. Journ.* 1911. 59. sz.
- Kafka Margit.* Csendes válságok. 1910. *Ism. Horváth János. Budapest. Szemle* 145. köt. 135—140. l.
- Kálnoki Izidor.* Veronkák szerencséje. *Ism. (Sn.) Budapest. Hirl.* 276. sz. a. *Neues Pest. Journ.* 280. sz. — *Pester Lloyd* 1911. 43. sz.
- Kéki Lajos.* Arany János elbeszélő költészete. *Budapest. Szemle* 145. köt. 240—266. l.
- Kóbor Tamás.* Hamupipóke ő nagysága. 1911. *Ism. Palágyi Lajos. Magyar. Nemzet* 1911. 12. sz. — Rajna Ferencz. *Neues Pest. Journ.* 1911. 59. sz.
- Kóbor Tamás.* Ki a Ghetto-ból. *Ism. (Sn.) Budapest. Hirl.* 1911. 31. sz. — Vasár. 1911. 5. sz. — Rajna Ferencz. *Neues Pest. Journ.* 1911. 59. sz.
- Kocsis Vincze.* Bárány Orczy Lőrincz költészetének hatása Bacsányi Jánoséra. *Kalazantinum.* 16. évf. 4. skv. sz.
- Kovács Hermin.* A Baárd leányok. 1911. *Ism. Anka János. Alkotmány* 1911. 12. sz.
- Kristóf György dr.* Petőfi világképe. *Prot. Szemle* 650—665. l.
- Krúdy Gyula.* A podolini takácsné. 1911. *Ism. Rajna Ferencz. Neues Pest. Journ.* 1911. 59. sz.
- Legioner.* Allah akbar. 1911. *Ism. Rajna Ferencz. Neues Pest. Journ.* 1911. 59. sz.
- Liptai Imre.* Rákosi Viktor. *Magyar. Hirl.* 1911. 57. sz.
- Lőrinczy György.* A verdibáli szász. *Ism. a. Neues Pest. Journ.* 280. sz.
- Lovik Károly.* A préda. 1911. *Ism. Rajna Ferencz. Neues Pest. Journ.* 1911. 59. sz.
- Malonyay Dezső.* Az öreg méltósága. *Ism. Lear. Neues Pest. Journ.* 286. sz.
- Molnár Ferencz.* Hétágú síp. *Ism. P. L. Magyar. Nemzet* 1911. 33. sz.
- Móricz Zsigmond.* Sárarany. Regény. 1910. *Ism. P. L. Magyar. Nemzet* 1910. 295. sz. — Goth Ernő. *Pester Lloyd* 1911. 19. sz. — Lengyel Menyhért. *Aurora.* 1911. 13. l. Vasár. Ujs. 1911. 1. sz.
- Nagy Sándor dr.* Tompa Mihály betegsége. *Urania* 478—484. l.
- Omikron.* Modernste ungarische Literatur. *Neues Pest. Journ.* 1911. 43. sz.
- P-r. J. Graf Ladislaus Teleki.* *Neues Pest. Journ.* 1911. 36. sz.
- Révész Béla.* Velük, értük. Novellák. 1911. *Ism. Rajna Ferencz. Neues Pest. Journ.* 1911. 59. sz.
- Rexa Dezső.* Vörösmarty: »Árpád Ebredése«-ról. *Fejérmegy. Napió* 27. sz.
- Riedl Frigyes.* Katona Lajos emlékezete. (1862—1910.) *Philol. Közl.* 1911. 233—243. l.
- Sassy Csaba.* Tűzhely mellől. *Miskolcz.* 1910. — *Ism. Leszik Andor. Miskolcz* 151. sz. — Zács. *Miskolci Napió* 225. sz.
- Sassy Csaba.* Cigánysorról. *Ism. Leszik Andor. Miskolcz* 151. sz. — Zács. *Miskolci Napió* 225. sz.
- Sebestyén Károly.* Rákosi Viktor. *Budapest. Hirl.* 1911. 26. sz.
- Sermónes Dominicales.* Akad. Ért. 1911. 30—33. l.
- Simai Ödön.* Kazinczy Ferencz nyelvújítása. *Magyar. Nyelv* 1911. 18—23. l.
- Szathmári Károly.* A magyar Anákreon. Debreczeni képes kalendárium 1911. 91—94. l. (Csokonai.)
- Szemere György.* A Kont-eset. *Ism. Lear. Neues Pest. Journ.* 286. sz.
- Szini Gyula.* Az örökifjú Csokonai. Vasár. Ujs. 1911. 6. sz.
- Szöllősi Zsigmond.* A férfi szerelme. 1910. *Ism. Alfa. Budapest. Hirl.* 291. sz. — Lear. *Neues Pest. Journ.* 286. sz.
- Szomorj Dezső.* Az isteni kert. 1910. *Ism. Horváth János. Budapest. Szemle* 145. köt. 140—143. l.

- Szomory Dezső.* Ünnepek a Dühöngőn. 1911. Ism. Rajna Ferencz. Neues Pest. Journ. 1911. 59. sz.
- Tárkányi Béla* kiadatlan versei. Közli Vértessy Jenő. Philol. Közl. 1911. 175—194. l.
- Tolnai Vilmos.* Madách londoni és phalanster-jelenetének egyik forrásáról. Akad. Értes. 1911. 85. l.
- Tolnai Vilmos.* Madách és a szocializmus. Nemz. Nevelés 1911. 12—14. l.
- Tömörkény István.* Ne engedjük a madarat . . . Ism. Lear. Neues Pest. Journ. 286. sz.
- Tömörkény István.* Homokos világ. 1910. — Ism. Papp Ferencz. Budapesti Szemle 145. kötet. 475—478. l.
- Tóth Wanda.* A csodálatos köntös. Ism. a Neues Pest. Journ. 20. sz.
- Ujvárossy Szabó Gyula.* A magyar verses oktató költészet története 1772-ig. — Ism. Alszeghy Zsolt. Philol. Közl. 1911. 137. l.
- Váradi Antal.* A temesvári színészet. Magyarország 1911. 53. sz.
- Varjas Endre.* Harsányi Kálmán. Heti Szemle (Szatmár) 7. sz.
- Viszota Gyula.* Széchenyi és Czuczor Gergely. Akad. Értes. 1911. 33—36. l.
- Vörösmarty Mihály* levele Csajághy Károlyhoz. Szentiván, 1853. máj. 7. Budapest. Hirl. 1911. 39. sz. 13. lap.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.